❖ *Наукове забезпечення розвитку агропромислового комплексу*

УДК 631.1:330.3
JEL Classification: Q18; O13; P32
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006

***Я. М. ГАДЗАЛО**, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН*
***П. Т. САБЛУК, Ю. О. ЛУПЕНКО, В. Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК**, доктори економічних наук, професори, академіки НААН*
***М. М. ФЕДОРОВ**, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН*

Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність

***Мета статті** – розкрити порядок здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, опрацювати організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні, що було покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.*

***Методика дослідження**. Підґрунтям для дослідження стали фундаментальні положення щодо розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах, економіки природокористування та охорони земель, теорії управління сільськогосподарським виробництвом, сталого його розвитку в нових умовах господарювання, удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності господарських формувань. Для досягнення поставленої мети використано сучасні загальнонаукові методи і прийоми дослідження.*

***Результати дослідження**. Запровадження у виробництво наукових розробок ННЦ „Інститут аграрної економіки" з питань аграрної реформи в Україні дозволило подвоїти виробництво валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р.*

***Елементи наукової новизни**. Розроблено теоретико-методологічні й організаційно-правові засади реформування земельних відносин та аграрного сектору економіки в Україні, розкрито сутність трансформаційних процесів у сільськогосподарському виробництві в нових умовах господарювання.*

***Практична значущість**. Аграрна реформа дає змогу досягти зростання виробництва продукції та її ефективності. Результати дослідження можуть бути враховані при подальшому розвитку й удосконаленні нормативно-правової бази та організаційно-правових структур сільськогосподарського виробництва. Бібліогр.: 20.*

***Ключові слова**: аграрні перетворення; форми господарювання; земельна реформа; ринок земель; паювання земель; диференціальний рентний дохід; валова продукція; абсолютний рентний дохід.*

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)
E-mail: prezid@naas.gov.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-5028-2048
Саблук Петро Трохимович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства, Національна академія аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омельяновича-Павленка, 9)
E-mail:economuaan@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-8037-9545
Лупенко Юрій Олексійович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10), віцепрезидент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)
E-mail: pd@iae.org.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-6846-0300

© Я. М. Гадзало, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко,
В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, 2021

Месель-Веселяк Віктор Якович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: mesel@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2933-6523
Федоров Микола Миколайович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: solo@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Питання реформування в країні аграрного сектору і земельних відносин тривалий період, від 90-х років минулого століття дотепер, досліджували відомі фахівці аграрної галузі Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки" Національної академії аграрних наук України (НААН).

За цей час опрацьовано теорію розвитку відносин власності в сільському господарстві за умов переходу до ринкових відносин, визначено необхідність зміни форми власності на землю, що передбачає її роздержавлення і приватизацію. На початковому етапі запропоновано змінити державну форму власності на колективну. Як наслідок, прийнято Постанову Верховної Ради України "Про земельну реформу" (18.12.1990 р.) [9], якою „весь земельний фонд країни, починаючи з 15 березня 1991 р., оголошено об'єктом земельної реформи". Земельним кодексом України (18.12.1990 р.) [2] „визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковуване володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям". З цього розпочались аграрні перетворення на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передача громадянам земель у довічне успадковуване володіння стала передумовою запровадження приватної власності на землю. Опрацьовувалися варіанти передачі землі громадянам у приватну власність за плату і безоплатно. Враховуючи, що за часів колективізації сільського господарства (1920–1930 рр.) землі селян були забрані у державну власність безоплатно, була внесена пропозиція повернути їх у власність селянам також безоплатно.

У 1991 р. опрацьовано проєкт прийнятого 20.12.1991 р. Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" [16]. Ним уперше запроваджено приватну власність на землю: „безплатно земельні ділянки передаються у приватну власність громадян для ведення селянського (фермерського) господарства у межах середньої земельної частки". Поряд із державною, введено колективну й приватну форми власності на землю. Невдовзі (13.03.1992 р.) Верховною Радою України прийнято нову редакцію Земельного кодексу України, де передбачено державну, колективну і приватну власність на землю. Отже, розпочато формування нового фермерського укладу на селі, за якого багато країн Європи досягли перевиробництва продукції.

Постало питання про способи реалізації права приватної власності на землю. Ученими-економістами тодішнього Інституту аграрної економіки НААН було підготовлено проєкт Декрету Кабінету Міністрів України "Про приватизацію земельних ділянок", підписаного 26.12.1992 р. [15] Прем'єр-міністром України Л. Д. Кучмою, який мав силу закону. Тут передбачалася безоплатна передача у власність громадянам земельних ділянок, наданих таким для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок.

У 1993 р. вийшла друком колективна монографія "Власність у сільському господарстві" [1] за редакцією В. В. Юрчишина і П. Т. Саблука. Цього ж року опубліковано монографію „Розвиток форм господарювання на селі" [19], у якій розглядається суть аграрної реформи в Україні, проблеми розвитку різних форм господарювання на селі, порядок реформування колгоспів, радгоспів, переробних підприємств, організації селянських (фермерських) господарств, створення агропромислових формувань, удосконалення земельних та економічних відносин між промисловим і аграрним секторами економіки країни. У цьому ж році видано Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні у двох частинах [17, 18], де висвітлено порядок надання фермерам земельних ділянок, плати за землю, надання кредиту, планування діяльності і бухгалтерського обліку, визначення фінансових результатів, розподілу доходу та його оподаткування. Значну

увагу приділено організації фермерських господарств: їх оптимальним розмірам, застосуванню сівозмін з укороченою ротацією в них сільськогосподарських культур, надано рекомендації щодо формування різних типів спеціалізованих фермерських господарств із визначенням їх можливої ефективності.

Особливу увагу приділено науковому обґрунтуванню подальшої долі колгоспів і радгоспів, які за своєю економічною сутністю не відповідали вимогам ринкової економіки. У результаті дійшли висновку про необхідність реформування цих господарств на основі роздержавлення в них земель, передачі їх у колективну власність із подальшим поділом на земельні частки (паї) серед членів колективних сільськогосподарських підприємств і пенсіонерів з їх числа.

З обранням у березні 1994 р. Президентом України Л. Д. Кучми першим кроком стала підготовка розділу "Аграрна політика" до його доповіді "Шляхом радикальних економічних реформ", проєкт якого підготовили вчені-економісти НААН та ННЦ „Інститут аграрної економіки". Її положення було схвалено Верховною Радою України, а Президент України подякував науковцям за роботу.

Мета статті – розкрити порядок здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, опрацювати організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні, що було покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Реалізацію основних положень аграрної політики започатковано Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" (10.11.1994 р.) [11], проєкт якого підготовлено вченими ННЦ „Інститут аграрної економіки". Указом передбачено: „безплатну передачу земель у колективну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі, і видачу документа – сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення".

Відповідно до положень Указу опрацьовано організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні. Важливим етапом у цьому процесі виявилося паювання сільськогосподарських угідь серед працівників колективних господарств і пенсіонерів з їх числа, порядок якого врегульовано Указом Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" (08.08.1995 р.) [14], проєкт якого підготовлено вченими-економістами ННЦ „Інститут аграрної економіки".

Так трапилося, що на стадії встановлення порядку проходження та редакційного удосконалення згаданого Указу "Сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай)", назва якого визначена Указом Президента України від 10 листопада 1994 р. „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва", було трансформовано у "Сертифікат на право на земельну частку (пай)". Випали слова „приватної власності". Це втягнуло країну в затяжний процес передачі землі у власність громадян, видачі Державних актів на землю і приводило до витрат значних сум коштів.

Із метою прискорення приватизації земель тодішній голова Державного комітету по земельних ресурсах України П. І. Гайдуцький наказом від 15 березня 1995 р. затвердив "Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю" [20]. Цей документ дав змогу в стислі строки провести передачу земель у колективну власність і у 1997 р. в основному завершити паювання сільськогосподарських угідь за розробленими разом із Держкомземом Тимчасовими методичними

рекомендаціями щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств" (30.10.1997 р.).

Для здійснення паювання земель також опрацьовано „Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів", яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 213 від 23.03.1995 р. [10], та порядок її проведення, затвердженого Держкомземом, Мінсільгосппродом і УААН 27.11.1995 р., що дало змогу, залежно від грошової оцінки земель, встановлювати плату за землю, фіксований податок, плату за орендовану землю.

Через паювання сільськогосподарських угідь відбулося формування власників засобів виробництва в особі членів колективних сільськогосподарських підприємств. Вони набули право володіння, користування і розпорядження своєю власністю. Право на земельну частку (пай) стало об'єктом купівліпродажу, дарування, міни, успадкування і застави. У журналі «Економіка АПК» опубліковано статтю «Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [4]. Матеріальною основою грошової оцінки землі визнано диференціальний рентний дохід. Його пропонувалося обчислювати в натуральних показниках (центнерах зерна), який при визначенні грошової оцінки землі переводять у вартісний вираз за внутрішніми в Україні цінами. На гірших землях, де не створюється диференціальний рентний дохід, грошова (натуральна) оцінка визначається величиною абсолютного рентного доходу в розмірі 1,6 ц зерна з одного гектара.

Із метою впровадження у практику законодавчих напрацювань в Інституті підготовлено „Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств", що вийшов друком у 1997 р. [5] і у 2020 р. [6]. Авторами посібника стали працівники апарату НААН, науковці ННЦ „Інститут аграрної економіки".

Таким чином, створено науково-методичні умови для забезпечення реформування колгоспів і радгоспів у структури ринкового типу на основі приватної власності на землю в поєднанні з колективною та індивідуальною формами організації праці. Формування нових господарських структур передбачалося без порушення цілісності земельних масивів шляхом оренди земельних ділянок (земельних часток (паїв). Пропозиції з цього приводу вносилися Президенту України та Уряду. Було підготовлено проєкт прийнятого Указу Президента України "Про оренду землі" (23.04.1997 р.) [13], яким, крім оренди земельних ділянок, передбачалася також оренда земельних часток (паїв), що відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування. З таким підходом не погодився тодішній голова Верховної Ради О. О. Мороз, з ініціативи якого приймався Закон України "Про оренду землі" (6.10.1998 р.), що передбачає оренду земельних ділянок, тоді як оренда земельних часток (паїв) залишається не врегульованою. Це зупинило процес реформування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв).

Разом із тим реформування аграрного сектору економіки особливо активізувалося після повторних президентських виборів у 1999 р. Вченими-економістами НААН було підготовлено проєкт прийнятого Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 03.12.1999 р. [12]. Указом передбачено: „провести протягом грудня 1999 – квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці і власників землі та майна, яким сплачує орендну плату і розраховується за виконані ними роботи.

Із прийняттям Верховною Радою України нової редакції Земельного кодексу України (25.10.2001 р.) [3] ствердилась упевненість у створенні надійного правового, організаційного та економічного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю; освоєння механізму економічного і правового регулювання земельних відносин через оренду як земельних ділянок, так і земельних часток (паїв).

Організаційними та економічними складовими реформ стали наступні положення.

По-перше, з організаційної точки зору землю повернули у власність селянам

шляхом паювання. Для них надано право вибирати форму господарювання: працювати самому на власній землі, передавати її в оренду іншим господарям великих сільськогосподарських підприємств і там працювати, або самому працювати чи стати фермером.

Створено три моделі господарських формувань: *перша* – господарства населення, за аналогією з японською і китайською, де селянин господарює на невеликих за розмірами земельних ділянках (до 2 га). Їх можна вважати представниками малого бізнесу; *друга* – фермерські господарства, за аналогією з європейською, із розмірами від 10 до 100–150 га. В Україні налічується понад 32,8 тис. фермерських господарств із середнім розміром землекористування близько 84 га; і *третя* – сільськогосподарські підприємства, за аналогією з американською моделлю, де розміри господарств знаходяться в межах 1-2 тис. га і більше. Таких господарств у нас налічується 7,5 тис., які обробляють понад половину сільськогосподарських угідь України. Сьогодні можна констатувати, що в теперішніх сільськогосподарських підприємствах, порівняно з колгоспами і радгоспами 1990 р., продуктивність праці та прибутковість у рази вищі. Отже, створено організаційний фундамент виробництва.

По-друге, методологічна спрямованість реформи полягає в тому, щоб вільний громадянин вільної України мав право вільно вибирати сферу своєї діяльності. Так воно і склалося. Чинне законодавство дозволяє власникам землі вибирати чи бути фермером, чи вести особисте селянське господарство, чи передавати в оренду землю дбайливому господареві.

По-третє, ніхто не заперечує організаційних переваг великих господарств. Проте мобільніші саме фермерські та особисті селянські господарства населення, що здатні швидко перебудовуватися відповідно до змін ринкових умов. Вони виробляють трудомістку продукцію. Необхідно, щоб ці форми господарювання співпрацювали і кожна з них виконувала свої функції. Протиставляти їх немає сенсу.

По-четверте, особисті селянські господарства населення, без великих додаткових капітальних вкладень, не допустили значного, як у сільськогосподарських підприємствах, спаду виробництва продукції. Результати їхньої доцільності переконливі: у 2016 р., використовуючи 43% сільськогосподарських угідь, господарства населення виробили 49,3% валової продукції сільського господарства, з них рослинництва – 45, тваринництва – 52,8%, за беззбитковості таких господарств. Це – реалії, що мають враховуватися. Проте стверджувати, що господарства населення здатні забезпечити продовольчі потреби країни в повному обсязі наразі неправильно. Адже зростає кількість людей похилого віку, практично не поліпшується ситуація з механізацією трудових процесів на селі. Тобто, необхідно опрацювати науково обґрунтовані пропорції розвитку різних форм господарювання, економічно підтримувати такі господарства, створивши для них сприятливі умови оподатковування, а не навпаки, як пропонують окремі науковці і керівники великих господарств.

Отже, з організаційної точки зору аграрною реформою запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель з передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам і громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють фермерські господарства, розвиваються, за класифікацією Держстату, господарства населення.

За реформування аграрного сектору економіки одержано позитивні результати.

У 2019-му проти 1999 р. обсяг валової продукції у постійних цінах 2016 р. збільшено з 329,4 до 681 млрд грн, або на 351,6 млрд грн більше, що дає можливість посилити інвестування аграрного сектору для подальшого розвитку. Виробництво зерна досягло 75,1 млн т проти 24,5 млн т у 2000 р. і 51 млн т – у 1990 р. Зросла економічна ефективність реорганізованих сільськогосподарських підприємств. Якщо у 1990 р. в колгоспах і радгоспах України, без дотацій, рівень рентабельності реалізованої продукції рослинництва і тваринництва становив 20,9%, то у 2016 р. у господарствах ринкового типу він зріс до 37,3 %, а тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим, забезпечивши 7,7-відсотковий рівень рентабельності.

Особливого значення в аграрній реформі набуває питання формування і запровадження ринку сільськогосподарських

земель. З огляду на економічні умови, що склалися в Україні, важливим напрямом у формуванні ринку землі має бути включення її вартості в економічний оборот, визнавши таку капіталом, щоб нарівні з іншими засобами виробництва вона стала прибуткоутворюючим фактором. Це дасть змогу збільшити кошти для ефективного господарювання. Впровадження купівлі-продажу землі, земельних часток (паїв) неминуче матиме спекулятивно-тіньовий характер, що призведе до швидкого обезземелення більшості селян-працівників, сільськогосподарських підприємств, які становлять основну частину потенційних продавців земель, а також зменшення площ землекористування сільськогосподарських підприємств, що досягли значних позитивних зрушень порівняно з колишніми колгоспами і радгоспами. Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" [7] прийнято без проведення референдуму, без згоди селян. Крім того, значну частину коштів селян буде спрямовано на купівлю землі, а не на розвиток виробництва, а одержані кошти від продажу землі в умовах інфляції обезцінятся. Тому, за нинішньої економічної ситуації, запровадження купівлі-продажу земельних ділянок має здійснюватись з урахуванням інфляційного чинника.

На цьому етапі прийнятним рішенням має бути запровадження ринку оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв), що сприятиме руху землі до ефективнішого господаря. Потребує удосконалення й кредитна політика, адже залучення кредитних ресурсів новим приватним господарем, який працює на орендованій землі, практично неможливе, оскільки об'єктом застави розпоряджається не орендар, а власник. Тому було б доцільно ввести порядок застави не земельної ділянки, а права оренди земельної ділянки. У разі невиконання зобов'язань перед кредитором орендар втрачає право оренди, яке переходить банківській установі, яка у свою чергу може його передати (продати) іншому, ефективнішому господареві, а право власності залишається за селянином-власником.

Купівлю-продаж, як атрибут ринкової економіки, слід впроваджувати поступово, ввести окремі обмеження як для продавців, так і покупців землі.

І, нарешті, варто визнати беззаперечним той факт, що будь-яка власність або раціональна господарська структура не зможе працювати ефективно без надійного економічного механізму господарювання, до якого належать ціна, кредит, податки. На жаль, у період реформування та й тепер ні ціновий, ні кредитний, ні податковий механізми не сприяють розвитку сільського господарства.

Так, низькі ціни на продукцію сільського господарства, особливо тваринництва, які не відповідали вартості виробленої продукції, й високі ціни на товари, роботи і послуги, що споживає сільське господарство, призвели до втрати його купівельної спроможності для придбання матеріально-технічних ресурсів, необхідних для розширеного відтворення виробництва. За 1991–2012 рр. відзначено 8-разовий диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, яка надходить до села, внаслідок чого сільське господарство за цей період втратило понад трильйон гривень доходу.

Саме у цьому криється головна причина, що спровокувала кризовий стан у сільському господарстві, а не в тому, що селянин став власником землі. Спад виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах розпочався з 1991 р., ще задовго до паювання землі у 1995–1996 рр. Отже, ні паювання, ні формування власника землі, як про це твердили антиреформаторські сили, є причиною спаду, а зниження заінтересованості сільськогосподарського товаровиробника через спад цін на продукцію, які не відповідали її вартості та не завжди відшкодовували навіть витрати на виробництво. Зараз ця ситуація виправляється на користь продукції сільського господарства.

Держава має забезпечити однакові умови господарювання для всіх галузей національного господарства за допомогою показника норми прибутку (прибутку на авансований у виробництво капітал, включаючи вартість землі). Тільки через досягнення ринкової ціни до показника норми прибутку, яка за проведеними розрахунками має знаходитися в межах 43–45%.

Висновки. З огляду на пройдений шлях реформування аграрного сектору економіки України, спираючись на його оцінку селянами, можна зробити наступні висновки:

- *перший* – аграрна реформа серед інших складових економічної реформи України була науково обґрунтованою, теоретично

дослідженою, нормативно врегульованою, практично впровадженою і результативною;

- *другий* – відпрацьована власна модель реформування земельних відносин;
- *третій* – 6,9 млн селян стали власниками 27 млн га сільськогосподарських угідь, створено підґрунтя для формування на селі середнього класу за рахунок дрібних земельних власників і господарів, які довели свою високу дієздатність;
- *четвертий* – збулися споконвічні прагнення селян. Вони стали власниками землі, яка збережена за селянами. А якби не так, то земля опинилася б у власності невеликої кількості господарів, як це сталося з об'єктами промисловості;
- *п'ятий* – селяни-власники земельних часток (паїв) соціально захищені своєю власністю. За рахунок орендної плати за орендовану землю вони мають постійні додаткові доходи, що слугує значною підтримкою у зростанні їх добробуту. Проведене підвищення нормативної грошової оцінки земель за методикою, розробленою науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки», дасть змогу збільшити доходи селян від оренди;
- *шостий* – створено багатоукладність виробництва на селі. Замість домінуючої колгоспно-радгоспної системи функціонують різні форми господарювання, що ґрунтуються на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці. Створені господарські структури, які можна віднести до малого, середнього і великого бізнесу;
- *сьомий* – сформовані у 2000 р. нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування в організаційному аспекті, за підвищення мотивації праці, мають ширші можливості й перспективи, ніж колишні колгоспи і радгоспи;
- *восьмий* – відбулися позитивні соціальні зрушення. Власник може вільно розпоряджатися землею: створювати власне господарство, передавати землю в оренду, змінювати орендаря, передавати у спадщину, працювати в господарському формуванні, якому передані земля та майно в оренду. Як власник землі, він обирає керівника новоствореного підприємства і впливає на те, щоб земля оброблялася ефективнішим господарем, чого не могло бути за колгоспно-радгоспної системи.

Усе це являє собою основу забезпечення ефективного ведення сільського господарства в Україні. Проте проблеми удосконалення економічних умов функціонування сільськогосподарського виробництва далекі від свого вирішення. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання: ціни, податки, кредитування, дотаційну політику, міжгалузеві економічні відносини, щоб усі галузі і сфери діяльності в економіці країни мали однакові економічні умови для розширеного відтворення виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Відносини власності на землю. *Власність у сільському господарстві* / [В. В. Юрчишин, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров та ін.] ; за ред. В. В. Юрчишина, П. Т. Саблука. Київ : Урожай, 1993. 349 с., С. 241-260.
2. Земельний кодекс України від 18.12.1990 р. № 561-XII. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12.
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. №2768-3. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12
4. *Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М.* Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 10–16.
5. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 1997. 647 с.
6. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 2000. 660 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. №552-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20.
8. Про доповідь Президента України „Про основні засади економічної та соціальної політики", (Розділ 5 "Аграрна політика") : Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1994 року N 216/94-ВР. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show.

References

1. Yurchyshyn, V.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., et al. (1993). Vidnosyny vlasnosti na zemliu. Vlasnist u silskomu hospodarstvi [Land ownership relations. Property in agriculture]. V.V. Yurchyshyn, P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv : Urozhai (pp. 241-260) [In Ukrainian].
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 561-XII [Land Code of Ukraine of 18.12.1990 No. 561-XII]. Retrieved from : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12 [In Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. # 2768-3 [Land Code of Ukraine of October 25, 2001 No. 2768-3]. Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12 [In Ukrainian].
4. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2002). Udoskonalennia hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Improving the monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK, 8, pp. 10–16* [In Ukrainian].
5. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V. Ya., et al. (1997). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpryiemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE [In Ukrainian].
6. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya, et al. (2000). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpryiemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE [In Ukrainian].

9. Про земельну реформу : Постанова Верховної Ради України від 18.12.1990 р. №563-XII. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12.

10. Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п.

11. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва : Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94.

12. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3.12.1999 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99.

13. Про оренду землі : Указ Президента України від 23.04. 1997 р. № 367/97. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97.

14. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 8.08.1995 р. № 720/95. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95.

15. Про приватизацію земельних ділянок : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 15-92. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92.

16. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 20.12.1991 р. № 2009 XII. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12.

17. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (1 частина) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 120 с.

18. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (2 частина) / [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 356 с.

19. Kilnitska, O., Starunska, L., & Pereuda, S. (2020). Personnel safety of agricultural enterprises of Ukraine: assessment and directions of provision. *Scientific Horizons*, 23(11), 70-80. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80.

20. Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю : Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 15.03.1995 р. № 18. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text.

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. # 552-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands: Law of Ukraine of March 31, 2020 No. 552-IX]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20 [In Ukrainian].

8. Pro dopovid Prezydenta Ukrainy „Pro osnovni zasady ekonomichnoi ta sotsialnoi polityky", (Rozdil 5 "Ahrarna polityka") : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19 zhovtnia 1994 roku # 216/94-VR [On the Report of the President of Ukraine "On the Basic Principles of Economic and Social Policy" (Chapter 5 "Agrarian Policy"): Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of October 19, 1994 No. 216/94-VR]. Retrieved from : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show [In Ukrainian].

9. Pro zemelnu reformu : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 563-XII [On land reform: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of December 18, 1990 No. 563-XII]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12 [In Ukrainian].

10. Pro metodyku normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta naselenykh punktiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.03.1995 r. # 213 [On the methodology of normative monetary valuation of agricultural lands and settlements: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 23, 1995 No. 213]. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p. [In Ukrainian].

11. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia zemelnoi reformy u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10.11.1994 r. # 666/94 [On urgent measures to accelerate land reform in the field of agricultural production: Decree of the President of Ukraine of 10.11.1994 No. 666/94]. Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94 [In Ukrainian].

12. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia reformuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 3.12.1999 r. [On urgent measures to accelerate the reform of the agricultural sector of the economy: Decree of the President of Ukraine of 3.12.1999]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99 [In Ukrainian].

13. Pro orendu zemli : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23.04. 1997 r. # 367/97 [On land lease: Decree of the President of Ukraine of 23.04. 1997 No. 367/97]. Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97 [In Ukrainian].

14. Pro poriadok paiuvannia zemel, peredanykh u kolektyvnu vlasnist silskohospodarskym pidpryiemstvam i orhanizatsiiam: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8.08.1995 r. # 720/95 [On the procedure for distribution of lands transferred to collective ownership to agricultural enterprises and organizations: Decree of the President of Ukraine of August 8, 1995 No. 720/95]. Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95 [In Ukrainian].

15. Pro pryvatyzatsiiu zemelnykh dilianok : Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.12.1992 r. # 15-92 [On privatization of land plots : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 1992 No. 15-92]. Retrieved from : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92 [In Ukrainian].

16. Pro selianske (fermerske) hospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 r. # 2009 XII [On the peasant (farmer) farm: Law of Ukraine of 20.12.1991 No. 2009 XII]. Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12 [In Ukrainian].

17. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutskyi, P.I., et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (1 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (1 part)]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv : IAE UAAN [In Ukrainian].

18. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutskyi, P.I., et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (2 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (part 2)]. P.T. Sabluka, V.Ya. Mesel-Veseliaka (Ed.). Kyiv : IAE UAAN [In Ukrainian].

19. Kilnitska, O., Starunska, L., & Pereuda, S. (2020). Personnel safety of agricultural enterprises of Ukraine: assessment and directions of provision. *Scientific Horizons*, 23(11), 70-80. doi: 10.48077/scihor.23(11).2020.70-80.

20. Tymchasovyi poriadok provedennia robit po vydachi derzhavnykh aktiv kolektyvnym silskohospodarskym pidpryiemstvam, silskohospodarskym kooperatyvam, silskohospodarskym aktsionernym tovarystvam, u tomu chysli stvorenym na bazi radhospiv ta inshykh derzhavnykh silskohospodarskykh pidpryiemstv, na pravo kolektyvnoi vlasnosti na zemliu : Nakaz Derzhavnoho Komitetu Ukrainy po zemelnykh resursakh vid 15.03.1995 r. # 18 [Temporary procedure for issuing state acts to collective agricultural enterprises, agricultural cooperatives, agricultural joint-stock companies, including those established on the basis of state farms and other state agricultural enterprises, for the right of collective ownership of land: Order of the State Committee of Ukraine on land resources of 15.03.1995 No. 18]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text [In Ukrainian].

Hadzalo Ya. M., Sabluk P. T., Lupenko Yu. O., Mesel-Veseliak V. Ya., Fedorov M. M. Agrarian reform in Ukraine, its scientific support, effectiveness

The purpose of the article *is to reveal the procedure of agrarian reform in Ukraine, its scientific and legal support, to work out the organizational scheme of land reform, which reformed land relations in Ukraine, which was the basis for creating market-oriented economic formations capable of working effectively in new economic conditions.*

Research methods. *The basis for the study were the fundamental provisions for the development of the agricultural sector of the economy in market conditions, economics of nature and land protection, the theory of agricultural production management, sustainable development in new economic conditions, improving the legislative and regulatory framework of economic entities. To achieve this goal, modern general scientific methods and research techniques are used.*

Research results. *The introduction into production of scientific developments of the NSC "Institute of Agrarian Economics" on the agrarian reform in Ukraine made it possible to double the production of gross agricultural output at constant prices 2016*

Scientific novelty. *The theoretical, methodological and organizational and legal foundations of reforming land relations and the agricultural sector of the economy in Ukraine have been developed, the essence of transformation processes in agricultural production in the new economic conditions has been revealed.*

Practical significance. *Agrarian reform makes it possible to achieve an increase in production and its efficiency. The research results can be taken into account in the further development and improvement of the regulatory framework and organizational and legal structures of agricultural production. Refs.: 20.*

Keywords: *agrarian transformations; forms of management; land reform; land market; land distribution; differential rental income; gross output; absolute rental income.*

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych – doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)
E-mail: prezid@naas.gov.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-5028-2048
Sabluk Petro Trokhymovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, academician-secretary of the department of agricultural economics and food, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)
E-mail:economuaan@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-8037-9545
Lupenko Yurii Oleksiiovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)
E-mail: pd@iae.org.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-6846-0300
Mesel-Veseliak Viktor Yakovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, head of the department of regional development and forecasting, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: mesel@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2933-6523
Fedorov Mykola Mykolaiovych – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, chief research fellow of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: solo@ iae.kiev.ua

Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. А., Месель-Веселяк В. Я., Фёдоров Н. Н. Аграрная реформа в Украине, её научное обеспечение, результативность

Цель статьи *– раскрыть порядок осуществления аграрной реформы в Украине, её научное и правовое обеспечение, отработать организационную схему земельной реформы, по которой осуществлено реформирование земельных отношений в Украине, что было положено в основу создания хозяйственных формирований рыночного направления, способных эффективно работать в новых экономических условиях.*

Методика исследования. *Основой исследования стали фундаментальные положения по развитию аграрного сектора в рыночных условиях, экономики природопользования и охраны земель, теории управления сельскохозяйственным производством, устойчивого его развития в новых условиях хозяйствования, совершенствования законодательной и нормативно-правовой базы деятельности хозяйственных формирований. Для достижения поставленной цели использованы современные общенаучные методы и приемы исследования.*

Результаты исследования. *Внедрение в производство научных разработок ННЦ "Институт аграрной экономики" по вопросам аграрной реформы в Украине позволило удвоить производство валовой продукции сельского хозяйства в постоянных ценах 2016 года.*

Элементы научной новизны. *Разработаны теоретико-методологические и организационно-правовые основы реформирования земельных отношений и аграрного сектора экономики в Украине, раскрыта сущность трансформационных процессов в сельскохозяйственном производстве в новых условиях хозяйствования.*

Практическая значимость. *Аграрная реформа позволяет добиться роста производства продукции и её эффективности. Результаты исследования могут быть учтены при дальнейшем развитии и совершенствовании нормативно-правовой базы и организационно-правовых структур сельскохозяйственного производства. Библиогр.: 20.*

Ключевые слова: *аграрные преобразования; формы хозяйствования; земельная реформа; рынок земель; паевание земель; дифференциальный рентный доход; валовая продукция; абсолютный рентный доход.*

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)
E-mail: prezid@naas.gov.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-5028-2048
Саблук Пётр Трофимович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, академик-секретарь Отделения аграрной экономики и продовольствия, Национальная академия аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)
E-mail:economuaan@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-8037-9545
Лупенко Юрий Алексеевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)
E-mail: pd@iae.org.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-6846-0300
Месель-Веселяк Виктор Яковлевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий отделом экономики регионального развития и прогнозирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: mesel@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2933-6523
Федоров Николай Николаевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, главный научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: solo@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 11.05.2021 р.

Фахове рецензування: 24.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 6 — 15. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006

Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O., Mesel-Veselіak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). Ahrarna reforma v Ukraini, yii naukove zabezpechennia, rezultatyvnist [Agrarian reform in Ukraine, its scientific support, effectiveness]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 6 — 15 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107006

*

УДК 631.1
JEL Classification: Q13; Q17; Q18
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107016

М. І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О. В. ХОДАКІВСЬКА, докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НААН
О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН
Н. І. ПАТИКА, докторка економічних наук, професорка
О. Ю. ГРИЩЕНКО

Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID-19[1]

***Мета статті** – здійснити аналітичну оцінку впливу пандемії COVID–19 на рівень продовольчої безпеки України.*

***Методика дослідження**. Підґрунтям для дослідження стали загальнонаукові та економічні методи, творча спадщина фундаторів економічної науки, публікації українських та зарубіжних учених з питань впливу карантинних обмежень, пов'язаних із поширенням пандемії COVID-19, на рівень продовольчої безпеки країни, нормативно-правові акти, дані Державної служби статистики України, електронні ресурси й інші джерела. Монографічний підхід використано під час аналізу динаміки фактичного споживання агропродовольчої продукції та рівня продовольчої незалежності за окремими агропродовольчими товарами. Нормативний та позитивний підходи застосовано для висвітлення реальних ризиків і загроз забезпеченню продовольчої безпеки. Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили зробити науково-прикладні узагальнення викладеного матеріалу, сформулювати проміжні та прикінцеві висновки і пропозиції.*

***Результати дослідження**. Здійснено аналітичну оцінку впливу пандемії COVID–19 на споживання агропродовольчої продукції та рівня продовольчої незалежності за окремими агропродовольчими товарами. Доведено, що в Україні виробляється достатньо продовольства для забезпечення здорового харчування громадян. Визначено, що внаслідок низької купівельної спроможності населення групи громадян з низькими доходами мають обмежений доступ до необхідних агропродовольчих продуктів. У середньо- і довгостроковій перспективі збережуться дефіцит продовольчих ресурсів і глобальна продовольча інфляція, кон'юнктура аграрних ринків залишиться нестабільною, а торгівля надалі розвиватиметься під впливом не тільки конкуренції, але й політичних чинників.*

***Елементи наукової новизни**. Обґрунтовано теоретико-методологічні положення, науково-методичні та практичні підходи до визначення чинників впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на рівень продовольчої безпеки держави. Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на продовольчу безпеку дозволило визначити основні ризики забезпечення продовольчої безпеки держави.*

***Практична значущість**. Прикладні аспекти дослідження можуть бути враховані під час формування програм соціально-економічного розвитку агропродовольчого сектору України, що дозволять підвищити дієвість державних ініціатив, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки держави та підвищити готовність країни до форс-мажорних загроз. Табл.: 7. Рис.: 3. Бібліогр.: 17.*

***Ключові слова**: аграрний сектор; продовольча безпека; пандемія COVID-19; чинники впливу; продовольство, агропродовольчий ринок.*

Пугачов Микола Іванович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: avtor05@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-7507-5870
Ходаківська Ольга Василівна – докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НААН, заступниця директора з науково-проєктної роботи, завідувачка відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: iae_zem@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3421-8361
Шпикуляк Олександр Григорович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: shpykuliak@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-5257-5517

[1] У статті представлено результати дослідження, отримані в процесі виконання проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави, та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» № 2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України.
© М. І. Пугачов, О. В. Ходаківська,
О. Г. Шпикуляк, Н. І. Патика, О. Ю. Грищенко, 2021

Патика Наталія Іванівна – докторка економічних наук, професорка, завідувачка відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-0062-7631
Грищенко Олена Юріївна – завідувачка сектору інформаційного забезпечення досліджень, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: lena@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-2271-3629

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки передбачає захищеність життєво важливих інтересів людини, домогосподарства, регіону і держави в частині гарантування усім громадянам постійної фізичної й економічної доступності до достатньої для забезпечення здорового харчування кількості безпечних та якісних агропродовольчих продуктів. Унаслідок негативного впливу пандемічних обмежень через поширення COVID-19 відбувається спад світової і національної економік, що спричинило появу реальних ризиків та загроз забезпеченню продовольчої безпеки. Звідси важливо оцінити вплив пандемії COVID–19 на рівень продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти продовольчої безпеки досліджено у роботах вітчизняних і зарубіжних авторів. Так, на вирішення наукових завдань, пов'язаних із формуванням системи національної продовольчої безпеки України, спрямовані напрацювання М.М. Бабича [1] та М.Д. Курляк [5]. Розвиток окремих ринків у контексті забезпечення продовольчої безпеки розглядається в роботі М.В. Місюка та М.В. Заходим [7]. За допомогою стандартної макроекономічної моделі S. Barua (2020) продемонстрував, що спалах COVID-19 може істотно зруйнувати глобальні ланцюги поставок [15]. Оцінку впливу пандемії COVID-19 на потенційні кризи, у тому числі продовольчі, здійснив J. E. Hobbs (2020) [16]. Окремі аспекти впливу пандемії COVID-19 на продовольчу безпеку розглянуто в роботі Г. Обіход, Ю. Хвесик, М. Малкова [17]. Проте ця проблема потребує комплексного оцінювання.

Мета статті – здійснити аналітичну оцінку впливу пандемії COVID-19 на рівень продовольчої безпеки України.

Виклад основних результатів дослідження. Аналітична оцінка впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки держави передбачає наступні етапи:

- визначення системи показників для оцінки продовольчої безпеки країни;
- обчислення визначених показників за 2018-2020 рр.;
- нормування середніх показників;
- визначення рівня продовольчої безпеки держави.

В економічній літературі не припиняється наукова дискусія щодо системи показників для оцінки рівня продовольчої безпеки держави [2, 3, 6, 8, 10, 11, 12 14]. Пропозиції дослідників загалом слушні, проте можуть бути узагальнені та систематизовані. Продовольча безпека як система функціонує у тісній взаємодії із зовнішнім середовищем, тому кількісне та якісне оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки доцільно здійснювати на основі оцінки множини станів системи, коли перехід з одного стану до іншого визначається певною функцією [13]:

$$F_S = [\{x\}, f : (x, y) \rightarrow X, D], \quad x \in X, \qquad (1)$$

де $x = (x_1, \ldots, x_n) \in X$ – множина поточних станів системи;

$y = (y_1, \ldots y_m) \in Y$ – множина поточних станів зовнішнього середовища;

$f : (X, Y) \rightarrow x$ – функція переходу від одного стану системи до наступного залежно від внутрішніх параметрів і впливу зовнішніх факторів;

$D \subseteq Y$ – множина допустимих станів системи або обмежень на них.

Такий підхід дозволяє здійснити кількісне та якісне оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки держави в цілому та її окремих регіонів. При цьому доцільно використовувати індикатори чинної методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [4]. На основі експертного аналізу для дослідження окремо виділено як особливо значимі наступні показники продовольчої безпеки:

енергетична цінність середньодобового раціону населення (з розрахунку на одну особу), ккал;

структура сукупних витрат із розрахунку на одне домогосподарство та частка витрат на харчування у сукупних витратах, %;

продовольча незалежність за окремими агропродовольчими товарами та рівень самозабезпечення м'ясом і молоком, %;

ємність вітчизняного ринку агропродовольчої продукції, тис. т;

споживання населенням м'яса, молока, овочів, плодів, ягід та винограду, кг/особу;

загальні доходи домогосподарств, грн;

індекс споживчих цін на продукти харчування.

Також досліджено показники економічної доступності харчових продуктів, ємності внутрішнього ринку країни і продовольча незалежність держави, кількість та якість споживання продуктів харчування громадянами в домогосподарствах.

Аналіз динаміки фактичного споживання агропродовольчої продукції у 2015-2020 рр. проводився за даними щорічного вибіркового обстеження Державної служби статистики України. Обсяги споживання основних продуктів харчування на одну особу на рік наведено в табл. 1.

1. Споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу на рік), кг

Група продуктів харчування	Раціональні норми	Рік						2020 р. до норми, %
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	
М'ясо і м'ясопродукти (в перерахунку на м'ясо)	83	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8	64,8
Молоко та молочні продукти (у перерахунку на молоко)	380	209,9	209,5	200	197,7	200,5	201,9	53,1
Яйця, шт.	290	280	267	273	275	282	278,0	95,8
Хліб і хлібопродукти	101	103,2	101	100,8	99,5	97,6	96,6	95,6
Картопля	124	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	134,0	108,0
Овочі, баштанні	161	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	164,0	101,8
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5	62,8
Риба й рибопродукти	20	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	12,4	62,0
Цукор	38	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	27,8	73,1
Олія та інші рослинні жири	13	12,3	11,7	11,7	11,9	12	12,3	94,6

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що з розрахунку на одну особу у 2020 р., як і в попередні роки, споживання продовольства не відповідає раціональним нормам, які рекомендовані Міністерством охорони здоров'я України [9]. Річне споживання населенням України основних продуктів харчування на одну особу за період 2015–2020 рр. становить: хліба і хлібних продуктів – 103,2-96,6 кг; картоплі – 137,5-134,0; овочів та баштанних – 160,8-164,0; фруктів – 50,9-56,5; цукру – 35,7-27,8; олії – 12,3 кг. У 2020 р. річна раціональна норма була перевищена: стосовно картоплі – на 8,0%, овочів та баштанних – на 1,8%. Водночас споживання м'яса, молока, рибної продукції, плодів, ягід та винограду не відповідало раціональній нормі.

У 2020 р. порівняно з 2015-м невідповідність між раціональними нормами і фактичним споживанням щодо молока та молокопродуктів зросла на 1,1%, яєць – на 1,0%. Споживання картоплі та овочів перевищило раціональні норми. У 2020 р. населення України не доотримувало в харчовому раціоні 35,2% м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів – 46,9, риби й рибопродуктів – 38,0, фруктів та ягідної продукції – 37,2, цукру – 26,9% порівняно з раціональними нормами споживання. Наявний стан споживання населенням України окремих продуктів харчування не відповідає фізіологічним нормам, тоді як щодо плодів, ягід та винограду загалом критичне й загрозливе для здоров'я української нації. Обсяги споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць з розрахунку на одну особу наведено у табл. 2.

2. Споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць із розрахунку на одну особу, кг

Агропродовольча продукція	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо і м'ясопродукти	4,6	4,7	4,7	4,9	5,1	5,2
Молоко і молочні продукти	19,8	19,6	19,3	19,1	19,0	18,9
Яйця, шт.	19	19	20	19	20	19
Риба і рибопродукти	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5	1,4
Цукор	2,8	2,7	2,8	2,7	2,6	2,4
Олія та інші рослинні жири	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4
Картопля	6,6	6,7	6,4	6,3	6,2	6,0
Овочі та баштанні	8,8	9,2	8,5	8,9	8,8	8,7
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,1	3,3	3,7	3,8	4,0	3,7
Хліб і хлібні продукти	8,5	8,3	8,4	8,3	8,1	8,0

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Дослідження свідчать, що у 2020 р. зменшилися обсяги споживання населенням молока, яєць, риби та рибопродуктів, цукру, картоплі, овочів та баштанних, фруктів і винограду, хліба та хлібних виробів. Зміни обсягів споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць із розрахунку на одну особу у 2020 р. порівняно з 2019-м графічно відображено на рис. 1.

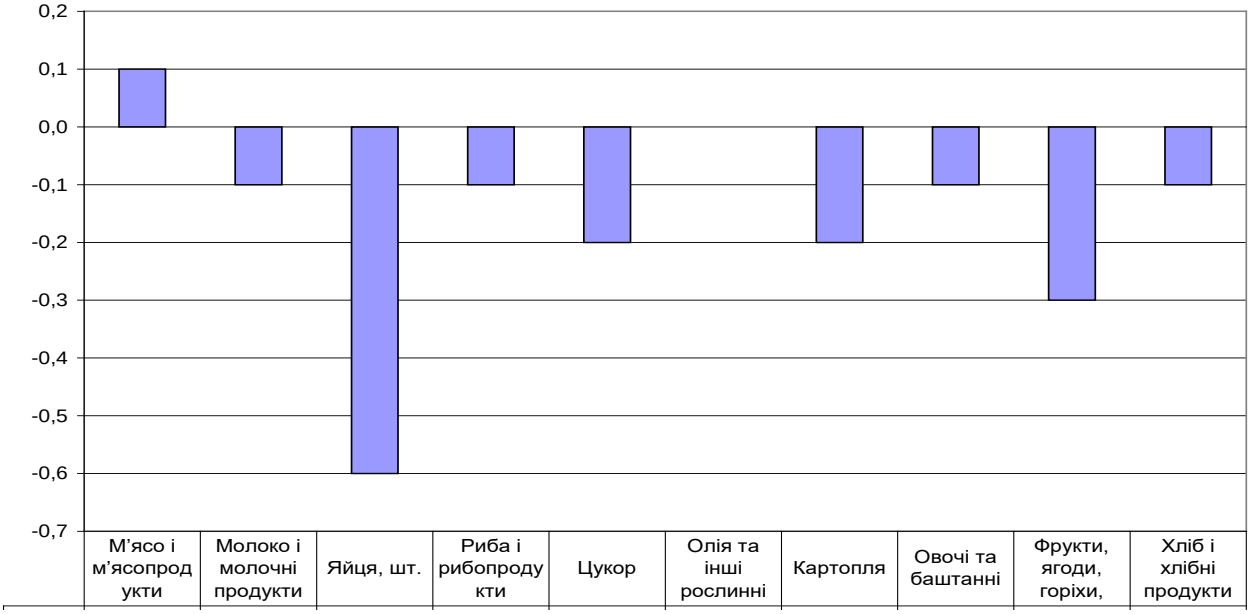

Рис. 1. Зміни обсягів споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць із розрахунку на одну особу у 2020 р. порівняно з 2019 р., %

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Важливим показником, який характеризує рівень продовольчої безпеки держави слугує калорійність середньодобового раціону населення, що обчислюється в калоріях із розрахунку на одну особу. Аналіз свідчить, що калорійність харчового раціону середньостатистичного українця залишається невисокою (табл. 3). За останні роки вона знизилася від 2799 ккал/добу у 2015-му до 2674 ккал/добу у 2020 р. за середньодобової калорійності раціону в країнах ЄС у межах 3400-3500 ккал на одну людину на добу. Український показник досить близький до критичної величини. Крім того, частка громадян України, які недоїдають, тобто споживають менше 2100 ккал на добу, зросла у 2020 р. до 26,2% при 24,9% у 2019 р.

Значним ризиком залишається те, що енергетична цінність середньодобового раціону населення України на 70% забезпечується за рахунок споживання продукції рослинництва. Відповідно громадяни не в достатній кількості споживають цінний рослинний білок.

3. Енергетична цінність (калорійність) середньодобового раціону населення України (з розрахунку на одну особу), ккал

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього калорійність	2799	2742	2707	2706	2691	2674
У т.ч.: продукція рослинництва	2008	1952	1926	1919	1891	1872
продукція тваринництва	791	790	781	787	800	802

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Результати оцінки стану продовольчої безпеки свідчать, що досягнутий рівень розвитку власного виробництва сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства дозволяв у 2020 р. гарантувати фізичну доступність для населення продуктів харчування в енергетичній оцінці на рівні 2862 ккал на добу. У середньому в 2020 р. Україна за рахунок власного виробництва задовольняла потребу внутрішнього ринку щодо молока і молокопродуктів – на 99,1%, м'яса і м'ясопродуктів – на 110,1, зерна – на 323,3, яєць – на 139,4, плодів, ягід та винограду – на 75,9, овочів – на 104,6%. Досягнуті обсяги агропродовольчого виробництва відповідають оптимістичним оцінкам продовольчої безпеки. Водночас високою залишається частка реалізованих на внутрішньому ринку деяких імпортних товарів: риби і рибопродуктів - 81,2%, олій рослинних – 45,2, плодів, ягід та винограду – 37,9%. Підтвердженням цього слугують значення показників продовольчої незалежності (табл. 4).

4. Продовольча незалежність за окремими агропродовольчими товарами

Товарна група	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо та м'ясні продукти, вкл. субпродукти і жир-сирець	7,3	8,3	10,6	12,7	11,6	10,2
Молоко та молочні продукти	0,9	1,2	1,6	2,2	4,0	8,2
Яйця	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові)	4,3	5,6	6,0	6,7	7,1	8,7
Картопля	0,3	0,5	0,4	0,5	4,9	5,8
Овочі та баштанні продовольчі культури	1,4	1,9	1,9	2,7	4,5	4,3
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	27,0	34,5	36,5	35,9	42,6	37,9
Риба та рибні продукти	64,5	74,6	73,5	79,3	79,6	81,2
Цукор	0,3	0,4	0,5	0,2	0,3	0,3
Олія	30,5	44,0	48,1	51,7	49,6	45,2

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Як свідчать наведені дані, за більшістю продукції Україна на 89-100% самостійно забезпечує власні потреби в агропродовольчих товарах за винятком тих овочів і фруктів, які не ростуть у нашій широті (банани, цитрусові, ананаси та ін.), риби та морепродуктів, тютюну та виробів з нього, м'яса та продуктів його переробки, какао. Показники ємності внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів наведено в табл. 5.

5. Ємність внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів, тис. т

Товарна група	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 р. до 2019 р., %
М'ясо та м'ясні продукти, вкл. субпродукти і жир-сирець	2179	2195	2195	2232	2252	2244	99,6
Молоко та молочні продукти	8995	8942	8496	8355	8428	8430	100,0
Яйця, млн шт.	12015	11409	11594	11624	11832	11605	98,1
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові)	4423	4309	4285	4207	4103	4034	98,3
Картопля	5892	5966	6091	5893	5705	5593	98,0
Овочі та баштанні продовольчі культури	6890	6984	6783	6927	6924	6846	98,9

Продовження табл. 5

Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	2179	2119	2242	2445	2469	2357	95,4
Риба та рибні продукти	367	410	460	497	524	517	98,7
Цукор	1528	1420	1290	1260	1212	1161	95,8
Олія	525	497	497	501	504	512	101,6

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

У 2020 р. ємність внутрішнього ринку зменшилася за багатьма агропродовольчими продуктами: м'ясо і м'ясопродукти – на 0,4%, яйця – на 1,9, хлібопродукти – на 1,7, картопля – на 2,0, овочі та баштанні – на 1,1, плоди, ягоди та виноград – на 4,6, риба та рибопродукти – на 1,3, цукор – на 4,2%. Зменшення ємності внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів не велике, тому не можливо однозначно зробити висновок щодо виключного впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на ці показники. Адже також відчутним був вплив несприятливих погодних умов 2020 року.

Серед суттєвих загроз продовольчій безпеці низька купівельна спроможність окремих груп населення, що призводить до неповноцінного харчування значної частини населення. Так, у 2020 р. середньомісячні споживчі сукупні витрати домогосподарств у загальній структурі витрат становили 9523,6 грн. На агропродовольчі продукти та безалкогольні напої було витрачено 4580,85 грн, на відвідування закладів громадського харчування – 105,64 грн. Як і в усі попередні роки, частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах залишається високою і за підсумками 2020 р. досягла 48,1% при 46,6% у 2019 р., а частка витрат на відвідування закладів громадського харчування лише 1,2%, при 2,0% у 2019 р. (табл. 6). У структурі сукупних витрат домогосподарств на харчування основне місце, як і в попередні роки, посідають витрати на м'ясо і м'ясопродукти – 24%, хліб і хлібопродукти та молоко і молокопродукти – 15 та 14% відповідно.

6. Структура сукупних витрат у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Сукупні витрати в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	4952,0	5720,4	7139,41	8308,6	9670,2	9523,6
Частка витрат, %, на: продукти харчування та безалкогольні напої	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6	48,1
охорона здоров'я	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1	4,3
У т.ч. домогосподарства у сільській місцевості						
Сукупні витрати в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	4696,59	5528,47	6716,95	7618,7	8857,2	8903,26
Частка витрат, %, на: продукти харчування та безалкогольні напої	56,4	53,1	50,6	50,8	50,4	52,1
охорона здоров'я	3,9	4,6	3,8	4,3	4,0	4,3

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

За показником середньомісячних споживчих сукупних витрат домогосподарств на харчування у набагато гіршому становищі знаходяться сільські жителі. Частка їхніх витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у 2020 р. становила 52,1% у загальній структурі витрат, або на 4 в.п. вище за середнє значення по країні, при значно меншій вартості сукупних витрат – 8903,26 грн у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, або на 6,6% менше за середнє значення по країні. Внаслідок впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 та пов'язаного з ними економічного спаду, частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах може збільшитися.

Аналіз свідчить, що в Україні виробляється достатньо продовольства для забезпечення здорового харчування громадян. Проте за низької купівельної спроможності

населення та високої частки втрат продукції на всьому виробничо-збутовому ланцюжку окремі групи мають обмежений доступ до необхідних агропродовольчих продуктів. Насамперед це стосується громадян із низькими доходами (табл. 7).

7. Диференціація вартості харчування домогосподарств із найбільшими та найменшими доходами

Показник	2017	2018	2019	2020
Усі домогосподарства				
20% домогосподарств із найменшими доходами	2742,98	3091,20	3325,02	3267,10
20% домогосподарств із найбільшими доходами	4206,55	4929,04	5557,00	5474,12
Співвідношення	1,53	1,59	1,67	1,68
У т.ч. у сільській місцевості				
20% домогосподарств із найменшими доходами	2793,30	3189,64	3548,82	3655,00
20% домогосподарств із найбільшими доходами	4301,14	5015,58	5442,44	5617,50
Співвідношення	1,54	1,57	1,53	1,54

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Якщо в середньому по Україні 20% домогосподарств із найбільшими доходами у 2020 р. витрачали на харчування 5474,12 грн, то 20% домогосподарств із найменшими доходами – в 1,68 раза менше. Порівняно з 2019 р. співвідношення між найбільшими і найменшими доходами збільшилося на 1 в.п. Серед сільських жителів співвідношення між 20% домогосподарств із найбільшими та найменшими доходами менше і в 2020 р. становило 1,54. Підтвердженням слугує динаміка витрат груп домогосподарств із найбільшими та найменшими доходами по кварталах 2019-2020 рр. (рис. 2).

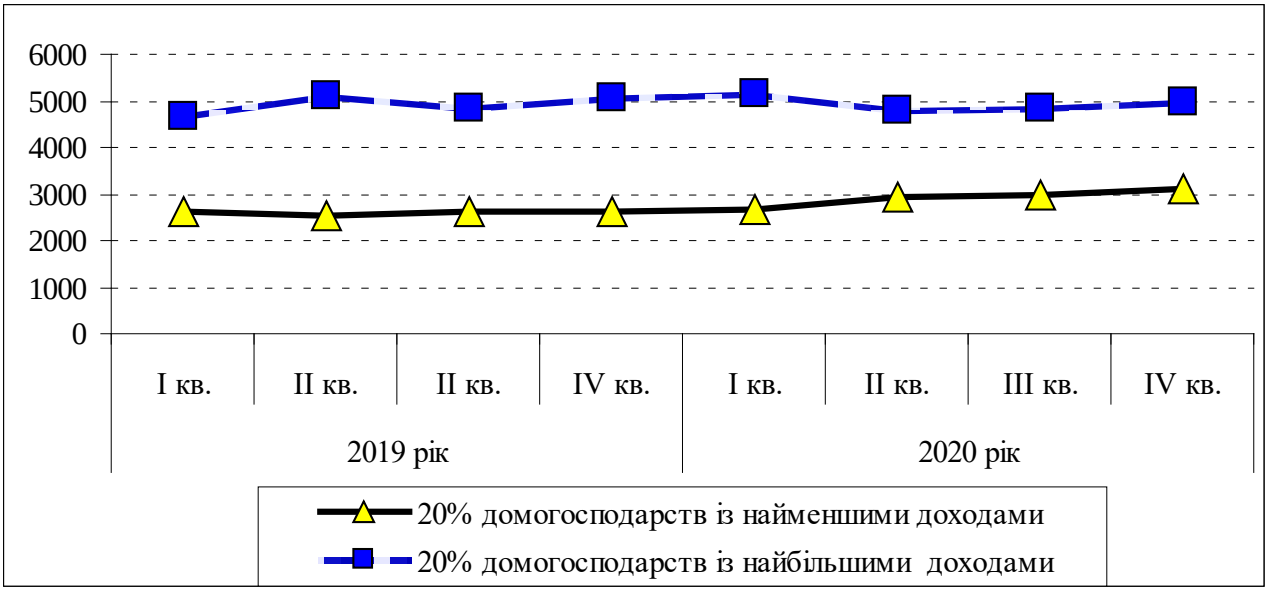

Рис. 2. Динаміка витрат груп домогосподарств із найбільшими та найменшими доходами по кварталах 2019-2020 рр., грн

Джерело: Власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що вже у II кварталі 2020 р. домогосподарства з найбільшими доходами почали зменшувати власні витрати на придбання агропродовольчих продуктів унаслідок карантину та локдауну (призупинення діяльності суб'єктів господарювання багатьох галузей економіки). Домогосподарства з найменшими доходами у цей період, навпаки, стали збільшувати свої витрати на придбання агропродовольчих продуктів, оскільки, незважаючи на їх подорожчання, були змушені придбавати харчування. Таким чином, низькі доходи населенням виступають суттєвим чинником, що стримує збільшення обсягів споживання агропродовольчої продукції. В основному через надмірні витрати мільйони українців були позбавлені продовольчої безпеки та залишалися без доступу до здорового харчування.

У 2018-2020 рр. відзначено коливання індексу споживчих цін (рис. 3). За графіком, найбільший ріст цін на агропродовольчі

товари спостерігався у II та IV кварталах 2020 р. та продовжувався у першій половині 2021 р. Якщо у II кварталі 2020 р. підвищення цін на агропродовольчі продукти було викликано стрімким зростанням попиту через карантин і панічні настрої, то у другій половині 2020 р. ціни збільшувалися через агропродовольчу інфляцію у світі. Адже вітчизняний ринок досить відкритий, зорієнтований на експорт та реагує на всі тенденції міжнародних аграрних ринків.

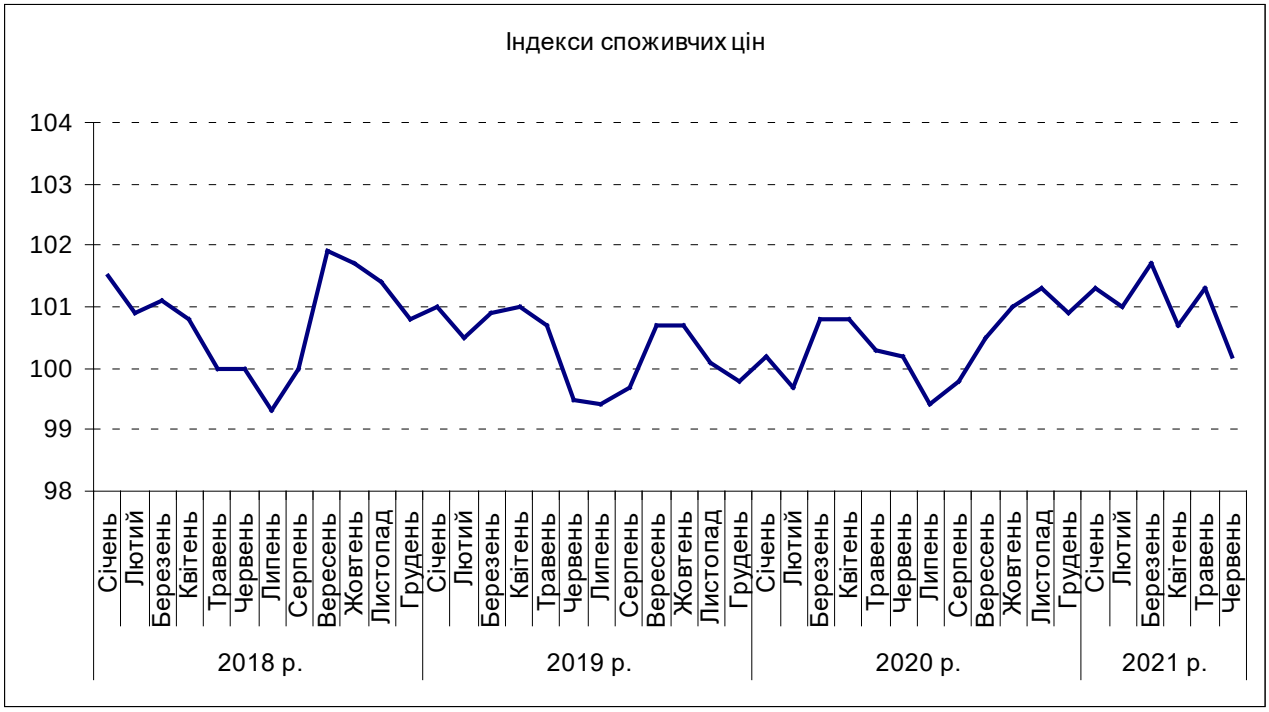

Рис. 3. Індекси споживчих цін у 2018-2021 рр.
(до попереднього місяця, %)

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Порівняння гармонізованих індексів споживчих цін по окремих країнах Європи свідчить, що в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19 Україна увійшла у четвірку держав Європи, де найбільше зросли ціни. У 2020 р. індекс споживчих цін (до попереднього року) в Україні становить 102,7 за відповідного показника 103,7 у Польщі, 103,4 – в Угорщині, 103,3 – у Чеській Республіці. В інших країнах Європи значення менші, ніж у нашій державі. Стосовно Європейського Союзу індекс споживчих цін (до попереднього року) у 2020 р. знаходився на рівні 100,7, а країн зони євро – 100,3.

Поширення COVID-19, пандемія та карантинні заходи засвідчили вразливість глобальних продуктових ланцюгів і продовольчих систем, а запроваджені карантинні заходи та обмеження на переміщення людей і товарів стали реальною проблемою для багатьох країн у забезпеченні продовольчої безпеки, особливо найбільш вразливих верств населення. Зазначене ставить під загрозу досягнення цілей сталого розвитку, в тому числі викорінення голоду до 2030 року.

Аналіз динаміки цін основних агропродовольчих товарів показав, по-перше, синхронне коливання українських та середньосвітових цін. По-друге, всі роки ціни на українську сировину були нижчими порівняно із середньосвітовими. Тобто Україна поки що постачає на світовий ринок товари меншого ступеня обробки (переважно сировинні), що багато в чому визначає їх експортну ціну. Внутрішні ціни на агропродовольчу продукцію значною мірою визначаються рівнем світових цін. Підвищення попиту й цін у 2020 р. на світових ринках викликало зростання цін на агропродовольство в Україні та погіршення стану продовольчої безпеки.

Висновки. Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави дозволяє визначити ризики продовольчої безпеки. Суттєвими ризиками і загрозами у забезпеченні продовольчої

безпеки, які можуть значно знизити її рівень, визначено:

ризики, пов'язані з конфліктами та тимчасово окупованими територіями, зокрема ведення воєнних дій, прояви тероризму та екстремізму, діяльність незаконних збройних формувань;

економічні ризики, пов'язані із загостренням конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції, нерівномірністю світового розвитку аграрного виробництва, викривленням конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, посиленням закритості суспільства та залежності економіки від зовнішніх викликів, ймовірністю зниження доходів виробників унаслідок відсутності доступу до ринків збуту продукції, кредитних ресурсів та державних програм підтримки сільгоспвиробників, підвищенням податкового навантаження, низьким рівнем інноваційної активності малих та середніх сільськогосподарських виробників;

технологічні ризики, які пов'язані із стрімким технологічним розвитком країн світу, що зумовлює їх переваги у виробництві, зберіганні та транспортуванні агропродовольчої продукції, підвищенні її конкурентоспроможності;

логістичні ризики, викликані обмеження на транспортування продукції та ресурсів, особливо насіння, добрива та агрохімікати, можуть викликати затримку посівної кампанії, інфраструктурні ризики, зумовлені недосконалістю національної дорожньої мережі, транспортної і ринкової інфраструктури, дослідницької й інноваційної інфраструктури, недостатньою кількістю спеціально обладнаних місць зберігання продукції та холодильного обладнання;

ризики продовження карантинних заходів і локдаунів та викликані цим зменшення доходів населення можуть призвести до зміни харчового раціону: скорочення та/або відмова від м'ясної і молочної продукції, фруктів, овочів, ягід, неправильного харчування, формування та закріплення шкідливих дієтичних звичок;

екологічні ризики, зумовлені кліматичними змінами та антропогенним впливом, зменшенням запасів води, збільшенням кількості деградованих земель та водних об'єктів, надмірним внесенням хімічних добрив та застосуванням засобів захисту рослин, відсутністю або недостатньою кількістю систем утилізації побічних продуктів тваринного походження, збільшенням викидів парникових газів, поширенням використання екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і неконтрольованим поширенням генетично модифікованих організмів;

соціальні загрози, зумовлені зростанням безробіття, зниженням доходів або виникненням гуманітарних проблем, нелегальною міграцією населення, що призводить до скорочення внутрішнього споживання та/або виникнення гострої чи помірної загрози продовольчій безпеці;

політичні ризики, як зовнішні, так і внутрішні, викликані застосуванням заходів, які деформують національні продовольчі системи, внутрішні та зовнішні ланцюги створення доданої вартості.

Прогнози розвитку світового ринку свідчать, що в середньо- і довгостроковій перспективі збережеться дефіцит продовольчих ресурсів та глобальна продовольча інфляція, кон'юнктура аграрних ринків залишиться нестабільною, а торгівля надалі розвиватиметься під впливом не тільки конкуренції, а й політичних чинників. Недосконалі продовольчі системи і моделі споживання слугують причиною так званих прихованих втрат, пов'язаних з охороною здоров'я та змінами клімату. Відповідно підвищення рівня продовольчої безпеки країни, перехід на здорові моделі харчування та оптимізація продовольчих систем сприятимуть суттєвому скороченню втрат у сфері медицини та екології.

Список бібліографічних посилань

1. *Бабич М. М.* Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика. Миколаїв : МНАУ. 2018. 360 с.

2. *Вараксіна О. В., Титатренко А. А.* Принципи формування продовольчої безпеки національної економіки: теоретичний аспект. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-32.

3. *Гойчук О. І.* Продовольча безпека. Житомир : Полісся, 2004. 347 с.

4. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF.

References

1. Babych, M.M. (2018). Formuvannia systemy prodovolchoi bezpeky: teoriia, metodolohiia, praktyka [Formation of food security system: theory, methodology, practice]. Mykolaiv : MNAU [In Ukrainian].

2. Varaksina, O.V. & Tytatrenko, A.A. (2020). Pryntsypy formuvannia prodovolchoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky: teoretychnyi aspekt [Principles of food security formation of the national economy: theoretical aspect]. *Ekonomika ta suspilstvo. Vyp. 22.* [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-32.

3. Hoichuk, O.I. (2004). Prodovolcha bezpeka [Food security]. Zhytomyr : Polissia [In Ukrainian].

5. *Курляк М. Д.* Формування системи національної продовольчої безпеки України. Львів : Растр-7, 2018. 232 с.

6. *Миценко І. М.* Продовольча безпека України: оцінка стану і світовий досвід вирішення проблеми. Кіровоград, 2001. 204 с.

7. *Місюк М. В., Заходим М. В.* Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 34 - 43.

8. Voronin, A., Gunko, O., & Afanasieva, L. (2020). Sustainability of a firm's market strategy. *Economics of Development*, 19(4), 12-23. doi: 10.21511/ed.19(4).2020.02.

9. Орієнтований набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws /show/z0088-13.

10. *Пасхавер Б. Й.* Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5–12.

11. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення / керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. Київ : Кондор–Видавництво, 2013. 468 с.

12. Регулювання аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції / за ред. Діброви А. Д, Андрієвського В. Є. Київ : НУБіП, 2014. 572 с.

13. *Румик І. І.* Системний підхід до забезпечення продовольчої безпеки. Вчені записки університету КРОК. *Серія: Економіка*. 2015. Вип. 39. С. 31-40.

14. *Стежко Н. В.* Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки. Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. 356 с.

15. *Barua S.* Understanding Coronanomics: The Economic Implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SSRN Electron. J. 2020. https://doi.org/10.2139/ssrn.3566477.

16. *Hobbs J. E.* Food Supply Chains during the COVID-19 Pandemic. Can. J. A*gric. Econ. Can. D'agroeconomie.* 2020. № 68. С. 171–176. https://doi.org/10.1111/cjag.12237.

17. *Obykhod H., Khvesyk Y., Malkov M.* Impact of coronavirus on the state of food security and treatment of medical waste. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 8. С. 6-12.

4. Deiaki pytannia prodovolchoi bezpeky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 hrudnia 2007 r. # 1379 [Some issues of food security: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2007 No. 1379]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF [In Ukrainian].

5. Kurliak, M.D. (2018). Formuvannia systemy natsionalnoi prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Formation of the system of national food security of Ukraine]. Lviv : Rastr-7 [In Ukrainian].

6. Mytsenko, I.M. (2001). Prodovolcha bezpeka Ukrainy: otsinka stanu i svitovyi dosvid vyrishennia problemy [Food security of Ukraine: assessment of the situation and world experience in solving the problem]. Kirovohrad [In Ukrainian].

7. Misiuk, M.V. & Zakhodym, M.V. (2021). Rozvytok rynku moloka v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy. Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security]. *Ekonomika APK, 1, pp. 34 - 43* [In Ukrainian].

8. Voronin, A., Gunko, O., & Afanasieva, L. (2020). Sustainability of a firm's market strategy. *Economics of Development*, 19(4), 12-23. doi: 10.21511/ed.19(4).2020.02.

9. Oriientovanyi nabir osnovnoi prodovolchoi syrovyny i kharchovykh produktiv dlia zabezpechennia u serednomu na dushu naselennia na 2005–2015 roky [Targeted set of basic food raw materials and food products to provide on average per capita for 2005-2015]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/ z0088-13 [In Ukrainian].

10. Paskhaver, B.Yo. (2014). Suchasnyi stan prodovolchoi bezpeky [The current state of food security]. *Ekonomika APK, 4, pp. 5–12* [In Ukrainian].

11. Fedulov, I.V., et al. (2013). Prodovolcha bezpeka: sutnist, stan ta osoblyvosti zabezpechennia [Food security: essence, state and features of provision]. Kyiv : Kondor–Vydavnytstvo [In Ukrainian].

12. Dibrova, A.D. & Andriievskyi, V.Ye. (2014). Rehuliuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Regulation of the agricultural sector of Ukraine's economy in terms of European integration]. Kyiv : NUBiP [In Ukrainian].

13. Rumyk, I.I. (2015). Systemnyi pidkhid do zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [A systematic approach to food security]. *Vcheni zapysky universytetu KROK. Seriia: Ekonomika, 39, pp. 31-40* [In Ukrainian].

14. Stezhko, N.V. (2014). Prodovolcha problema v umovakh hlobalizatsii svitovoi ekonomiky [Food problem in the context of globalization of the world economy]. Kirovohrad : TOV «Polihraf servis» [In Ukrainian].

15. Barua, S. (2020). Understanding Coronanomics: The Economic Implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SSRN Electron. J. [In English]. https://doi.org/10.2139/ssrn.3566477

16. Hobbs, J.E. (2020). Food Supply Chains during the COVID-19 Pandemic. Can. J. A*gric. Econ. Can. D'agroeconomie, 68, pp. 171–176* [In English]. https://doi.org/10.1111/cjag.12237.

17. Obykhod, H., Khvesyk, Y. & Malkov, M. (2020). Impact of coronavirus on the state of food security and treatment of medical waste. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyi rozvytok, 8, pp. 6-12* [In English].

Pugachov M. I., Khodakivska O. V., Shpykuliak O. H., Patyka N. I., Hryschenko O. Yu. Ensuring food security amid the spread of COVID-19

The purpose of the article *is to carry out an analytical assessing the impact of the COVID-19 pandemic on the level of food security in Ukraine.*

Research methods. *The research was based on general scientific and economic methods, the creative heritage of the founders of economic science, publications of Ukrainian and foreign scientists on the impact of quarantine restrictions related to the spread of the COVID-19 pandemic on the level of food security of the country, regulatory legal acts, data from the State Statistics Service of Ukraine, electronic resources and other sources. The monographic approach is used to analyze the dynamics of the actual consumption of agri-food products and the level of food independence for individual agri-food products. Normative and positive approaches are used to highlight real risks and threats to food security. A number of techniques of abstract-logical tools made it possible to make a scientific and applied generalization of the material presented, to formulate intermediate and final conclusions and proposals.*

Research results. *An analytical assessing the impact of the COVID-19 pandemic on the consumption of agri-food products and the level of food independence for individual agri-food products has been carried out. It has been proven that Ukraine produces enough food to ensure healthy nutrition for citizens. It has been determined that due to the low purchasing power of the popula-*

tion, groups of citizens with low incomes have limited access to essential agricultural and food products. In the medium and long term, there will be a shortage of food resources and global food inflation, the situation in agricultural markets will remain unstable, and trade will continue to develop under the influence of not only competition, but also political factors.

***Scientific novelty.** The theoretical and methodological provisions, scientific, methodological and practical approaches to determining the factors of influence of quarantine measures and the spread of COVID-19 to the level of food security of the state have been substantiated. Assessing the impact of quarantine measures and the spread of COVID-19 on food security made it possible to identify the main risks of ensuring the country's food security.*

***Practical significance.** The applied aspects of the study can be taken into account in the formation of programs for the socio-economic development of the agri-food sector of Ukraine, which will increase the effectiveness of state initiatives aimed at ensuring food security of the state and increase the country's readiness for force majeure threats. Tabl.: 7. Figs.: 3. Refs.: 17.*

***Keywords:** agricultural sector; food security; the COVID-19 pandemic; influencing factors; food, agri-food market.*

Pugachov Mykola Ivanovich – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: avtor05@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-7507-5870
Khodakivska Olha Vasylivna – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director on scientific and project work, head of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., 03127, Kyiv)
E-mail: iae_zem@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3421-8361
Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: shpykuliak@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-5257-5517
Patyka Nataliia Ivanivna – doctor of economic sciences, professor, head of the department of socio-economic development of rural areas, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: n_patyka@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-0062-7631
Hryschenko Olena Yuriivna – head of the sector of research information support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: lena@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-2271-3629

Пугачёв Н. И., Ходаковская О. В., Шпикуляк А. Г., Патыка Н. И., Грищенко Е. Ю. Гарантирование продовольственной безопасности в условиях распространения COVID-19

***Цель статьи** – осуществить аналитическую оценку влияния пандемии COVID-19 на уровень продовольственной безопасности Украины.*

***Методика исследования.** Основой для исследования стали общенаучные и экономические методы, творческое наследие фундаторов экономической науки, публикации украинских и зарубежных ученых по вопросам влияния карантинных ограничений, связанных с распространением пандемии COVID-19, на уровень продовольственной безопасности страны, нормативно-правовые акты, данные Государственной службы статистики Украины, электронные ресурсы и другие источники. Монографический подход использован при анализе динамики фактического потребления агропродовольственной продукции и уровня продовольственной независимости по отдельным агропродовольственным товарам. Нормативный и позитивный подходы применены для освещения реальных рисков и угроз обеспечению продовольственной безопасности. Ряд приемов абстрактно-логического инструментария позволили сделать научно-прикладные обобщения изложенного материала, сформулировать промежуточные и заключительные выводы и предложения.*

***Результаты исследования.** Осуществлена аналитическая оценка влияния пандемии COVID-19 на потребление агропродовольственной продукции и уровня продовольственной независимости по отдельным агропродовольственным товарам. Доказано, что в Украине производится достаточно продовольствия для обеспечения здорового питания граждан. Определено, что вследствие низкой покупательной способности населения группы граждан с низкими доходами имеют ограниченный доступ к необходимым агропродовольственным продуктам. В средне- и долгосрочной перспективе сохранятся дефицит продовольственных ресурсов и глобальная продовольственная инфляция, конъюнктура аграрных рынков останется нестабильной, а торговля в дальнейшем будет развиваться под влиянием не только конкуренции, но и политических факторов.*

***Элементы научной новизны.** Обоснованы теоретико-методологические положения, научно-методические и практические подходы к определению факторов влияния карантинных мероприятий и распространения COVID-19 на уровень продовольственной безопасности государства. Оценки влияния карантинных мероприятий и распространения COVID-19 на продовольственную безопасность позволили определить основные риски обеспечения продовольственной безопасности государства.*

***Практическая значимость.** Прикладные аспекты исследования могут быть учтены при формировании программ социально-экономического развития агропродовольственного сектора Украины, которые позволят повысить действенность государственных инициатив, направленных на обеспечение продовольственной безопасности государства и повысить готовность страны к форс-мажорным угроз. Табл.: 7. Илл.: 3. Библиогр.: 17.*

***Ключевые слова:** аграрный сектор; продовольственная безопасность; пандемия COVID-19; факторы влияния; продовольствие, агропродовольственный рынок.*

Пугачёв Николай Иванович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: avtor05@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-7507-5870

Ходаковская Ольга Васильевна – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научно-проектной работе, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: iae_zem@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3421-8361
Шпикуляк Александр Григорьевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: shpykuliak@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-5257-5517
Патыка Наталия Ивановна – доктор экономических наук, профессор, заведующая отделом социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: n_patyka@ukr.net
ORCID ID https://orcid.org/0000-0003-0062-7631
Грищенко Елена Юрьевна – заведующая сектором информационного обеспечения исследований, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: lena@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-2271-3629

Стаття надійшла до редакції 23.06.2021 р.

Фахове рецензування: 20.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:
Пугачов М. І., Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патика Н. І., Грищенко О. Ю. Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 16 — 27. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107016

Pugachov, M.I., Khodakivska, O.V., Shpykuliak, O.H., Patyka, N.I. & Hryschenko, O.Yu. (2021). Harantuvannia prodovolchoi bezpeky v umovakh poshyrennia COVID-19 [Ensuring food security amid the spread of COVID-19]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 16 — 27 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107016

* * *

Новини АПК

Україна здобула нові лідируючі позиції у рейтингах світових експортерів агропродовольчої продукції за 2020 рік – Богдан Духницький

У 2020 р. Україна, незважаючи на значні обмеження міжнародної торгівлі, що були пов'язані з розповсюдженням пандемії коронавірусу COVID-19, спромоглася не лише утримати високі місця у глобальних рейтингах експортерів окремих агропродовольчих товарів, а й посіла лідируючі позиції за обсягами експорту шроту і макухи, проса, ячменю, меду, ріпаку та інших видів сільгосппродукції, зазначив старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», к.е.н. **Богдан Духницький**, коментуючи дані Державної митної служби та оперативну інформацію Міжнародного торгового центру (ITC).

За його словами, Україна вже звично посіла перше місце за обсягами експорту соняшникової олії. Торік зарубіжні продажі цього продукту сягнули рекордних 6860 тис. т. Збільшивши продаж шроту і макухи (переважно з соняшнику) з 4957 тис. т у 2019 р. до 5522 тис. т (+11 %) у 2020 р., Україна стала лідером серед експортерів цих продуктів на міжнародному ринку. Наша держава також очолила світовий рейтинг експортерів проса, наростивши торік більш ніж удвічі – до 116 тис. т – кількісні обсяги його продажів за кордон. Крім того, Україна стала другою серед країн-експортерів ячменю, меду та ріпаку, загалом зміцнивши свою присутність на світових ринках цієї продукції.

За підсумками 2020 року Україна здійснила поставки до Євросоюзу на суму 6,0 млрд євро. Однак через зміни у європейській статистиці внаслідок виходу з ЄС Великобританії, яка з показником 15,5 млрд євро одразу очолила рейтинг постачальників агропродовольчої продукції до країн Співдружності, Україна з традиційно третього місця у списку перемістилася на четверте. Нашу державу продовжують випереджати Бразилія (11,3 млрд євро) та Сполучені Штати Америки (9,6 млрд євро), поінформував науковець.

Якщо у 2021 р. не станеться раптових обмежень і заборон у світовій торгівлі, Україна має дуже гарну нагоду закріпитися та посилити власні позиції на цільових закордонних ринках збуту, у тому числі стосовно загального та деталізованих рейтингів найбільших експортерів продовольства, спрогнозував Богдан Духницький.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 338.433:635
JEL Classification: Q13
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107028

Г. В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук
*Г. О. ТРУТЕНКО, аспірантка**

Аналіз виробництва та споживання овочів і картоплі в регіонах України

Мета статті *– проаналізувати виробництво овочів і картоплі в нинішніх умовах, а також рівень їх споживання населенням у регіонах України. Визначити можливу стратегію конкурентної поведінки виробників овочів та картоплі.*

Методика дослідження*. Використано методи: аналізу і синтезу, аналітичних узагальнень – під час аналізу виробництва овочів та картоплі; табличний – для наочності зображення отриманих результатів дослідження; економіко-статистичний – для оцінки тенденцій виробництва і споживання овочів та картоплі; абстрактно-логічний – при формулюванні висновків.*

Результати дослідження*. Проаналізовано структуру виробництва овочів, основу якої становить борщовий набір, куди входять помідори, цибуля, капуста, часник, морква і буряк столовий. Розглянуто сучасний стан розвитку овочівництва та картоплярства відкритого грунту в Одеській, Вінницькій та Київській областях. Виявлено основні проблеми виробництва овочів відкритого грунту. Здійснено аналіз використання овочів та картоплі на українському продовольчому ринку. Встановлено, що у фонд споживання у 2019 р. надійшло овочів – 68,6 %, картоплі – 28,1%.*

Елементи наукової новизни*. Обґрунтовано основні параметри розвитку українського овочівництва та картоплярства з позиції необхідності раціонального забезпечення потреб населення. Запропоновано впровадження обслуговуючих кооперативів у овочівництві та картоплярстві.*

Практична значущість*. Ввизначено необхідність використання одержаних результатів під час розробки цільових програм розвитку овочівництва і картоплярства для раціонального забезпечення населення досліджуваних регіонів України овочами та картоплею. Запропоновано можливу стратегію кооперації на ринку овочів і картоплі. Напрацьовано інструментарій з обгрунтування рішень для оцінки стану і формування заходів розвитку овочівництва та картоплярства. Табл.: 5. Рис.: 1. Бібліогр.: 13.*

Ключові слова*: овочівництво; борщовий набір; структура виробництва; споживання овочів і картоплі; конкуренція; обслуговуючі кооперативи.*

Спаський Габрієл Васильович – доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділу економіки, Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН (14027, м. Чернігів, вул. Шевченко, 97)
E-mail: spasszky.gabor2020@gmail.com
Трутенко Ганна Олександрівна – аспірантка відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Постановка проблеми. Забезпечення населення якісними харчовими продуктами за рахунок власного виробництва, їх фізичної та економічної доступності для всіх верств населення відповідно до раціональних норм споживання – основа продовольчої безпеки України. Вирішення її залежить від багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на функціонування виробництва продовольства.

Надходження в організм людини якісних продуктів харчування за науково обґрунтованими нормами, їх видовою структурою, збалансованих за вмістом жирів, білків і вуглеводів визначає розвиток людини. Всі продукти харчування, вироблені з аграрної сировини, мають бути екологічно безпечними для споживача.

Важливі продукти харчування для розвитку і життєдіяльності людини - це овочі та картопля. У сучасних умовах овочівництво й картоплярство в країні стало привабливим напрямом підприємницької діяльності. Згідно із статистичними даними досягнуто позитивних результатів щодо зростання врожайності, валових зборів, якості товарної овочевої продукції, картоплі.

* Науковий керівник – Г. В. Спаський, доктор економічних наук.

© Г. В. Спаський, Г. О. Трутенко, 2021

Поряд із цим стан виробництва овочів у сімейних фермерських господарствах та господарствах населення (де одержують значну частку овочів і картоплі), а також маркетингова діяльність свідчать про виникнення перевиробництва й потужної конкуренції навколо дуже вузького кола овочевих культур. Фактично вся підприємницька діяльність опирається на овочі борщової групи: помідори, часник, цибулю, моркву, зелень, буряк столовий і капусту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійно зростаючий попит на товарну продукцію овочівництва та картоплі потребує нарощування валового збору на базі підвищення врожайності та насичення ринку якісними овочами та картоплею. На цьому зосереджені дослідження науковців-аграрників, серед яких: В. О. Бойко, Л. О. Бойко [2]; Т. Гетьман [3]; Б. В. Духницький [4]; Л. Б. Єльцова [5]; М. О. Лишенко [6]; Р. В. Логоша [7]; М. Й. Малік [8]; В. П. Рудь [9]; В. В. Сидора [10] та J. Kinsey [13]. Разом із тим Україна має величезний невикористаний потенціал збільшення виробництва зазначеної товарної продукції для внутрішнього ринку.

Так, у проведених дослідженнях економісти В. О. Бойко та Л. О. Бойко визначали внутрішні й зовнішні чинники, що впливають на конкурентоспроможність української товарної продукції, обґрунтували конкурентні переваги оптових зелених ринків, виокремили основні напрями діяльності та вигоди держави від створення мережі оптових ринків аграрної продукції в Україні [2, с. 24-26].

Сучасний стан ринку овочів у процесі трансформації економічної системи з урахуванням українських особливостей і тенденцій характеризує Р. В. Логоша [7, с. 58-60]. У свою чергу В. П. Рудь досліджує питання інноваційної діяльності на овочевому ринку, розглядає аспекти формування продовольчої безпеки України на основі оцінки рівнів виробництва товарної продукції і споживання овочевої товарної продукції [9, с. 140-142].

Науковець-аграрник В. В. Сидора розглядає у своїх працях основні причини, що стримують розвиток овочівництва, які згруповано за двома основними напрямами, якто: виробництво та маркетингова діяльність. Також визначено концептуальні напрями розвитку овочівництва на перспективу, які потребують консолідованого розв'язання зусиллями органів державної влади, місцевого самоврядування, виробників, науковців та інвесторів з урахуванням особливостей регіонів України та рівня їх економічного розвитку [10].

Поряд із цим ряд авторів зазначає, що продовольчі овочі це життєво необхідний елемент харчового раціону сучасної людини. Навіть обмеження м'яса в раціоні не так загрозливо для здоров'я людини, як нестача овочів. Дієтологи пропонують відводити овочам до 35-40% у добовому раціоні. До того ж рекомендують дотримуватися такого показника постійно. Адже взимку і восени організму особливо необхідні вітаміни й клітковина, які містять саме овочі [4, с. 57-58].

Мета статті – проаналізувати виробництво овочів і картоплі в нинішніх умовах, а також рівень їх споживання населенням в регіонах України. Визначити можливу стратегію конкурентної поведінки виробників овочів та картоплі.

Виклад основних результатів дослідження. Овочівництво належить до стратегічно важливих напрямів розвитку аграрного виробництва, що не лише гарантує продовольчу безпеку держави, а й забезпечує сировиною харчову переробну промисловість. Відповідно в Україні пропозиція товаровиробниками овочів демонструє стійку динаміку до збільшення (табл. 1).

1. Динаміка виробництва овочевих культур в Україні

Показник	Рік								2019 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Урожайність, тис. т	192,0	190,7	199,4	195,6	210,5	198,0	204,7	205,9	107,2
Зібрана площа, тис. га	494,1	483, 4	463, 2	440,9	441,1	440,3	433,8	446,5	90,4
Валове виробництво, тис. т	9592,1	9321,3	9156,4	8623,5	8867,8	8723,6	8884,5	9190,2	97,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [11].

З опрацювання статистичних даних встановлено, що площі, на яких здійснюється виробництво овочів, останнім часом стабілізувалися. У 2019 р. площі, на яких вирощували овочі відкритого грунту, в усіх категоріях господарств становили 446,5 тис. га, а обсяги виробництва продукції сягали 9190,2 тис. тонн.

Аналіз структури виробництва овочів підтверджує, що це доволі диверсифіковані культури, де за основу слугує борщовий набір, куди входять капуста, помідори, цибуля, морква, часник та буряк столовий. У 2019 р. під згадані основні види овочів борщового набору аграрії відводили майже 62 % усіх посівних площ під овочами без картоплі. Так, валове виробництво помідорів усіма категоріями господарств досягло 2008,9 тис. т. Виробництво капусти усіх видів також виявилося найбільшим серед усіх видів овочів. Зокрема, у 2019 р. обсяги сягали 1739,4 тис. т. Як досить значне відзначено виробництво цибулі ріпчастої із показником 998,1 тис. т, а також моркви і столового буряку – відповідно 869,5 і 856,5 тис. т. Виробництво часнику стало рекордним – 215,1 тис. т. До борщового набору окремо виділяється картопля, обсяги виробництва якої були високими – 20269,2 тис. т [11].

Як засвідчили дані, за останні вісім сезонів зменшення відбулося у структурі посівних площ під капустою, помідорами, перцем солодким та гірким, огірками, цибулею, морквою та столовими буряками. За даними 2012-2019 рр., найбільше у посівних площах під помідорами (-13,8 тис. га). Також на 12,3 тис. га аграрії зменшили площі під капустою та на 10,2 тис. га – під цибулею. За звітний період стосовно культур найменше скорочення площ зафіксовано під гірким перцем (-1,9 тис. га), огірками (-6,4 тис. га) та буряками столовими (-5 тис. га). За 2012-2019 рр. відзначено збільшення площ посівів часнику.

Валовий збір овочів зменшився на 2,2% у 2019 р. порівняно з 2012 р., урожайність овочевих культур по галузі у відкритому грунті за цей період збільшилася на 7,2 % (до 205,9 ц/га). Це свідчить, що загальна продуктивність сільського господарства за досліджуваний період зросла, позитивна динаміка розвитку галузі спостерігається навіть за умови зменшення загальних масштабів виробництва через анексію Криму та окупацію частини східної території України.

Доведено, що структуру пропозиції національного овочевого ринку все ще формують овочі переважно борщового набору, традиційні літні культури – томати, огірки, перець салатний, капуста, зелень [3, с. 149-150].

Як відомо, аналітики ринку постійно моніторять ситуацію стосовно цибулі, адже після картоплі це другий продукт за затребуваністю у споживачів. Першість найстабільнішої культури в борщовому наборі належить столовому буряку, оскільки серед досліджуваних навіть не можна виокремити рік із занадто високою ціною або рекордно низьким урожаєм.

Нині в Україні найбільше недооціненою можна вважати моркву, тоді як у країнах ЄС для такої знаходять широке застосування, крім реалізації у свіжому вигляді, а звідси й порівняно високі ціни на неї. Проте в Україні морква, як і раніше, не користується попитом і продається переважно у свіжому, часто не митому вигляді. На тлі загального подорожчання продуктів харчування, а також сезонності, ціни зростали, бо минулий урожай виявився таким, що не зміг забезпечити внутрішні потреби [1].

Зокрема, аналіз регіональної структури виробництва овочів усіх видів показав, що, наприклад, основні постачальники їх на внутрішній продовольчий ринок це аграрії Херсонської (14 % усього обсягу виробництва до загального виробництва у державі), Дніпропетровської (7,9 %), Харківської (7,4 %) та Київської (6,4 %) областей. Висока частка у загальнодержавному виробництві овочів припадає також на Вінниччину та Одещину (найбільш недосліджені регіони).

Дослідженнями підтверджено, що з виробництва овочів та картоплі у відкритому грунті на сьогодні найбільш недослідженими залишаються Одеська, Вінницька та Київська області України (табл. 2).

2. Результати виробництва овочів та картоплі у досліджуваних областях

Показник	Рік								2019 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Одеська область									
Структура виробництва овочів та картоплі за категоріями господарств – с.-г. підприємства	20,4/1,1	12,9/0,6	18,9/0,8	17,9/0,7	19,1/0,6	19,7/0,6	8,1/6,4	19,3/0,1	94,6/9,1
Валовий збір овочів, тис. т	473	409	438	437,2	348,8	287,7	270,7	289,4	61,2
Урожайність овочів, ц/га	145,1	138,8	144,0	145,2	144,3	130,4	149,1	170,4	117,4
Валовий збір картоплі, тис. т	503	510	537	495	541	393,0	304,8	381,0	75,7
Урожайність картоплі, ц/га	134,3	134,3	140,0	133,3	149,0	111,5	99,4	130,3	97,0
Виробництво на одну особу овочів/картоплі	171,3/ 102,9	166,5/ 101,9	173,0/ 115,1	169,5/ 109,0	161,1/ 111,0	150,1/ 107,1	158,2/ 107,5	122, 0/ 160,0	71,2/ 156,4
Вінницька область									
Структура виробництва овочів та картоплі за категоріями господарств – с.-г. підприємства	2,6/0,9	2,1/0,6	2,4/0,5	2,2/0,3	2,4/0,2	2,4,6/0,1	1,4/2,9	2,3/0,1	88,5/11,1
Валовий збір овочів, тис. т	366	482	457	461,3	478.1	483,3	461,4	455,7	124,5
Урожайність овочів, ц/га	179,4	232,0	221,0	211,1	220,0	222,4	216,9	215,3	120,0
Валовий збір картоплі, тис. т	1733	1720	1994	1837	1848	1884,9	1907,6	1826,7	105,4
Урожайність картоплі, ц/га	159,6	163,9	189,2	171,2	171,1	173,9	173,8	165,6	103,7
Виробництво на одну особу овочів/картоплі	174,2/ 179,0	175,6/ 164,4	168,6/ 170,4	170,3/ 181,9	176,0/ 184,4	170,9/ 186,9	167,2/ 174,0	293/ 1176,1	168,2/ у 6,6 раза
Київська область									
Структура виробництва овочів та картоплі за категоріями господарств – с.-г. підприємства	13,2/4,2	11,5/3,9	12,1/4,0	10,2/3,4	9,9/3,2	8,8/3,0	4,1/3,8	9,6/2,5	72,7/59,5
Валовий збір овочів, тис. т	568	546	569	511,0	631,2	581,1	604,2	565,8	99,6
Урожайність овочів, ц/га	222,7	219,1	228,1	202,4	218,9	202,8	204,2	200,5	90,0
Валовий збір картоплі, тис. т	1741	1492	1795	1434,1	1703,1	1700,5	1830,7	1506,4	86,5
Урожайність картоплі, ц/га	177,7	157,9	189,1	153,2	179,7	179,9	198,2	167,4	94,2
Виробництво на одну особу овочів/картоплі	160,5/ 119,4	157,1/ 115,8	161,4/ 124,5	163,1/ 118,3	170,9/ 127,0	174,1/ 133,0	181,2/ 125,7	120,0/ 318,0	74,8/ 266,3

Джерело: Статистичні збірники сільського господарства України за 2012-2019 рр. [11].

Встановлено, що із досліджуваних трьох областей України у двох (Київська та Одеська) зменшується валовий збір картоплі на 13,5 і на 24,3% та овочів на 0,4 і на 38,8% відповідно. Однак стосовно 2012 р. обсяги виробництва картоплі в Одеській області 2019 р. збільшилися від 102,9 до 160, 0 кг на одну особу, або на 55,5%. У Київській області виробництво картоплі з розрахунку на одну особу зросло у 2-7 разів, тоді як у Вінницькій області на одну особу одержано більше картоплі у 6,6 раза, овочів – на 68,2% [11].

У свою чергу обсяги виробництва овочів на одну особу в Київській області зменшилися на 25,2% – до 120,0 кг, у Вінницькій області згаданий показник становив 293 кг, або на 68,2% більше 2012 р., в Одеській області відповідно 122,0 кг на одну особу, що порівняно з 2012-м на 28,8% менше [11].

До недоліків у виробництві овочевої товарної продукції та картоплі у досліджуваних трьох регіонах можна віднести наступне:

- значна частина продукції виробляється без дотримання фітосанітарних норм і сертифікації якості та безпечності виробництва;
- формування великих партій товарів залишається складним через значну кількість малих аграрних товаровиробників;
- відсутня дієва кооперація між виробниками овочів та картоплі;
- сховища в Україні не пристосовані для тривалого зберігання виробленої продукції без втрати зовнішнього вигляду та якісних показників;
- не налагоджені зв'язки із роздрібними мережами та неприваблива упаковка;
- відсутні неналежні маркетингові комунікації зі споживачами.

Стосовно обсягів виробництва овочевої продукції, то Херсонська область щороку традиційно посідає перше місце серед областей України. На Херсонщині по всіх категоріях господарств усього овочевих культур у 2019 р. зібрано 1225,8 тис. т (98,2 % до відповідного періоду 2018 р.). Найвищі врожаї томатів по окремих господарствах досягали майже 1000 ц/га, цибулі – 600 ц/га [11]. Водночас за окремими видами овочів борщового набору структура їх виробництва в регіонах суттєво відрізняється. Так, аналіз розподілу регіонів за спеціалізацією на виробництві капусти у 2019 р. показав, що в її структурі найбільшу частку становили товаровиробники Львівської (14,1%) і Дніпропетровської (10,6 %), а також Харківської (8,5 %), Закарпатської (6,4%) та Херсонської (6,1 %) областей.

Під помідорами найбільші площі, а отже, відповідно, високий валовий збір в аграріїв Херсонської (30,3 %), Миколаївської (13,7 %), а також Харківської (7,6%), Київської (5,4%), Вінницької (5,0%) та Одеської (4,5%) областей.

Основне виробництво моркви столової зосереджене у Волинській (12,4 %), Херсонській (9 %), Київській (8,4 %), Вінницькій (5,5%), Одеській (4,5%) областях. Висока частка у виробництві столового буряку припадає на Київську (8,8 %), Харківську (7,1 %), Вінницьку (6,7 %) та Львівську (6,6 %) області. Виробництво цибулі ріпчастої досить розвинуте у Херсонській (10,7 %), Харківській (7,7%), Вінницькій (7,3 %), Дніпровській (7,3 %), Одеській (6,6 %) та Київській (6,3 %) областях. На виробництві часнику безпосередньо спеціалізуються аграрії Вінницької (10,6 %), Київської (6,3 %), Рівненської (6,1 %) та Одеської (2,3%) областей [11].

Останніми роками понад 90,5% пропозиції овочів забезпечують господарства населення та сімейні фермерські господарства. Водночас недостатня розвиненість інфраструктури, нестача складських господарств ринкового типу, роздрібненість цієї галузі сформували внутрішній ринок овочів як непередбачуваний, неоднорідний за регіонами, з хиткою кон'юнктурою щодо різних видів овочів та цін [4, с. 57-58].

Виробництво виступає головним чинником забезпечення науково обґрунтованих норм споживання овочів населенням країни. Упродовж 2012-2019 рр. споживання якісних овочів зросло від 164,2 до 164,7 кг, або на 0,3% (табл. 3).

3. Динаміка використання овочів в Україні

Показник	Рік								2019 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Із розрахунку на одну особу, кг									
Вироблено	220	217	224	215	235	219	223	231	105,0
Експорт	3,6	3,8	4,3	5,0	5,2	10,5	10,3	10,0	у 2,7р
Спожито	164.2	163,6	163,2	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	100,3
Фактичний рівень споживання, %, до									
Раціональна норма	102,0	101,6	101,4	99,9	101,6	99,2	101,8	102,2	161,8
Виробництво	74,6	75,4	72,8	70,4	69,8	69,8	69,7	67,7	90,7
Структура використання, %:									
Експорт	3,3	3,5	2,8	2,1	2,2	4,5	4,3	2,8	84,8
Втрати	11,3	11,3	11,8	11,9	11,9	10,6	10,5	12,4	109,7
Витрачено на корм	14,8	16,0	15,6	15,5	15.4	15,2	15,2	15,1	102,0
Витрачено на сівбу	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	91,7
Фонд споживання	70,5	68,1	67,7	68,2	69,4	68,6	68,9	68,6	97,3
Частка імпорту у споживанні, %	2,8	3,2	3,2	1,4	1,9	1,9	2,7	4,5	160,7

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [11].

Якщо фонд споживання товару в 2012 р. становив 70,5%, то у 2019 р. вже 68,6%. Водночас протягом 2012-2019 рр. зросла до 9,7% частка втрат при збиранні та зберіганні овочів.

Окремим продуктом від овочевої групи вирізняється картопля, до складу якої входить велика кількість різних сполук, сприятливих для розвитку організму людини. Насамперед це вітаміни (ретинол, рибофлавін, тіамін, піридоксин, аскорбінова кислота, ергокальциферол, біофлавоноїди, фолієва і нікотинова кислоти, каротиноїди, токоферол, нікотинамід, біотин, вітамін U) та мікроелементи (мідь, кобальт, нікель, йод, марганець). Також картопля містить до 25% крохмалю та незначну кількість білків (туберину). Вирощування картоплі товаровиробниками в Україні характеризується зменшенням обсягів від 23176,4 тис. т у 2012 р. до 20268,7 тис. т у 2019 р., або на 11,4% (табл. 4).

4. Динаміка обсягів виробництва і споживання картоплі в Україні

Показник	Рік								2019 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Площа, млн га	1,4	1,4	1,3	1,2	1,4	1,4	1,5	1,5	107,1
Урожайність, ц/га	161,4	159,5	176,4	161,4	165,8	167,8	170,5	154,8	95,9
Виробництво, усього, млн т	23,2	22,2	23,7	20,8	21,7	22,2	22,5	20,3	88,6
На одну особу,кг									
Рекомендована норма по роках	124	124	124	124	124	124	124	124	100
Виробництво	530	507	551	486	510	523	532	482	90,9
Споживання	140,2	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	102,9

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [11].

Протягом 2012-2019 рр. площі під картоплею в Україні зменшилися від 1428,7 до 1308,8 тис. га, або на 119,9 тис. га (8,39%). Валове виробництво картоплі зосереджено в основному теж у господарствах населення, з часткою від загального у 2012 р. – 96,7% (1409,9 тис. га), у 2019 р. – 98,8% (1308,8 тис. га). Тобто можна стверджувати, що виробництво картоплі відбувається в основному в сільських домогосподарствах.

Головна причина зменшення виробництва згаданої продукції - це зниження урожайності картоплі від 161,4 ц/га у 2012 р. до 154,8 ц/га у 2019 р. Дослідження показують, що споживання картоплі протягом 2012-2019 рр. має тенденцію до коливання в діапазоні 136-140 кг на одну особу та перевищує рекомендовану норму (124 кг/особа) на 9,7-12,9% відповідно [5, с. 48-49].

Разом із тим високий рівень споживання картоплі визнано негативною тенденцією для здоров'я населення, бо картоплею заміщують значно важливіші для здоров'я людини продукти харчування (м'ясо, молоко та молокопродукти, рибу, ягоди, плоди, горіхи) [6, с. 52-53]. Стосовно 2012 р. обсяги виробництва картоплі зменшилися від 530 до 482 кг на одну особу в 2019 р., або на 9,1%. Частка втрат та переробки на нехарчові цілі теж дещо зменшилися – від 3935 тис. т у 2012 р. до 3871 тис. т у 2019 р., або на 1,6 % (табл. 5).

5. Баланс картоплі в Україні

Показник	Рік								2019 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Виробництво, тис. т	23250	22259	23693	20839	21751	22208	22504	20269	87,2
Експорт, тис. т	7	16	17	15	5	18	22	6	85,7
Витрачено на корм, тис. т	7434	7377	6970	6538	6769	6821	6911	6677	89,8
Витрачено на садіння, тис. т	5873	5660	5600	5416	5490	5565	5570	5530	94,1
Втрати та переробка на нехарчові цілі, тис. т	3935	3709	3824	3799	3174	3361	3799	3871	98,4
Фонд споживання, тис. т	6394	6161	6061	5892	5966	6091	5893	5705	89,2
Частка імпорту у споживанні, %	0,1	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,5	4,9	у39,3 р

Джерело: Розраховано авторами за даними [11].

За аналізом балансу картоплі за останні вісім сезонів зафіксовано скорочення у структурі: фонду споживання на 10,8% (частка у валовому виробництві 28,1%, збільшення порівняно з 2012 р. на 0,6%); витрат на корм на 10,8% (частка у валовому виробництві 32,9%, збільшення – 1,0%); значна частка витраченої картоплі на садіння у 2019 р. – 27,3%, що на 2,1% більше 2012 року.

Наступним кроком дослідження стало визначення можливої стратегії конкурентної поведінки виробників овочів і картоплі. Як встановлено, найгостріша конкуренція розгортається між підприємствами, що пропонують на ринках овочів та картоплі аналогічні товари. Серед таких підприємств переважно малі та середні виробники, які вирощують продукцію низької якості, та невелика кількість сільськогосподарських підприємств, що пропонують продукцію високої якості, але для них необхідні нові технології щоб підвищувати врожайність [12].

Конкурентами для українських виробників на ринку продовольства виступають гуртові й дрібногуртові постачальники овочевої товарної продукції та картоплі з Туреччини, Іспанії, Польщі. Постачальники овочів та картоплі з інших країн вирізняються такими перевагами на ринку: чітке виконання графіків поставок, постійна наявність товарної продукції, висока якість. Проте ціна товарів вища.

Як уже зазначалося, до недоліків українських виробників овочевої товарної продукції та картоплі відноситься наступне: більшість продукції виробляється без дотримання фітосанітарних норм і сертифікації якості та безпечності виробництва; формування великих партій залишається складним через велику кількість дрібних виробників; сховища не пристосовані для тривалого зберігання товарів без втрати вигляду та якісних показників; відсутні зв’язки з роздрібними мережами та привабливе упакування; відсутні кооперація та належні маркетингові комунікації.

Поява нових конкурентів на ринку може мати значний вплив на місцевий рівень конкуренції. Аналізуючи ринок овочів, картоплі слід вказати на незначні вхідні бар’єри у ньому, тоді як загроза від потенційних конкурентів – значна. Для ринку овочів і картоплі

найбільш конкурентні загрози становлять виробники аналогічних товарів та товарів-замінників. Загроза від товарів-замінників висока, коли конкуренти пропонують привабливіші дешеві товари. Тоді покупці мають можливість отримати компроміс "якість-ціна". Вартість товару також виступає важливим чинником: якщо вона висока, загроза заміщення низька [13].У зв'язку з цим для українських виробників актуальною визнано кооперацію (рис.).

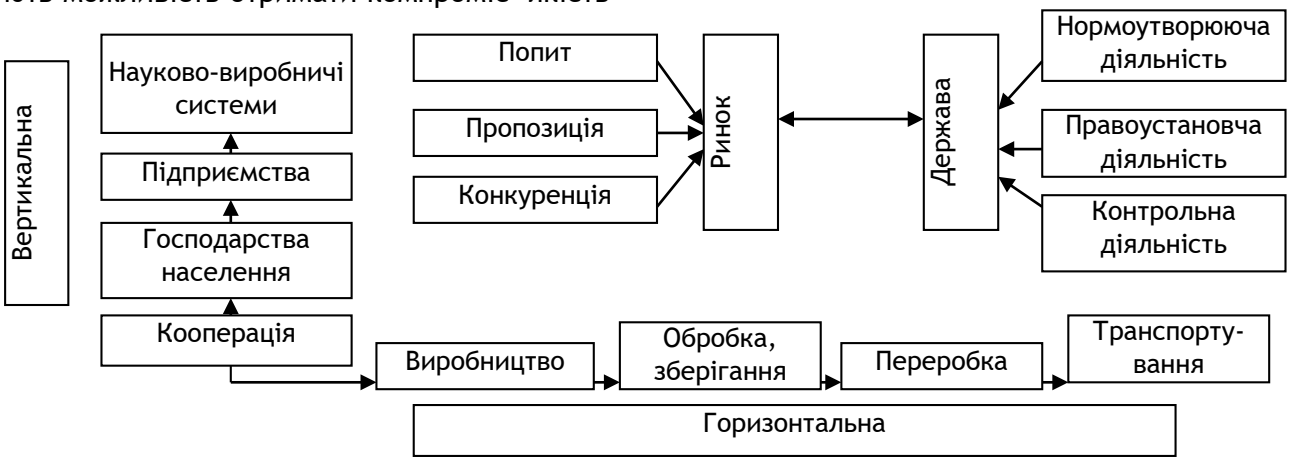

Реалізація стратегії кооперації на ринку овочів та картоплі

Джерело: Розроблено авторами на основі [8].

Поступальний розвиток ринку овочів та картоплі великою мірою ґрунтуватиметься саме на кооперативних засадах.

Фактично обслуговуюча кооперація являє собою ключовий механізм самоорганізації сільських товаровиробників, захисту малих і середніх сімейних фермерських господарств, господарств населення від недобросовісних посередницьких структур та залежності від них [8, с. 4-5]. Обслуговуюча кооперація в овочівництві та картоплярстві сприяє наступному:

- підвищенню ефективності виробництва через оптимізацію витрат сімейних фермерських господарств на придбання засобів виробництва;
- розширенню доступу сімейних фермерських господарств (як найефективніший виробник овочів) до агросервісних послуг, ефективнішому використанню каналів реалізації, завоювання ніші на ринку;
- створення додаткових робочих місць та підвищення рівня розвитку територіальних громад [8, с. 5].

З точки зору підприємництва обслуговуюча кооперація дає можливість нарощувати товарообороти товаровиробництва овочів та картоплі, підвищити продуктивність праці сімейних фермерських господарств розширити можливості для просування товарів на ринку.

Однак таке можливо здійснити лише за умов, якщо обслуговуючі кооперативи відповідають основним міжнародним принципам кооперації. Крім цього, що також важливо, на сьогодні в Україні обслуговуючі кооперативи з овочівництва змушені вести свою діяльність у вкрай недосконалому правовому полі.

Висновки. У процесі дослідження сучасного стану розвитку виробництва продовольства й споживання овочів і картоплі виявлено невідповідність рівнів виробництва та споживання товарної продукції. Пропозиція овочів протягом 2012-2019 рр. перевищувала попит на 20-25%, а картоплі – в 1,2-1,8 раза. Споживання продукції характеризується відхиленням у бік збільшення фактичного їх рівня від рекомендованих медичних норм.

Основними виробниками овочевої продукції та картоплі залишаються сімейні фермерські господарства та господарства населення, де виробляється 98,8% картоплі та 81,0% овочів. Отримана у господарствах населення продукція в загальному низької якості.

Практично вся підприємницька діяльність опирається на овочі борщової групи: помідори, капусту, моркву, столовий буряк, цибулю, часник, зелень.

Встановлено, що в ринку овочів та картоплі вхідні бар'єри невисокі, тоді як загроза з боку потенційних конкурентів – значна.

Участь у кооперативі дасть змогу дрібним, малим і середнім виробникам стати частиною великого бренду, отримати відповідну сертифікацію, підвищити якість овочів, забезпечуючи їх належне вирощування

та зберігання, і постачати продукцію не тільки на національний ринок.

Розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації сприяє також аграрна політика ЄС, яка підтримує кооперацію як найважливіший елемент організації виробництва, ринку і стабілізації цін.

Список бібліографічних посилань

1. Lebedchenko, V. (2020). The Impact of interregional economic differentiation on the economic security of the regions of Ukraine. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 7(2), 126-136. doi: 10.52566/msu-econ.7(2).2020.126-136.

2. *Бойко В. О., Бойко Л. О.* Сучасні підходи до визначення поняття "конкурентоспроможність аграрних підприємств". *Фінансовий простір*. 2019. № 3(35). С. 23-31. https://doi.org/10.18371/fp.3(35).2019.190153.

3. *Гетьман Т.* Борщовий набір такий улюблений і … дорогий?! *Овочівництво*. 2019. № 3. С. 148—153.

4. *Духницький Б. В., Новічков О. В., Полупан В. М.* Ри-нок овочевих культур в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 56—60.

5. *Єльцова Л. Б., Омельчук С. Т.* Оцінка середньодобо-вого споживання овочів та фруктів у раціоні студентської молоді. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2018. № 2 (49). С. 46—54.

6. *Лишенко М. О., Устік Т. В.* Значення вітчизняного ринку в забезпеченні населення овочами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6 (2).С. 51—55.

7. *Логоша Р. В.* Трансформації ринку овочів в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання нау-ки і практики*. 2016. № 3. С. 55—65.

8. *Малік М. Й., Лузан Ю. Я.* Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин і АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 3—9.

9. *Рудь В. П.* Інноваційна діяльність на овочевому ринку та її роль у забезпеченні продовольчої безпеки. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. № 7. С. 138—145.

10. *Сидора В. В.* Формування та розвиток маркетингу на ринку овочевої продукції. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. Вип. № 4 (60). С. 111—119.

11. Статистична інформація Державної служби статисти-ки України. URL : http: //www. ukrstat.gov.ua/.

12. Фінансування виробників плодоовочевої продукції. URL : https://kurkul.com/spetsproekty/417- finansuvannya-virobnikiv-plodoovochevoyi-produktsiyi (дата звернення: 23.01.2020).

13. *Kinsey J.* Income and Food Consumption: A Variety of Answers: *Discussion. American Journal of Agricultural Economics*. 1997. Vol. 79(5). P. 1461—1464. https://doi.org/10.2307/1244361

References

1. Lebedchenko, V. (2020). The Impact of interregional economic differentiation on the economic security of the regions of Ukraine. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 7(2), 126-136. doi: 10.52566/msu-econ.7(2).2020.126-136.

2. Boiko ,V.O. & Boiko, L.O. (2019). Suchasni pidkhody do vyznachennia poniattia "konkurentospromozhnist ahrarnykh pidpryiemstv" [Modern approaches to defining the concept "competitiveness of agrarian enterprises"]. *Finansovyi prostir, 3(35), pp. 23-31* [In Ukrainian].https:// doi.org/10.18371/fp.3(35).2019.190153

3. Hetman, T. (2019). Borshchovyi nabir takyi uliublenyi i … dorohyi? [Borsch set is so favorite and… expensive?]. *Ovochivnytstvo, 3, pp. 148-153* [In Ukrainian].

4. Dukhnytskyi, B.V., Novichkov, O.V. & Polupan, V.M. (2017). Rynok ovochevykh kultur v Ukraini [Vegetable market in Ukraine]. *Ekonomika APK, 10, pp. 56-60* [In Ukrainian].

5. Yeltsova, L.B., Omelchuk, S.T. (2018). Otsinka serednodobovoho spozhyvannia ovochiv ta fruktiv u ratsioni studentskoi molodi [Evaluation of daily fruit and vegetable consumption by students youth]. *Yedyne zdorovia ta problemy kharchuvannia Ukrainy, 2 (49), pp. 46-54* [In Ukrainian].

6. Lyshenko, M.O. & Ustik, T.V. (2016). Znachennia vitchyznianoho rynku v zabezpechenni naselennia ovochamy [The value of the domestic market in providing the population of vegetables]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 6 (2), pp. 51-55* [In Ukrainian].

7. Lohosha, R.V. (2016). Transformatsii rynku ovochiv v Ukraini [Transformations of the vegetable market in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, 3, pp. 55-65* [In Ukrainian].

8. Malik, M.Yo. & Luzan, Yu.Ya. (2010). Problemni pytannia rozvytku kooperatsii ta intehratsiinykh vidnosyn i APK [Problematic issues of development of cooperation and integration relations and agro-industrial complex]. *Ekonomika APK, 3, pp. 3-9* [In Ukrainian].

9. Rud, V.P. (2016). Innovatsiina diialnist na ovochevomu rynku ta yii rol u zabezpechenni prodovolchoi bezpeky [Innovative activity at the vegetable market and its role in ensuring food security]. *Ekonomika i suspilstvo, 7, pp. 138-145* [In Ukrainian].

10. Sydora, V.V. (2017). Formuvannia ta rozvytok marketynhu na rynku ovochevoi produktsii [Marketing formation and development at the market of vegetable products]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryiemstvamy, 4 (60), pp. 111-119* [In Ukrainian].

11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from : http: //www. ukrstat.gov.ua/ [In Ukrainian].

12. Finansuvannia vyrobnykiv plodoovochevoi produktsii [Financing of producers of fruit and vegetable products]. Retrieved from : https://kurkul.com/spetsproekty/417-finansuvannya-virobnikiv-plodoovochevoyi-produktsiyi [In Ukrainian].

13. Kinsey, J. (1997). Income and Food Consumption: A Variety of Answers: Discussion. *American Journal of Agricultural Economics, 79(5), pp. 1461-1464* [In English]. doi:10.2307/1244361.

Spaskyi H. V., Trutenko H. O. Analysis of production and consumption of vegetables and potatoes in the regions of Ukraine

The purpose of the article *is to analyze the production of vegetables and potatoes in the current conditions, as well as the level of their consumption by the population in the regions of Ukraine. Determining a possible strategy for competitive behavior of vegetable and potato growers.*

Research methods. *Methods used: analysis and synthesis, analytical generalizations - during the analysis of vegetable and potato production; tabular - for clarity of the image of the received results of research; economic and statistical - to assess trends in production and consumption of vegetables and potatoes; abstract-logical - drawing conclusions.*

Research results. *The article analyzes the structure of vegetable production, which is based on a set of borscht, which includes cabbage, tomatoes, onions, cabbage, garlic, carrots and beets. The current state of development of vegetable growing and potato growing in the open ground in Odessa, Vinnytsia and Kyiv regions is considered. The main problems of open-ground vegetable production have been identified.*

The use of vegetables and potatoes in the Ukrainian food market has been analyzed. It is established that the consumption fund in 2019. incoming vegetables-68.6%, potatoes -28.1%.

Scientific novelty. *The main parameters of the development of Ukrainian vegetable growing and potato growing from the standpoint of the need for rational provision of the needs of the population are substantiated. The introduction of service cooperatives in vegetable and potato growing is proposed.*

Practical significance. *The results of the research should be used in the development of targeted programs for the development of vegetable and potato growing for the rational provision of the population of the studied regions of Ukraine with vegetables and potatoes. A possible strategy of cooperation in the market of vegetables and potatoes is proposed. The tools for substantiation of decisions for an estimation of a condition and formation of measures of development of vegetable growing and potato growing are developed. Tabl.: 5. Figs.: 1. Refs.: 13.*

Keywords: *vegetable growing, borscht set, production structure, consumption of vegetables and potatoes, competition, service cooperatives.*

Spaskyi Habriiel Vasyliovych – doctor of economic sciences, chief research fellow of the department of economics, Institute of Agricultural Microbiology and Agroindustrial Manufacture of NAAS **(**97, Shechenko St., Chernihiv, 14027)
E-mail: spasszky.gabor2020@gmail.com
Trutenko Hanna Oleksandrivna – post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Спасский Г. В., Трутенко А. А. Анализ производства и потребления овощей и картофеля в регионах Украины

Цель статьи *– проанализировать производство овощей и картофеля в нынешних условиях, а также уровень их потребления населением в регионах Украины. Определить возможную стратегию конкурентного поведения производителей овощей и картофеля.*

Методика исследования. *Использованы методы: анализа и синтеза, аналитических обобщений – во время анализа производства овощей и картофеля; табличный – для наглядности изображения полученных результатов исследования; экономико-статистический – для оценки тенденций производства и потребления овощей и картофеля; абстрактно-логический – при формулировании выводов.*

Результаты исследования. *Проанализирована структура производства овощей, основу которой составляет борщевой набор, куда входят помидоры, лук, капуста, чеснок, морковь и свекла столовая. Рассмотрено современное состояние развития овощеводства и картофелеводства открытого грунта в Одесской, Винницкой и Киевской областях. Выявлены основные проблемы производства овощей открытого грунта. Осуществлён анализ использования овощей и картофеля на украинском продовольственном рынке. Установлено, что в фонд потребления в 2019 г. поступило овощей – 68,6%, картофеля – 28,1%.*

Элементы научной новизны. *Обоснованы основные параметры развития украинского овощеводства и картофелеводства с позиции необходимости рационального обеспечения потребностей населения. Предложено внедрение обслуживающих кооперативов в овощеводстве и картофелеводстве.*

Практическая значимость. *Определена необходимость использования полученных результатов во время разработки целевых программ развития овощеводства и картофелеводства для рационального обеспечения населения исследуемых регионов Украины овощами и картофелем. Предложена возможная стратегия кооперации на рынке овощей и картофеля. Наработан инструментарий по обоснованию решений для оценки состояния и формирования мероприятий развития овощеводства и картофелеводства. Табл.: 5. Илл.: 1. Библиогр.: 13.*

Ключевые слова: *овощеводство; борщевой набор; структура производства; потребление овощей и картофеля; конкуренция; обслуживающие кооперативы.*

Спасский Габриэль Васильевич – доктор экономических наук, главный научный сотрудник отдела экономики, Институт сельскохозяйственной микробиологии и агропромышленного производства НААН (14027, г. Чернигов, ул. Шевченко, 97)
E-mail: spasszky.gabor2020@gmail.com
Трутенко Анна Александровна – аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 07.06.2021 р.

Фахове рецензування: 14.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаський Г. В., Трутенко Г. О. Аналіз виробництва та споживання овочів і картоплі в регіонах України. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 28 — 37. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107028

Spaskyi, H.V. & Trutenko, H.O. (2021). Analiz vyrobnytstva ta spozhyvannia ovochiv i kartopli v rehionakh Ukrainy [Analysis of production and consumption of vegetables and potatoes in the regions of Ukraine]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 28 — 37 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107028

*** * ***

УДК [631.15:65.011.4]:631.358
JEL Classification: Q13; Q16
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107038

В. М. ПЕТРОВ, кандидат економічних наук, доцент
О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
Я. Ф. НАВРОЦЬКИЙ, кандидат економічних наук

Сучасні тенденції формування ринку кормозбиральної техніки

Мета статті *– розглянути тенденції розвитку ринку техніки для польового кормовиробництва в Україні, обґрунтувати основні критерії прийняття рішень менеджментом сільськогосподарських підприємств та агросервісних структур при формуванні її парків. Визначити шляхи удосконалення виробництва техніки для польового кормовиробництва в Україні.*

Методика дослідження*. За методологічну основу дослідження слугували діалектичний метод пізнання процесів і явищ, наукові праці вітчизняних вчених із проблем формування, розвитку та функціонування ринків сільськогосподарської техніки. Для вирішення поставлених завдань застосовано наступні методи наукових досліджень: монографічний (для аналізу особливостей формування ринку техніки для кормовиробництва в Україні), емпіричний (для комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (для узагальнення і формулювання висновків).*

Результати дослідження*. Проведено аналіз сучасного стану, передумов та особливостей формування ринку техніки для польового кормовиробництва і забезпечення такою сільських товаровиробників. Досліджено фактори, які постають на перешкоді організації серійного виробництва складної сільськогосподарської техніки в Україні за доби державної незалежності. Проаналізовано основні напрями впровадження досягнень науково-технічного прогресу в конструкціях складних сільськогосподарських машин провідних світових виробників. Розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо критеріїв прийняття рішень при формуванні парків кормозбиральних комбайнів. Визначено шляхи удосконалення виробництва техніки для польового кормовиробництва в Україні.*

Елементи наукової новизни*. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо формування ринку сільськогосподарської техніки з урахуванням впровадження новітніх інноваційних досягнень науково-технічного прогресу в сільськогосподарському машинобудуванні та структурних змін у сільському господарстві України.*

Практична значущість*. Визначено основні техніко-технологічні та економічні фактори, що впливають на формування ринку технічних засобів для польового кормовиробництва в Україні. Розроблено пропозиції щодо визначення критеріїв прийняття управлінських рішень при формуванні парків кормозбиральних комбайнів сільськогосподарськими підприємствами та агросервісними структурами. Запропоновано шляхи удосконалення виробництва вітчизняної техніки. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 22.*

Ключові слова*: ринок; техніка; кормовиробництво; попит; ефективність; інноваційне удосконалення; імпорт; експорт.*

Петров Вадим Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (62483, Харківська обл., Харківський р-н, п/в «Докучаєвське-2»)
E-mail: v.petrov0741@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1693-2545
Захарчук Олександр Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: zahar-s@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1734-1130
Навроцький Ярослав Федорович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: yarol.nav@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-4677-5306

Постановка проблеми. Польове кормовиробництво відіграє важливу роль в економіці сільськогосподарських підприємств, що здійснюють великотоварне виробництво продукції тваринництва. У структурі собівартості при відгодівлі великої рогатої худоби частка кормів становить 70 %, виробництві

© В. М. Петров, О. В. Захарчук, Я. Ф. Навроцький, 2021

молока – 55, свинини – 65-75, продукції птахівництва – 55 (виробництво яєць) і 75 % (виробництво м'яса бройлерів) [13, с. 888; 21, с. 13]. Практично кожні 2 % зниження собівартості кормів зменшують на 1,0-1,4 % виробничу собівартість м'яса і молока. З урахуванням великої вартості сучасних засобів механізації для кормовиробництва та наявності стійкої тенденції до її зростання останніми десятиліттями ефективність комплектування та експлуатації парків відповідних машин суттєво впливає не тільки на показники економічної ефективності виробництва продукції тваринництва, а й на результати господарської діяльності суб'єктів господарювання у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, процесам формування і розвитку ринків сільськогосподарської техніки й обладнання приділена значна увага у роботах Я. К. Білоуська [10], П. І. Гайдуцького [8], В. В. Іванишина [3], М. М. Могилової [4, 6, 7], В. Є. Скоцика [9], Д.Ю. Солов'я [12] та інших українських вчених [1, 2, 11]. Проте інтенсивне впровадження досягнень науково-технічного прогресу в сільськогосподарське машинобудування та інноваційний розвиток технологій виробництва кормів і годівлі тварин потребують поглиблених досліджень факторів, що формують попит і пропозицію на специфічні засоби виробництва у сучасних умовах ведення господарської діяльності у галузі.

Мета статті – розглянути тенденції розвитку ринку техніки для польового кормовиробництва в Україні, обґрунтувати основні критерії прийняття рішень менеджментом сільськогосподарських підприємств та агросервісних структур при формуванні її парків. Визначити шляхи удосконалення виробництва техніки для польового кормовиробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Кормовиробництво являє собою комплексну галузь сільського господарства, яка залучає до сфери свого функціонування велику частку ріллі, різні типи природних кормових угідь, меліоровані землі, специфічні технології отримання різноманітної рослинної сировини, її заготівлі, зберігання та використання на кормові цілі. Взаємозв'язки і закономірності, що зумовлюють єдність і безперервність процесів виробництва сировини й готового продукту – корму, передбачають поєднання комплексу технікотехнологічних, організаційно-економічних та екологічних управлінських рішень, пов'язаних з оптимізацією співвідношення польового і лукопасовищного кормовиробництва, структури посівних площ багаторічних і однорічних трав та інших кормових культур з урахуванням їх особливого значення для стійкого функціонування екосистем.

Складна система годівлі тварин та її сезонність потребує залучення до технологічного процесу великого різноманіття специфічних технічних засобів, що, як правило, характеризуються низьким рівнем уніфікації та використовуються протягом року нетривалий період часу. Фактор низького рівня сезонного завантаження техніки суттєво впливає на зростання собівартості 1 га механізованих робіт у польовому кормовиробництві та, відповідно, веде до збільшення собівартості кормів і продукції тваринництва.

За останні 20-25 років проблема забезпечення сільських товаровиробників України технікою для польового кормовиробництва значно загострилася. Особливі труднощі виникли з постачанням складних машин і технологічних комплексів для збирання, заготівлі і приготування кормів (самохідні та причіпні кормозбиральні комбайни, прес-підбирачі для грубостеблових кормів, окремі види обладнання для кормоцехів тощо), виробництво яких до 1991 р. історично було зосереджене на підприємствах сільськогосподарського машинобудування Російської Федерації, Республіки Білорусь, Киргизстану тощо. Вирішити проблему можна було кількома шляхами. Перший передбачав організацію проєктування та налагодження серійного виробництва необхідних машин безпосередньо в Україні, що знаходило відображення у відповідних державних цільових програмах. Проте великомасштабне виробництво будь-якого виду промислової продукції ефективне лише там, де для нього наявні технічні, технологічні, економічні, організаційні та ринкові переваги. В умовах недостатнього розвитку в Україні науково-дослідної, дослідно-конструкторської, техніко-технологічної і сервісної бази та відповідного кадрового забезпечення кожної із зазначених вище стадій це потребувало значних обсягів стартових фінансових інвестицій та проведення великого обсягу організаційної роботи на загальнодержавному і

регіональному рівнях, чого в умовах системної економічної кризи, в якій опинилася Україна від початку 90-х років ХХ ст., забезпечити не вдалося [17, с. 44]. До того ж перманентний занепад практично усіх галузей тваринництва за доби державної незалежності (так, поголів'я великої рогатої худоби за 1990-2019 рр. зменшилося у 20 разів, корів – 14, овець та кіз – 43, коней – у 57 разів) значно обмежив попит на техніку для польового кормовиробництва, що також справило негативний вплив на концентрацію ресурсів для організації її виробництва в Україні [19, с. 107; 20, с. 129].

Другий шлях вирішення проблеми забезпечення вітчизняного польового кормовиробництва сучасними засобами механізації передбачав створення спільних підприємств із відомими західними виробниками відповідних сільськогосподарських машин та обладнання, що також активно декларувалося на найвищому рівні управління галуззю і державою. Проте всі ці перспективні задуми так і залишилися нереалізованими, що свідчить про наявність серйозних системних проблем як у розвитку галузі сільгоспмашинобудування, так і в економіці держави у цілому. Іноземні машинобудівні компанії відзначають багато чинників, що постають на перешкоді створення спільних підприємств в Україні, які можна узагальнити як «несприятливий інвестиційний клімат». Це насамперед фактори макроекономічного середовища: недосконала нормативно-правова база та митно-тарифне регулювання; неефективна фіскальна політика, яка не тільки не створює економічних стимулів для притоку іноземних інвестицій, а й руйнує ті позитивні приклади співробітництва, які все ж таки вдається започаткувати; невизначеність відносин власності на виробничі активи промислових підприємств; низький рівень виконавчої дисципліни і зловживання посадових осіб органів влади; незадовільний стан ринкової інфраструктури (проблеми з митним оформленням вантажів, нерозвинена логістика) тощо. До великих ризиків інвестори відносять і воєнні дії на Сході України, а також невизначеність відносин власності на землю сільськогосподарського призначення, що разом із розвитком інфляційних процесів значно обмежує попит сільських товаровиробників на дорогу складну машинобудівну продукцію [17, с. 45-46].

За умов неможливості налагодження серійного виробництва складної техніки для кормовиробництва в Україні, провідним каналом її надходження до сільських товаровиробників уже протягом 20-25 років залишається постачання з-за кордону. Причому в динаміці частка імпортних машин постійно зростає і за останні роки вже досягла 80-90 % [1, с. 81; 4, с. 7; 5, с. 98].

Серед техніки для польового кормовиробництва, що завозиться в Україну, спостерігається великий діапазон стосовно виробників, продуктивності і термінів використання – від найсучасніших інноваційних моделей до старих із строком експлуатації 10 років і більше. Дуже часто це стає на заваді забезпечення якісним, кваліфікованим і доступним за ціною технічним сервісом [16, с. 217].

Для оптимізації вибору техніки для кормовиробництва необхідно здійснити аналіз тенденцій сучасного ринку цієї техніки в Україні.

Аналіз обсягів експорту та імпорту косарок тракторних, навісних або причіпних вказує на слабкий експортний потенціал вітчизняної продукції. Обсяг їх експорту у 2017 р. становив 0,7 тис. од. із митною вартістю 2,1 млн дол. США; у 2018 р. стрімко знизився до 0,3 тис. од. на 1,3 млн дол. США, тоді як у 2018-2020 рр. відбувся незначний ріст до 0,6 та 1 тис. од., із митною вартістю 1,6 та 1,9 млн дол. США відповідно (рис.).

Основними користувачами вітчизняної техніки залишаються країни СНД. До прикладу, у 2020 р. експорт в Російську Федерацію косарок становив 80,3%, або 801 од. у кількісному та лише 47% у грошовому вираженні (881,4 тис. дол. США), що свідчить про низьку митну вартість та дозволяє припустити невисоку якість дешевої української продукції.

Обсяги ввезення в Україну косарок досить значні й вирізняються їх якісним та ціновим різноманіттям. Так, спостерігався різкий спад імпорту косарок від 6,7 млн дол. США у 2017-му до 4,8 у 2018 р., що можна пов'язати з глобальною економічною кризою, яка розпочалася в Україні також. З початком епідемії COVID-19 та введенням карантинних обмежень різко зменшився у кількісному вираженні імпорт косарок, насамперед за рахунок Китаю. У цьому році імпорт китайських косарок скоротився до 3352 од. (225,3 тис. дол. США) від 9979 од. (490,1 тис. дол. США) у 2018 році.

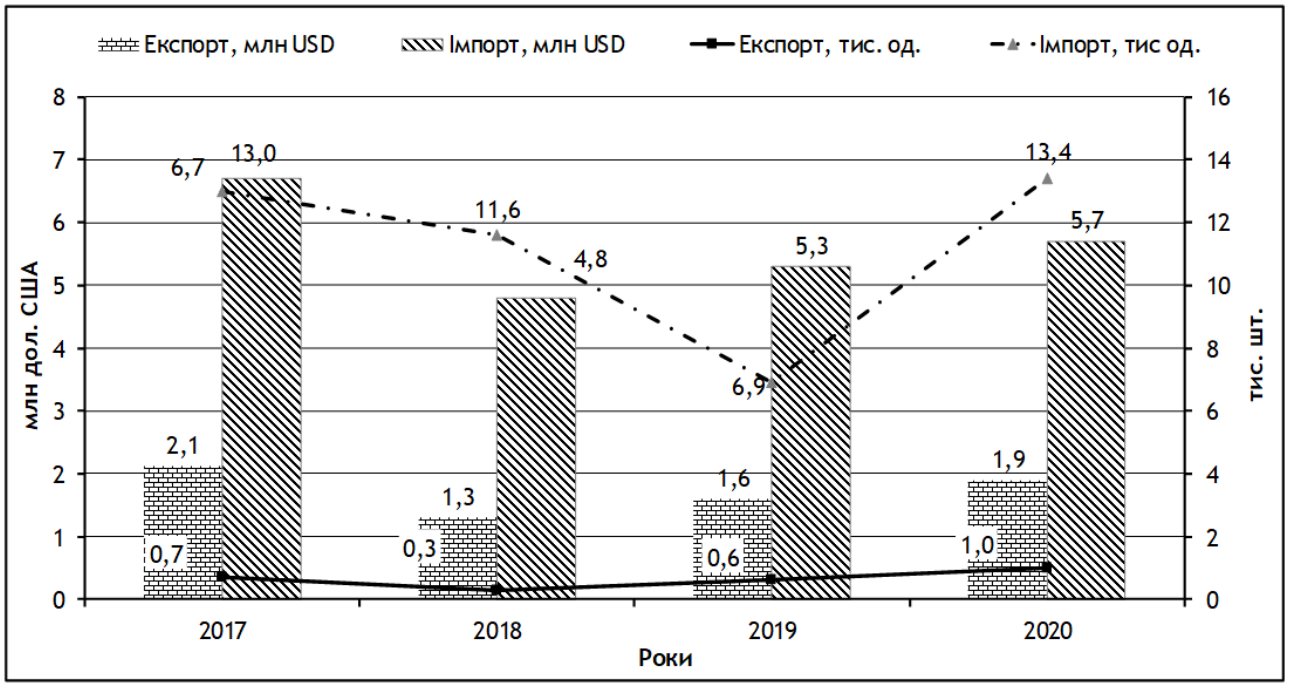

Обсяги експорту-імпорту косарок тракторних, навісних або причіпних за 2017-2020 рр.

Джерело: Дані Державної митної служби України [22].

Крім того, варто зауважити, що китайська продукція, зокрема косарки, здебільшого малогабаритна, малопродуктивна і ненадійна, а рівень застосування інновацій досить низький. Основні користувачі такої продукції це домогосподарства та дрібні фермерські господарства.

У цілому аналіз імпорту косарок за 2017-2020 рр. засвідчує тенденцію до його збільшення (без урахування Китаю) [22]: у 2017 р. — 1425 од., у 2018 р. — 1583 од., і навіть у кризових 2019-2020 рр. 3531 та 4240 од. відповідно, що вказує на значний їх попит в Україні. Найбільше імпортується порівняно недорогих з низьким рівнем інноваційної складової косарок: 1) польського виробництва 750 од. (52,6%) митною вартістю 551,0 тис. дол. США (9,1 %) у 2017 р. і 1740 (41%) митною вартістю 1135,7 тис. дол. США (22,7 %) у 2020 р.; 2) походженням країн ЄС 102 од. (7,2%) вартістю 636,5 тис. дол. США (105%) у 2017 р. та 1720 од. (40,6%) митною вартістю 1644,1 тис. дол. США (32,8%) у 2020 р.; 3) із невизначених країн 222 од. (15,6) митною вартістю 196,5 тис. дол. США (3,2 %) у 2017 р. та 567 (13,4%) митною вартістю 354,5 тис. дол. США (7,1%).

Серед постачальників високотехнологічної, інноваційної, надійної та разом із тим дорогої техніки: Австрія - 26 од. (1,8%) митною вартістю 576,7 тис. дол. США (9,0 %) у 2017 р. та 17 (0,4%) вартістю 79,2 тис. дол. США (1,6 %) у 2020 р.; Німеччина - 40 од. (2,8%) митною вартістю 795,6 тис. дол. США (13,1 %) у 2017 р. та 17 (0,4%) вартістю 191,2 тис. дол. США (3,8 %) у 2020 р.; Італія - 72 од. (5,1%) митною вартістю 1150,9 тис. дол. США (19,0 %) у 2017 р. та 39 (0,9%) вартістю 459,9 тис. дол. США (9,2 %) у 2020 р.; Франція - 46 од. (3,2%) митною вартістю 805,0 тис. дол. США (13,3 %) у 2017 р. та 9 (0,2%) вартістю 183,2 тис. дол. США (3,7 %) у 2020 р., що вказує на поступову втрату позицій на вітчизняному ринку.

Аналіз динаміки експорту та імпорту іншої сінозаготівельної техніки засвідчує його нестабільність та деяке скорочення, особливо в кризові 2019-2020 рр. (табл.).

Стосовно експорту комбайнів силосозбиральних, то їх було експортовано тільки 5 од. за чотири роки. До прикладу, у 2017 р. експортовано 1 комбайн виробництва Німеччини, вартість якого становила 20,0 тис. дол. США до Азербайджану, у 2020 р. лише 2 комбайни загальною вартістю 18,2 тис. дол. США до Туреччини та Узбекистану, один з яких виготовлено в Німеччині, походження іншого невідомо.

Імпорт у 2017-2020 рр. також був невеликим за обсягами, хоча значно переважав експорт. Так, імпортовано в Україну протягом чотирьох досліджуваних років 42, 41, 22 та 38 од. У 2017 р. було імпортовано 1 бельгійський та 41 німецький силосозбиральні комбайни загальною вартістю 6262,9 тис. дол. США.

У 2018 р. в Україну ввезено 41 комбайн, із них 30 виготовлено в Німеччині, по 1 у Бельгії та Нідерландах та походження 9 невідоме на загальну суму 6360,4 тис. дол. США.

У 2019 р. відбувся значний спад імпорту силосозбиральних комбайнів, коли їх ввезли тільки 22 од.: 19 од. виробництва Німеччини та 3 од. невідомого походження. Їхня загальна митна вартість становила 4086,5 тис. дол. США.

Деяким пожвавленням міжнародної торгівлі характеризується 2020 р., завдяки чому почало відновлюватися постачання силосозбиральних комбайнів.

Динаміка експорту та імпорту окремих видів кормозаготівельної техніки в Україні

Показник	Рік			
	2017	2018	2019	2020
	Комбайни силосозбиральні			
Експорт, тис. USD	20,0	92,8	6,6	18,2
Експорт, од.	1	1	1	2
Імпорт, тис. USD	6262,9	6360,4	4086,5	6377,4
Імпорт, од.	42	41	22	38
Преси для соломи або сіна, включаючи прес-підбирачі				
Експорт, тис. USD	0,10	0,12	0,32	0,46
Експорт, од.	3	26	32	36
Імпорт, тис. USD	8,60	9,40	8,20	7,00
Імпорт, од.	605	591	710	838
Інші сінозаготівельні машини (поворотні пристрої, граблі бічного подавання та сіноворушилки включно)				
Експорт, тис. USD	58,2	24,8	15,4	11,9
Експорт, од.	212,0	199,0	121,0	119,0
Імпорт, тис. USD	1911,2	1801,9	1313,0	703,5
Імпорт, од.	281	313	130	106

Джерело: Дані Державної митної служби України [22].

Цього року в Україну ввезено 22 комбайни виробництва Німеччини, митна вартість яких досягала 3966,7 тис. дол. США, 10 комбайнів походженням з ЄС митною вартістю 1374,6 тис. дол. США, 3 комбайни виробництва США на суму 893,4 тис. дол. США, 1 бельгійський комбайн вартістю 13,4 тис. дол. США, та 2 комбайни невідомого походження, загальна митна вартість яких становила 129,3 тис. дол. США.

Як стосовно силосозбиральних комбайнів, так і щодо пресів для соломи або сіна, включаючи прес-підбирачі, в Україні експортний потенціал відсутній. Усі машини не українського виробництва і експортуються в країни СНД.

Найбільша кількість пресів для соломи або сіна, включаючи прес-підбирачі, що імпортуються в Україну, невідомого походження, кількість їх поступово зростає: від 209 од. митною вартістю вартістю 445,5 тис. дол. США у 2017-му до 394 од. вартістю 849,8 тис. дол. США у 2020 р. Машини польського виробництва, досить затребувані у 2017 р. та ввезені в Україну у кількості 109 од. вартістю 921,3 тис. дол. США, у наступні роки менше користуються попитом. У 2020 р. їх було імпортовано тільки 38 од. за митної вартості усього 228,7 тис. дол. США.

Найбільш якісна, продуктивна та інноваційна техніка з Німеччини та Франції після кризових 2018-2019 рр. починає повертати втрачені позиції. Так, преси французького виробництва ввозилися в Україну в 2017 р. у кількості 65 од. вартістю 1776,5 тис. дол. США, а вже у 2018-му їх кількість та митна вартість зменшилися до 42 од. та 1450,5 тис. дол. США, у 2019 р. було імпортовано лише 25 од. на суму 894,1 тис. дол. США, тоді як у 2020-му спостерігається помірне зростання до 38 од. митною вартістю 1031,7 тис. дол. США. Подібна ситуація склалася з технікою цього виду виробництва Німеччини: у 2017-2020 рр. було ввезено в Україну 42, 22, 12 і 44 од. вартістю 1938,0; 874,5; 419,4 та 1663,4 тис. дол. США відповідно.

Інші сінозаготівельні машини, що тут аналізуються, у тому числі граблі бічного подавання та сіноворушилки, посідають досить вагоме місце у ланцюжку кормозаготівлі в цілому та сінозаготівлі зокрема.

Експорт цієї продукції вказує на слабкий потенціал вітчизняного виробника. Протягом досліджуваного періоду експортовано 210, 199, 120 і 99 од. продукції, митна вартість якої не перевищувала 126 дол. США за одиницю, що може свідчити передусім про

низьку її продуктивність. Аналогічно іншим видам сінозаготівельної техніки така продукція експортувалася в країни СНД.

Щодо імпорту, то високотехнологічні сінозаготівельні машини імпортувалися, до прикладу, з Австрії – 28 од. митною вартістю 471,0 тис. дол. США, 21 од. вартістю 495,0 тис. дол. США, 15 од., вартість 249, 9 тис. дол. США, 4 вартістю 104,1 тис. дол. США за 2017-2020 рр. відповідно. Аналогічна тенденція до зменшення імпорту інноваційної та високопродуктивної техніки, що походить з Німеччини та Франції. Так, за вищевказаний період в Україну було імпортовано лише 83 од. митною вартістю 1337,6 тис. дол. США, при цьому у 2019-му та 2020 р. імпорт становив тільки по 14 од. Техніки цього виду виробництва Франції імпортовано лише 74 од., митна вартість якої була 1094,1 тис. дол. США, із цих 74 од. у 2020 р. ввезено тільки одну машину.

На сьогодні вітчизняна польова техніка для кормовиробництва не відповідає вимогам сучасних технологій, вона малопродуктивна, неякісна, інноваційна складова в ній або відсутня, або недостатня. Аналіз ринку кормозбиральної техніки вказує на загальну тенденцію до зменшення імпорту сучасної інноваційної техніки виробництва Німеччини, Франції, Австрії, Італії, Нідерландів та збільшення ввезення техніки меш продуктивної і дешевої польського виробництва, а також ЄС, Білорусі, техніки невідомого походження.

Натепер у провідних аграрних державах Західної Європи і Північної Америки домінують гнучкі технології, які забезпечують високу ефективність заготівлі кормів за мінімальних втрат поживних речовин під час збирання, заготівлі та зберігання. Провідні світові виробники кормозбиральної техніки CLAAS, KRONE, FELLA (Німеччина), KVERNELAND (Нідерланди), KUHN (Франція), PÖTTINGER (Австрія), Джон Дір (США), JF STOOL (Данія), SIP (Словенія), UNIA group (Польща) постачають на європейський ринок причіпні й самохідні кормозбиральні комбайни різної продуктивності та пристосовані до різних технологічних схем збирання; косарки, плющилки, роторні граблі, валкоутворювачі, прес-підбирачі для збирання сіна і соломи у рулони і тюки різних розмірів, фуражири; універсальні й спеціальні навантажувачі, транспортні платформи різних конструкцій та вантажопідйомності тощо.

Удосконалення конструкцій засобів механізації для польового кормовиробництва у світі сьогодні здійснюється за кількома основними напрямами. Це, по-перше, збільшення одиничної продуктивності машин, передусім самохідних кормозбиральних комбайнів. За останні десятиліття потужність двигунів силових машин провідних світових виробників збільшилася у рази [3, с. 130; 18, с. 5]. Відомий західноєвропейський виробник систем машин для польового кормовиробництва компанія KRONE сьогодні пропонує модифікації самохідних кормозбиральних комбайнів потужністю від 510 до 1020 к.с.; FENDT – від 625 до 850; CLAAS – від 286 до 623; John Deere – від 315 до 843 к.с. Велика енергонасиченість цього типу збиральних машин зумовлюється високою врожайністю зеленої маси кормових культур (наприклад, кукурудзи на силос і зелений корм до 80 т/га і більше) та дозволяє встановлювати жниварки барабанного типу з шириною захвату від 4,5-6,0 до 9,0-10,5 м, а також обладнувати системи подрібнення рослинної маси додатковими опціями (наприклад, рифленими плющильними вальцями для доподрібнення зерна). Інноваційні моделі самохідних кормозбиральних комбайнів KRONE BIG X 800 і KRONE BIG X 1000 оснащені кожна двома двигунами, з яких один двигун використовується для руху в транспортному режимі та для підбирання валків сіна і сінажу за невеликої урожайності, а для скошування зеленої маси кукурудзи за великої урожайності синхронно вмикається другий двигун. Під час одночасної роботи двох двигунів досягається загальна потужність, відповідно, 836 і 1020 к.с. [20, с. 67]. Запас потужності сучасних самохідних кормозбиральних машин дозволяє підвищувати їх робочу швидкість до 12-15 км/год, транспортну – до 50-60 км/год, що сприяє збільшенню годинної (змінної, сезонної) продуктивності та значному зменшенню непродуктивних втрат часу на переїзди.

Другий важливий напрям інноваційного удосконалення конструкцій сучасних самохідних кормозбиральних комбайнів зумовлюється суттєвим розширенням функціональних можливостей бортових комп'ютерів та блоків автоматики в управлінні технологічними процесами, налаштуванні та контролі параметрів окремих вузлів і агрегатів. Усе більша «інтелектуалізація» та високий рівень автоматизації роботи сучасних

кормозбиральних комбайнів дозволяють значно обмежити або й повністю усунути негативний вплив непрофесійного «людського фактора» і тим самим досягти високих показників ефективності їх використання.

Інтелектуальні системи керування потужністю двигуна у роботі дають змогу власникам (експлуатантам) машин значно економити пальне. У самохідних кормозбиральних комбайнах компанії FENDT KATANA 65 і KATANA 85 (потужність відповідно 625 і 850 к.с.) залежно від урожайності зеленої маси оберти двигуна можуть змінюватися від 1520 до 1900 об./хв. Причому, в обох режимах швидкість різального апарата залишається незмінною, за що відповідає електронний блок керування трансмісією.

Сучасні інноваційні інтелектуальні рішення для самохідних кормозбиральних комбайнів дають змогу повніше оптимізувати процес збирання кормів та значно поліпшити їх якість. До прикладу, спільна розробка компанії John Deere та розробника і виробника сенсорних датчиків, що функціонують на основі технології ближніх інфрачервоних променів (NIR-сенсори), компанії Zeiss Jena, датчик вологості HarvestLab, що встановлюється на силосопроводі, дозволяє вимірювати під час руху 17 разів на секунду кількість сухої речовини у рослинній масі з точністю до ±2 позначки і повідомляти дані оператору. Модифікації датчика також здатні у режимі on-line вимірювати та фіксувати масу і рівень вологості, вміст цукру, крохмалю, протеїну, клітковини в кормі, що дозволяє значно полегшити роботу у тваринництві при оптимізації поживності раціонів годівлі худоби. Система автоматичного регулювання довжини різки рослинної маси AutoLOC, яка об'єднує трансмісію подрібнювача IVLOC із датчиком HarvestLab в автоматичному режимі під час руху обирає оптимальну довжину різки відповідно до вмісту сухої речовини.

Системи автоматичного завантаження транспортних засобів (Auto Fill – на комбайнах CLAAS JAGUAR 800 і 900-тих серій; AFC (Active Feel Control) – на комбайнах серії 8000 компанії John Deere; EasyLoad – на комбайнах серії BiG X компанії KRONE) дозволяють оптимально завантажувати силосні причепи як за паралельного руху транспортного засобу, так і за руху позаду комбайна.

Практично всі сучасні моделі самохідних кормозбиральних комбайнів провідні світові виробники обладнують автоматизованими системами моніторингу й документування технологічних налаштувань і технічного стану основних вузлів і агрегатів, а також результатів виконаної роботи (фіксація зібраної площі та урожайності на кожній ділянці поля, якісні показники рослинної маси тощо). Ця інформація у подальшому використовується при плануванні та організації технічного обслуговування і ремонтів машин, у системах точного землеробства (зокрема для складання карт урожайності), а також виявилася дуже зручною при організації взаєморозрахунків у разі надання послуг сільським товаровиробникам агросервісними підрядними організаціями.

Телематичні системи на основі супутникової навігації дають змогу менеджерам сільськогосподарських підприємств та агросервісних підрядних організацій у режимі реального часу здійснювати віддалений моніторинг за місцем знаходження самохідних кормозбиральних комбайнів та отримувати повну інформацію про перебіг їх роботи (годинна і змінна продуктивність), технічний стан (оберти двигуна, витрати пального, температура трансмісійної оливи та охолоджувальної рідини тощо); здійснювати оптимізацію та коригування технологічних процесів; вести протокол технічного обслуговування, проводити діагностику і налаштування спеціалістами дилерських компаній прямо з офісу та здійснювати багато інших функцій. Причому відповідне обладнання та програмне забезпечення багато виробників встановлюють вже у базових комплектаціях своїх машин.

Поглиблення процесів глобалізації та міжнародної інтеграції сприяють посиленню узгодженості й тісній координації роботи усіх провідних світових виробників галузі сільськогосподарського машинобудування. Тим паче що ця вимога закріплюється у законодавчому порядку на рівні міждержавних (наприклад, на рівні ЄС-27) або регіональних угод. Зокрема, уніфікація обміну даними щодо сільгосптехніки забезпечується завдяки введенню відповідного міжнародного стандарту, якому сьогодні відповідають практично усі бортові електронні системи управління складних сільськогосподарських машин.

Сучасні інноваційні технології годівлі високопродуктивної худоби висувають дуже суворі вимоги до якості заготівлі кормів

(розмір, структура, однорідність подрібнення), оскільки вона прямо впливає на здоров'я тварин, їх продуктивність та рівень витрат на концентровані корми. Залежно від частки кукурудзяного силосу в раціоні годівлі дійних корів (від 40 до 80 %) оптимальна довжина подрібнення коливається від 8-10 до 20-30 мм. Крім того, використання самохідних кормозбиральних комбайнів в альтернативних технологіях заготівлі енергетичної сировини (до прикладу, для виробництва біогазу) вимагає ще значнішого подрібнення – 4-7 мм [14, с. 120]. Провідні світові виробники самохідної кормозбиральної техніки вирішують цю проблему за допомогою комплексних інноваційних конструкційних рішень – зміною за допомогою привідних редукторів швидкості обертання різального барабана та встановленням на ньому різної кількості ножів.

Наявність ефективних камене- і металодетекторів без втручання оператора забезпечує автоматичну практично миттєву (частки секунди) зупинку механізмів системи подачі рослинної маси до різального барабана у разі виявлення в ній сторонніх предметів.

Подрібнювальні агрегати сучасних моделей самохідних кормозбиральних комбайнів обладнані системами заточування ножів, що, як правило, запускаються автоматично у режимі реверсу. Це дозволяє підтримувати їх гострими для ще ефективнішого різання і подовження строків використання. Оператор прямо з кабіни за допомогою електрогідросистеми здійснює регулювання проміжку між ножами барабана і протирізальною пластиною для забезпечення оптимальних технологічних параметрів подрібнення рослинної маси.

У проєктуванні та серійному виробництві сучасних кормозбиральних комбайнів велика увага приділяється деталям, які мають здатність до швидкого зношення (вальці живильного апарату і доподрібнювача зерна; елементи різального барабана та протирізальної пластини; пришвидшувач потоку зеленої маси при вивантаженні тощо). Для подовження строку експлуатації їх виробляють з високоякісних міцних і витривалих сплавів, оснащують змінними робочими планками, а також використовують технології покриття робочих поверхонь новими надміцними інноваційними матеріалами.

Модернізація конструкцій самохідних кормозбиральних комбайнів за кордоном відбувається також у напрямі забезпечення їх відповідності високим екологічним вимогам та зменшення негативного впливу на ґрунт і навколишнє середовище. Усі сучасні дизельні двигуни, що встановлюються на самохідних машинах провідних європейських і північноамериканських виробників сільгосптехніки, відповідають останнім стандартам Euro, Stage і Tier щодо випарів пального і викидів токсичних відпрацьованих газів (оксиди вуглецю і азоту, похідні вуглеводнів тощо) та дрібнодисперсних частинок сажі. За необхідності їх обладнують системами очищення відпрацьованих газів SCR (Selective Catalytic Reduction (селективне/вибіркове відновлення – загальне найменування методу зниження вмісту шкідливих оксидів азоту у відпрацьованих газах дизельних двигунів). Ці двигуни мають низькі експлуатаційні витрати, високий рівень потужності та крутного моменту, а також низький рівень шуму.

Із метою запобігання розпиленню й надмірному ущільненню орного шару ґрунту сучасні моделі самохідних кормозбиральних комбайнів обладнують широкопрофільними шинами низького тиску збільшеного діаметра та агропрофільними гумово-тросовими рушіями. Так, компанія John Deere на 8000-9000-тих серіях своїх машин встановлює шини діаметром 2150 мм і шириною 900 мм, чого цілком достатньо для роботи у будь-яких виробничих умовах.

Зниження загальної маси - один із найпростіших способів підвищення енергоефективності та зменшення металоємності будь-якої машини. Продумана компоновка, використання у конструкціях стійких до корозії, міцних та одночасно значно легших порівняно з традиційними сталевими полімерних і композитних матеріалів, а також полегшених алюмінієвих сплавів для виготовлення елементів несучих рам, зчіпних пристроїв, баків для пального і технологічних рідин тощо сприяють зменшенню загальної металоємності й маси збиральних машин, значно полегшують їх керування і технічне обслуговування.

Незважаючи на перманентне ускладнення та підвищення рівня наукоємності конструкцій сучасних самохідних кормозбиральних комбайнів, простота і швидкість налаштувань та технічного обслуговування сьогодні виступають одними з пріоритетів при їх розробці та удосконаленні. Провідні світові

виробники багато складних агрегатів і запасних частин виробляють із високим рівнем уніфікації з різними видами своєї техніки, що значно спрощує проведення технічного обслуговування, ремонтів та дозволяє оптимізувати склад запасних частин і витратних матеріалів.

Традиційно велику увагу іноземні виробники самохідних кормозбиральних комбайнів приділяють поліпшенню ергономічних показників. Комфортний внутрішній простір кабіни, зручне сидіння, яке регулюється у різних площинах, системи клімат-контролю, мультифункціональні джойстики, інтуїтивно-зрозумілі органи управління, рідкокристалічні дисплеї, які відображають всі основні робочі параметри разом з можливістю проведення багатьох технологічних налаштувань безпосередньо з кабіни, дозволяють значно зменшити навантаження на оператора під час тривалої роботи та, відповідно, збільшити його працездатність.

Економічна ефективність використання будь-якої одиниці сільськогосподарської техніки пов'язана з обґрунтованим розширенням її функціональних можливостей. Це дає змогу, власне, як інтенсифікувати використання машини та її робочих органів, так і зменшити кількість найменувань техніки у господарстві та, відповідно, зекономити капітальні вкладення на її придбання. В останнє десятиліття за кордоном збільшення показників сезонного завантаження на самохідні кормозбиральні комбайни досягають за рахунок їх активного використання на збиранні зеленої маси для виробництва біогазу; агрегатування замість жаток зі спеціальними фуражирами для завантаження сіна й соломи зі скирт у зимовий період; обладнання спеціальними адаптерами та налаштування системи подачі й подрібнення рослинної маси для збирання енергетичних рослин на щепу тощо. Головною умовою тут є виконання альтернативних робіт у технологічні «вікна» та у міжсезонний період без чіткої прив'язки до певних термінів. Розширення універсальності використання потужних самохідних кормозбиральних комбайнів визнано одним із перспективних шляхів збільшення їх сезонного завантаження, зменшення собівартості одиниці робіт та, відповідно, скорочення строків окупності.

Висновки. Сучасні моделі самохідних кормозбиральних комбайнів провідних світових виробників характеризуються високим рівнем їх технічної і технологічної надійності, зручністю експлуатації, відмінною якістю подрібнення зеленої маси. До вибору оптимальної моделі кормозбирального комбайну вітчизняним сільським товаровиробникам необхідно підходити з позицій врахування низки основних виробничих факторів: розмірів посівних площ кормових культур у господарстві, які плануються до збирання таким типом машин, середньої врожайності, агротехнічних термінів виконання робіт тощо. Головними критеріями при остаточному виборі повинні виступати: питомі експлуатаційні витрати на збирання 1 га; годинна продуктивність, що зумовлюється такими головними технічними характеристиками, як потужність двигуна, параметри системи подачі рослинної маси і її подрібнення та узгодженої ширини захвату жатки; питомі витрати пального на 1 га; коефіцієнт надійності; енергоємність (відношення потужності двигуна до маси комбайна); вартість 1 кВт або 1 к.с. потужності двигуна; вартість 1 кг маси комбайна. При опрацюванні остаточного рішення щодо купівлі необхідно враховувати якомога більшу кількість критеріїв.

Лише при виконанні згаданих умов вітчизняна техніка стане конкурентоспроможною не тільки на ринках країн СНД, а й на ринках країн - світових лідерів її виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. *Захарчук О. В.* Експорт та імпорт сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2020. № 6. С. 81-89. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006081

2. *Захарчук О. В.* Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. *Екномiка АПК*. 2019. № 2. С. 48-55. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902048.

3. *Іванишин В. В.* Інноваційне забезпечення оновлення техніко-технологічної бази підприємств АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 128-133.

4. *Лупенко Ю. О., Захарчук О. В., Могилова М. М.* Наукове забезпечення техніко-технологічного оновлення аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 5-12.

References

1. Zakharchuk, O.V. (2020). Eksport ta import silskohospodarskoi tekhniky [Export and import of agricultural machinery]. *Ekonomika APK, 6, pp. 81-89* [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006081

2. Zakharchuk, O.V. (2019). Tekhnichne zabezpechennia silskohospodarskykh pidpryiemstv v Ukraini [Technical maintenance of agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomika APK, 2, pp. 48-55* [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902048.

3. Ivanyshyn, V.V. (2010). Innovatsiine zabezpechennia onovlennia tekhniko-tekhnolohichnoi bazy pidpryiemstv APK [Innovative provision of updating of the technical and technological base of APC enterprises]. *Ekonomika APK, 1, pp. 128-133* [In Ukrainian].

5. Матеріально-технічне забезпечення агропродовольчого комплексу в контексті модернізації промисловості / Перебийніс В. І., Рогоза М. Є., Косарєва Т. В., Перебийніс Ю. В. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 92-100.

6. *Могилова М. М.* Основні засоби сільськогосподарських підприємств: стан, оцінка, відтворення : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 404 с.

7. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств : монографія / [Захарчук О. В., Войтюк В. Д., Могилова М. М., та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука та В. Д. Войтюка. Київ–Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2019. 305 с.

8. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П. І. та ін.] ; за ред. П. І. Гайдуцького. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.

9. *Скоцик В. Є.* Організаційні засади функціонування ринку сільськогосподарської техніки в Україні. *Науковий вісник НУБіП України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. № 181. С. 207–209.

10. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / Я. К. Білоусько та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. 132 с.

11. *Навроцький Я. Ф.* Формування кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки в умовах прибутковості рослинництва. *Приазовський економічний вісник*. 2017. № 3(03). URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/8.pdf.

12. *Соловей Д. Ю., Білоусько Я. К.* Аналіз кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки в Україні. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 40–44.

13. Новітні норми, раціони і технології повноцінної годівлі високопродуктивної великої рогатої худоби : керівництво-посібник / за ред. Г. О. Богданова, В. М. Кандиби. Харків : Інститут тваринництва, 2009. 1067 с.

14. *Парадовський О.* Міць 1156 коней для кормозаготівлі. *The Ukrainian Farmer.* 2018. № 10. С. 120-121.

15. *Петров В. М.* Виробнича та ринкова політика провідних світових виробників сільськогосподарської техніки. *Економіка АПК*. 2013. № 12. С. 63-70.

16. *Петров В. М.* Проблеми і перспективи організації технічного сервісу імпортної сільськогосподарської техніки в Україні. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія. Економічні науки*. 2006. № 11. С. 215-219.

17. *Петров В. М.* Формування ринку зернозбиральних комбайнів в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 43-53. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004043

18. *Погорілий Л. В.* Сучасні проблеми землеробської механіки і машинознавства при створенні сільськогосподарської техніки нового покоління. *Техніка АПК*. 2003. № 11. С. 3-10.

19. Сільське господарство України у 2005 році : стат. збірник / за ред. Ю. М. Остапчука. Київ : Держкомстат, 2006. 366 с.

20. Сільське господарство України у 2019 році : стат. збірник / відп. за випуск О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2020. 230 с.

21. *Ensminger M. E., Oldfield I. E., Heinemann W. W.* Feed and nutrition. *Glovisc: The Ensminger Publishion Company,* 1990. 1544 p.

22. Державна митна служба України : веб-сайт URL : https://customs.gov.ua/ (дата звернення: 17.08.2021).

4. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V. & Mohylova, M.M. (2017). Naukove zabezpechennia tekhniko-tekhnolohichnoho onovlennia ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [Scientific support of technical and technological renewal of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK, 5, pp. 5-12* [In Ukrainian].

5. Perebyinis, V.I., Rohoza, M.Ye., Kosareva, T.V. & Perebyinis, Yu.V. (2019). Materialno-tekhnichne zabezpechennia ahroprodovlchoho kompleksu v konteksti modernizatsii promyslovosti [Logistical support of the agro-industrial complex in the context of industrial modernization]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, 1, pp. 92-100* [In Ukrainian].

6. Mohylova, M.M. (2016). Osnovni zasoby silskohospodarskykh pidpryiemstv: stan, otsinka, vidtvorennia : monohrafiia [Fixed assets of agricultural enterprises: state, assessment, reproduction : monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

7. Zakharchuk, O.V., Voitiuk, V.D. & Mohylova, M.M. (2019). Modernizatsiia materialno-tekhnichnoi bazy ahrarnykh pidpryiemstv: monohrafiia [Modernization of material and technical base of agricultural enterprises: monograph]. Kyiv – Ternopil: FOP Palianytsia [In Ukrainian].

8. Haidutskyi, P.I., et al. (2005). Ahrarna reforma v Ukraini [Agrarian reform in Ukraine]. P. I. Haidutskyi (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

9. Skotsyk, V.Ie. (2013). Orhanizatsiini zasady funktsionuvannia rnku silskohospodarskoi tekhniky v Ukraini [Organizational principles of functioning of the market of agricultural machinery in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriia : Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes, 181, pp. 207–209* [In Ukrainian].

10. Bilousko, Ya.K., et al. (2008). Rozvytok rynku silskohospodarskoi tekhniky [Development of the market of agricultural machinery]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

11. Navrotskyi, Ya.F. (2017). Formuvannia koniunktury rynku silskohospodarskoi tekhniky v umovakh prybutkovosti roslynnytstva [The formation of market conditions for agricultural machinery in terms of profitability of crop production]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk, 3(03).* Retrieved from : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/8.pdf [In Ukrainian].

12. Solovei, D.Yu & Bilousko, Ya.K. (2014). Analiz koniunktury rynku silskohospodarskoi tekhniky v Ukraini [Analysis of the situation on the market of agricultural machinery in Ukraine]. *Ekonomika APK, 1, pp. 40–44* [In Ukrainian].

13. Bohdanov, H.O. & Kandyba, V.M. (2009). Novitni normy, ratsiony i tekhnolohii povnotsinnoi hodivli vysokoproduktyvnoi velykoi rohatoi khudoby: kerivnytstvo-posibnyk [The latest standards, diets and technologies for high-quality feeding of high-productive cattle: guide]. Kharkiv: Instytut tvarynnytstva [In Ukrainian].

14. Paradovskyi, O. (2018). Mits 1156 konei dlia kormozahotivli [Power of 1156 horses for forage provision]. *The Ukrainian Farmer, 10, pp. 120-121* [In Ukrainian].

15. Petrov, V.M. (2013). Vyrobnycha ta rynkova polityka providnykh svitovykh vyrobnykiv silskohospodarskoi tekhniky [The modern production and market policy of the leading world manufacturers of agricultural machinery]. *Ekonomika APK, 12, pp. 63-70* [In Ukrainian].

16. Petrov, V.M. (2006). Problemy i perspektyvy orhanizatsii tekhnichnoho servisu importnoi silskohospodarskoi tekhniky v Ukraini [Problems and prospects of organization of technical service of imported agricultural machinery in Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva. Ser. Ekonomichni nauky, 11. pp. 215-219* [In Ukrainian].

17. Petrov, V.M. (2020). Formuvannia rynku zernozbyralnykh kombainiv v Ukraini [Formation of the combine harvesters market in Ukraine]. *Ekonomika APK, 4 pp. 43-53* [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004043

18. Pohorilyi, L.V. (2003). Suchasni problemy zemlerobskoi mekhaniky i mashynoznavstva pry stvorenni silskohospodarskoi tekhniky novoho pokolinnia [Current problems of agricultural mechanics and machinery science in creation of agricultural machinery of new generation]. *Tekhnika APK, 11, pp. 3-10* [In Ukrainian].

19. Ostapchuk, Yu.M., et al. (2006). Silske hospodarstvo Ukrainy u 2005 rotsi: stat. zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2005: stat. collection]. Kyiv: Derzh. komitet statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

20. Prokopenko, O.M., et al. (2020). Silske hospodarstvo Ukrainy u 2019 rotsi: stat. zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2019: stat. collection]. Kyiv: Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

21. Ensminger, M.E., Oldfield, I.E. & Heinemann, W.W. (1990). Feed and nutrition. Glovisc: The Ensminger Publishion Company [In English].

22. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy : veb-sait. Retrieved from : https://customs.gov.ua [In Ukrainian].

Petrov V. M., Zakharchuk O. V., Navrotskyi Ya. F. Modern tendencies of formation of the market of forage harvesting machinery

The purpose of the article *is to investigate the tendencies of the machinery for field forage production in Ukraine and to substantiate the main criteria for decision-making by the management of the agricultural enterprises and agroservice structures in the formation of their fleets. Identify ways to improve the production of equipment for field fodder production in Ukraine*

Research methods. *The methodological basis of the research is the dialectical method of cognition of the processes and phenomena, scientific works of the domestic scientists on the problems of formation, development and functioning of the agricultural machinery markets. The following research methods have been applied to solve the problems set in the work: monographic (for analyzing the peculiarities of the formation of the forage harvesters market in Ukraine), empirical (for complex assessment of the current state of the research object), abstract and logical (for generalization and formulation of the conclusions).*

Research results. *The current state, preconditions and peculiarities of the market formation of field forage harvesters and provision with them of the rural producers have been analyzed. The factors that hinder the organization of production of complex agricultural machinery in Ukraine during the days of the state independence have been investigated. The main directions of implementation of the scientific and technological progress in the constructions of complex agricultural machinery of the leading world producers have been analyzed. The scientifically substantiated proposals on the criteria of decision-making in the formation of the forage harvesters fleets have been worked out. Ways to improve the production of equipment for field fodder production in Ukraine have been identified.*

Scientific novelty. *The theoretical provisions on the formation of the agricultural machinery market have been further developed, taking into account the introduction of the latest innovative achievements of the scientific and technological progress in agricultural machinery construction and structural changes in agriculture of Ukraine.*

Practical significance. *The main technical and technological, economic factors influencing the formation of the market of technical means for field forage production in Ukraine have been identified. The proposals for determining the criteria for managerial decision-making in the formation of the forage harvesters fleets by the agricultural enterprises and agroservice structures have been developed. Ways to improve the production of domestic equipment are proposed. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 22.*

Keywords: *market; machinery; forage production; demand; efficiency; innovative improvement.*

Petrov Vadym Mykolaiovych – candidate of economic sciences, associate professor (docent), vice-rector for scientific and pedagogical work, Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev (Dokuchaievske-2, Kharkiv district, Kharkiv region, 62483)
E-mail: v.petrov0741@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1693-2545
Zakharchuk Oleksandr Vasylovych – doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: zahar-s@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1734-1130
Navrotskyi Yaroslav Fedorovych – candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: yarol.nav@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-4677-5306

Петров В. Н., Захарчук А. В., Навроцкий Я. Ф. Современные тенденции формирования рынка кормоуборочной техники

Цель статьи – *рассмотреть тенденции развития рынка техники для полевого кормопроизводства в Украине, обосновать основные критерии принятия решений менеджментом сельскохозяйственных предприятий и агросервисных структур при формировании её парков. Определить пути совершенствования производства техники для полевого кормопроизводства в Украине*

Методика исследования. *Методологической основой исследования послужили диалектический метод познания процессов и явлений, научные труды отечественных учёных по проблемам формирования, развития и функционирования рынков сельскохозяйственной техники. Для решения поставленных задач применены следующие методы научных исследований: монографический (для анализа особенностей формирования рынка техники для кормопроизводства в Украине), эмпирический (для комплексной оценки современного состояния объекта исследования), абстрактно-логический (для обобщения и формулировки выводов).*

Результаты исследования. *Проведён анализ современного состояния, предпосылок и особенностей формирования рынка техники для полевого кормопроизводства и обеспечения таковой сельских товаропроизводителей. Исследованы факторы, которые становятся препятствием организации серийного производства сложной сельскохозяйственной техники в Украине за время государственной независимости. Проанализированы основные направления внедрения достижений научно-технического прогресса в конструкциях сложных сельскохозяйственных машин ведущих мировых производителей.*

Разработаны научно обоснованные предложения по критериям принятия решений при формировании парков кормоуборочных комбайнов. Определены пути совершенствования производства техники для полевого кормопроизводства в Украине.

Элементы научной новизны. *Получили дальнейшее развитие теоретические положения по формированию рынка сельскохозяйственной техники с учётом внедрения новейших инновационных достижений научно-технического прогресса в сельскохозяйственном машиностроении и структурных изменений в сельском хозяйстве Украины.*

Практическая значимость. *Определены основные технико-технологические и экономические факторы, влияющие на формирование рынка технических средств для полевого кормопроизводства в Украине. Разработаны предложения по определению критериев принятия управленческих решений при формировании парков кормоуборочных комбайнов сельскохозяйственными предприятиями и агросервисными структурами. Предложены пути совершенствования производства отечественной техники. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 22.*

Ключевые слова: *рынок; техника; кормопроизводство; спрос; эффективность; инновационное совершенствование; импорт; экспорт.*

Петров Вадим Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, проректор по научно-педагогической работе, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (62483, Харьковская обл., Харьковский р-н, п/о «Докучаевское-2»)
E-mail: v.petrov0741@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1693-2545
Захарчук Александр Васильевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: zahar-s@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-1734-1130
Навроцкий Ярослав Федорович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: yarol.nav@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-4677-5306

Стаття надійшла до редакції 08.04.2021 р.

Фахове рецензування: 26.05.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:
Петров В. М., Захарчук О. В., Навроцький Я. Ф. Сучасні тенденції формування ринку кормозбиральної техніки. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 38 — 49. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107038

Petrov, V.M., Zakharchuk, O.V. & Navrotskyi, Ya.F. (2021). Suchasni tendentsii formuvannia rynku kormozbyralnoi tekhniky [Modern tendencies of formation of the market of forage harvesting machinery]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 38 — 49 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107038

* * *

Новини АПК

Верховна Рада України усунула наявні економічні перекоси на ринках м'ясо- та молокопереробки – Леонід Тулуш

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки ПДВ при оподаткуванні операцій з постачання окремих видів сільгосппродукції» забезпечить усунення наявних економічних викривлень на ринках м'ясо- та молокопереробки, що зумовлені однократним зниженням ставки ПДВ на поставки м'ясо-молочної сировини, яке було запроваджено навесні цього року.

1 липня 2021 р. Верховна Рада України своїм рішенням виключила окремі види сільгосппродукції з переліку поставок під знижену ставку ПДВ. Це стосується передусім усіх видів тваринницької продукції (молока незбираного, живих тварин), а також окремих видів продукції рослинництва (жита, вівса, цукрових буряків, насіння інших олійних культур, крім трьох основних – соняшника, ріпаку та сої).

Таким чином, законодавці повернули право на «вхідний» ПДВ для переробників у розмірі 20 %, зазначив науковець. Це зменшить суми їх ПДВ-зобов'язань до бюджету, а відтак – певною мірою і їх податкове навантаження, особливо з огляду на те, що на ринках молоко- та м'ясопродуктів функціонує низка суб'єктів за схемами без сплати ПДВ.

Сільгосппідприємствам, за великим рахунком, все одно, яка для них застосовується ставка ПДВ при реалізації ними сільгосппродукції, адже аграрії не виходять на кінцевого споживача.

Крім того, у виробників тваринницької продукції операції з придбання матеріально-технічних ресурсів оподатковуються за ставкою 20 %. Тому застосування ставки 20 % при здійсненні ними реалізації продукції є для них більш вигідним, ніж 14 %. Адже в такому випадку не виникає потреби звертатись за сезонним або інвестиційним бюджетним відшкодуванням з ПДВ.

Тому застосування однакової – 20 %-ої – ставки ПДВ на всіх етапах ланцюга постачання є найбільш прийнятним варіантом для заінтересованих сторін, зауважив експерт.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 330.3.061.5
JEL Classification: M20; Q13; O18
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050

М. Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
*А. А. ШВЕЦЬ, аспірант**

Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій

***Мета статті** – визначити необхідні організаційні й економічні складові кооперації, інтеграції та підприємництва у забезпеченні сталого розвитку сільських територій.*

***Методика дослідження**. Використано методи: історичний, монографічний та абстрактно-логічний при формуванні категорій «підприємництво», «кооперація» та «інтеграція»; порівняння, економічний і комплексний аналіз при визначенні категорій, рівня безробіття та ролі підприємницької діяльності у збільшенні зайнятості; статистико-економічний – при визначенні ефективності підприємницької діяльності та перспектив трансформаційних процесів у розвитку аграрної економіки.*

***Результати дослідження**. Доведено, що підприємництво є складовою стабільного розвитку аграрної економіки на основі інтеграції та кооперації. Визначено параметри змін у функціонуванні трансформаційних структур на селі та наведено прогноз на перспективу в умовах досягнення мети розвитку сільських територій.*

***Елементи наукової новизни**. Визначено напрямки формування підприємницьких структур на період до 2025 року. Уточнено заходи і принципи, що будуть покладені у розвиток трансформаційних процесів.*

***Практична значущість**. Прикладні аспекти дослідження можуть бути враховані при розробленні програм розвитку сільських територій та формування інтеграційних структур, що забезпечить дієву участь держави, спрямовану на підтримку розвитку аграрного сектору економіки. Табл.: 5. Рис.: 4. Бібліогр.: 29.*

***Ключові слова**: зайнятість; підприємницька діяльність; розвиток кооперації; ефективність підприємницьких структур.*

Малік Микола Йосипович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-9198-4460
Швець Андрій Андрійович – аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Аграрні перетворення, що спрямовувалися на посилення розвитку кооперації та агропромислової інтеграції, дали змогу забезпечити стабільну позитивну динаміку нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, сприяли розвитку підприємництва на селі. Практично сформоване підприємницьке середовище стало базою для кооперації та інтеграційних процесів, формування структури виробництва і його організації, що забезпечило сталий розвиток сільських територій. Проте існують проблеми щодо подальшого розвитку аграрного сектору економіки, а отже – й сільських територій, з-поміж яких безробіття на селі й бідність сільського населення. Сільське господарство не досягло достатнього рівня конкурентоспроможності на світовому ринку. Земельні ресурси, виробничий потенціал села і сільських територій використовується недостатньо. Будь-який підприємницький суб'єкт господарювання постає перед постійною потребою раціонального вибору обсягів виробництва відповідно до наявних ресурсів та їх співвідношень і залежно від попиту на кінцеві результати діяльності.

* Науковий керівник – О. Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© М. Й. Малік, А. А. Швець, 2021

Проблема сталого розвитку сільських територій зумовлена високими витратами на транспорт, зберігання, переробку та сертифікацію сільськогосподарської продукції. Нерозвинена інфраструктура ринків продовольства призводить до втрат продукції. Господарства населення, виробляючи понад третину сільськогосподарської продукції, обмежені в доступі до ринку та джерел фінансування.

Актуальність розв'язання існуючих проблем сталого розвитку аграрної економіки, а звідси – і сільських територій, посилюється прискоренням інтеграції і кооперації. Рівень розвитку соціального капіталу самоорганізації виробників та їхніх об'єднань низький.

Стримувальним чинником сталого розвитку сільських територій вважається і низька купівельна спроможність споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку підприємництва в аграрній сфері економіки приділяється велика увага як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі. Зокрема, G. A. Alsos, S. Carter [1]; E. Ljunggren [1, 2]; S. Marlow [3] й інші дослідники продовжують розглядати питання ролі та змісту підприємництва в соціально-економічному розвиткові сільських територій. Слід зазначити, що ці дослідження активізувалися після фінансової кризи 2008 року.

Розв'язанню проблем розвитку сільських територій завдяки підприємницькій діяльності, кооперації та інтеграції присвятили свої дослідження вітчизняні науковці. У публікаціях В. Г. Андрійчука; О. М. Бородіної; О. Г. Булавки; З. С. Варналія [5]; Я. М. Гадзала, В. М. Жука [6]; П. І. Гайдуцького [7]; Ю. Е. Губені [9]; В. М. Заяця [12]; М.Ф. Кропивка; Ю. О. Лупенка [27]; В. В. Юрчишина та інших авторів розглядаються питання підприємництва на сільських територіях через ідеї розвитку підприємств, діяльності вертикально інтегрованих формувань, кластерів – форм господарювання як фактора підвищення продуктивності аграрного виробництва, що є економічним і фінансовим джерелом розвитку сільських територій. Разом із тим недостатньо висвітлено питання формування кооперативів та інтегрованих формувань підприємницького середовища й державної аграрної політики, низького рівня диверсифікації сільських територій, що забезпечувало б підвищення рівня соціально-економічного розвитку та життя сільських жителів.

Мета статті — визначити необхідні організаційні й економічні складові кооперації, інтеграції та підприємництва у забезпеченні сталого розвитку сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. На всіх етапах розвитку суспільства аграрне виробництво було й залишається базовою галуззю економіки. Його роль оцінюється не лише кількісними вимірами, а й тією життєвою потребою в продовольчих і непродовольчих товарах, яку забезпечує аграрний сектор економіки. З розвитком ринкових відносин ця роль аграрного сектору посилювалася через підприємницьку діяльність, формування кооперативів та інтеграційних структур, які є обов'язковим компонентом товарного виробництва. Хоча у певний період в Україні заперечувалася, з погляду аграрної політики, наявність товарного виробництва. Якщо проаналізувати економічні відносини того часу, то елементи ринкового господарства були присутні. Це була сфера обміну через купівлю-продаж, яка забезпечувала баланс попиту і пропозиції, рівновагу вигоди для суб'єктів господарювання, що породжувало позитивні й негативні явища у виробництві сільськогосподарської продукції. Крім того, товарне виробництво генерувало безперервність процесу відтворення. Сучасне виробництво характеризується поглибленням суспільного поділу праці, розширенням економічних зв'язків (контракти, кооперація, інтеграція), державним регулюванням виробництва і посиленням взаємозалежності виробників сільськогосподарської продукції [5, с. 15-18].

Особливість нинішнього етапу розвитку економіки полягає в пошуку механізмів і конструктивних напрямків забезпечення тривалого динамічного зростання. Відповідно підвищується актуальність використання національного господарського надбання, до якого належать кооперація та інші інтеграційні структури.

Підприємництво як вид господарської діяльності – це самостійна, ініціативна на власний ризик діяльність, яку ведуть суб'єкти господарювання (підприємці) з метою досягнення економічних та соціальних результатів й одержання прибутку [8, с. 24]. Термін «підприємництво» для позначення господарського явища увів у практику англійський економіст Р. Контильйон. Він визначав

підприємництво як діяльність, пов'язану з ризиком в організації підприємства, виробництва, справи.

Підприємницька діяльність здійснюється вільним вибором і самостійним формуванням програми та споживачів і постачальників продукції. Для організації підприємницької діяльності на свій ризик підприємець має право вільного найму працівників, залучення необхідних матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів і вільного розпорядження прибутком, що залишається після сплати податків, зборів й інших платежів, передбачених законом [9, с. 14].

Чинне законодавство України трактує підприємництво як господарську діяльність, спрямовану на задоволення потреб. Вона складається із таких стадій, як виробництво, розподіл, обмін і споживання. У підприємницькій діяльності особливе місце посідає сільське господарство. Характерною особливістю сільськогосподарської діяльності є те, що більше третини (35%) продукції сільського господарства виробляють селянські господарства, які не зареєстровані як підприємницькі (табл. 1). Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства з 2015 р. характеризується спадною тенденцією (рис. 1). Підприємницькими структурами в сільському господарстві є різні організації та формування, передбачені законом на вибір підприємця.

1. Економічні показники суб'єктів підприємницької діяльності в Україні

Показник	2000 р.	2010 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., +, -
Валова продукція, вироблена підприємствами, % від загального обсягу	39,4	48,3	65	+26
у т.ч. фермерськими господарствами	1,9	5,0	7,8	+5,9
Продукція, вироблена особистими селянськими господарствами, %	60,6	51,7	35	-25,6
Прибуток від реалізації с.-г. продукції, млн грн	-121,4	12750,5	93255	+93376

Джерело: За даними Державної служби статистики України [26].

До умов, що характеризують підприємницьке середовище в сільській місцевості, слід віднести поселенську мережу населення сіл, площу сільськогосподарських угідь, аграрне виробництво.

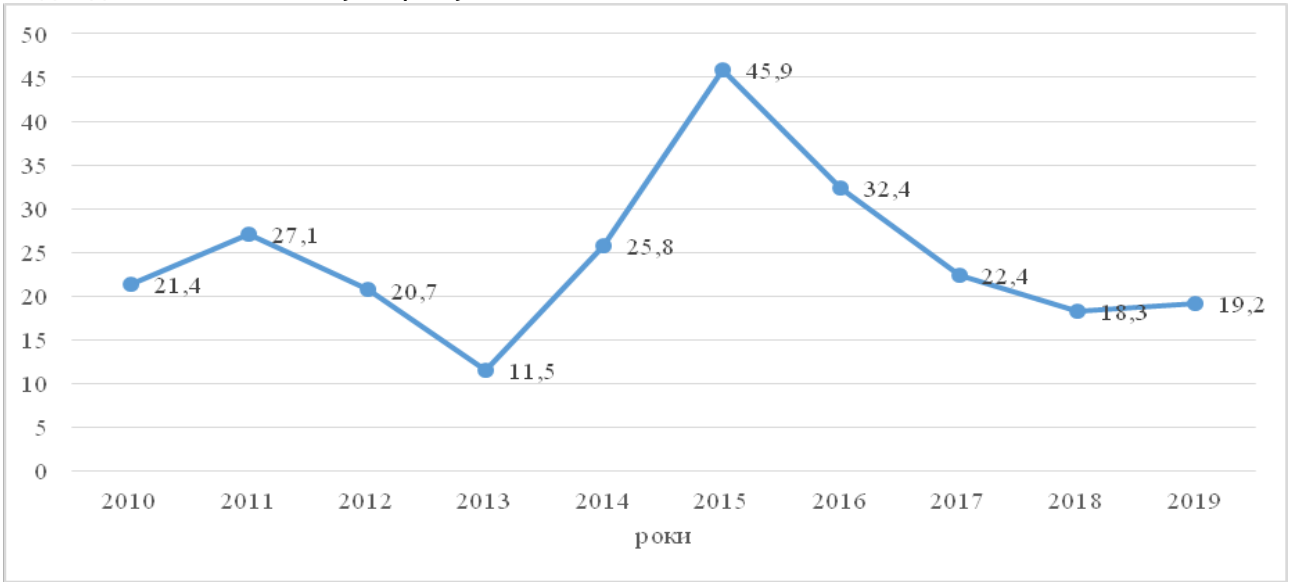

Рис. 1. Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства

Джерело: За даними Державної служби статистики України [26].

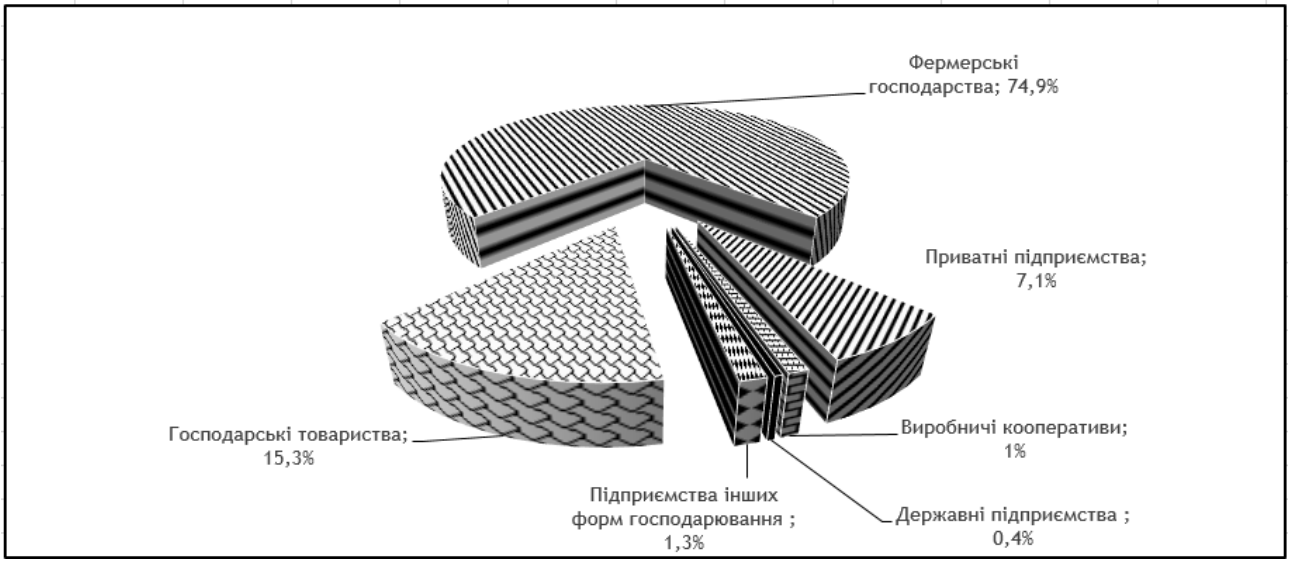

Рис. 2. Структура діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання

Джерело: За даними Державної служби статистики України [26].

Площі сільськогосподарських угідь, які використовуються у виробництві підприємствами й домогосподарствами, на 1 січня 2019 р. становили 36,5 млн га, з яких 30,9 млн га – площа ріллі.

У 2020 р. на території України виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 45655 аграрних підприємства різних організаційно-правових форм господарювання (включаючи фермерські господарства та малі підприємства) (рис. 2). Усі ці форми господарювання використовували 21,6 млн га сільськогосподарських угідь. Так, у господарських товариствах зосереджено 49,1% таких угідь, у фермерських господарствах – 20,0, у приватних підприємствах – 16,0, у виробничих кооперативах – 4,6, підприємствах інших форм господарювання - 7,7%. Із загальної кількості підприємств фермерські господарства становили 34,4 тис., у користуванні яких було 4,3 млн га сільгоспугідь. Середній розмір фермерських наділів дорівнював 123,3 га, а підприємств – 1169 га сільськогосподарських угідь.

У багатьох економічно розвинених країнах невеликі ферми є ефективними виробниками сільськогосподарської продукції та виконують низку інших важливих функцій – сприяють життєвості сільських громад та місцевої економіки, істотно впливають на раціональне використання земельних ресурсів, відіграють ключову роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій, що контрастує із ситуацією в Україні.

Як доводить практика багатьох країн світу, забезпечення сталого розвитку сільських територій базується на розширенні інтеграційних процесів. Найбільш поширеними організаційними структурами виступають сільськогосподарські кооперативи, а в Україні вони знаходяться в зародковому стані, хоча спостерігається тенденція до зростання (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка формування та прогнозування сільськогосподарських кооперативів в Україні

Джерело: За даними Державної служби статистики України [26].

Кооперація є логічною стадією подальшого розвитку економіки, що стало можливим з появою приватних товаровиробників, власників, які мають спільні економічні інтереси у веденні ринкової діяльності. Це відкриває можливості для утворення організаційних структур інтеграційного типу, побудованих «знизу доверху» на принципах матеріального інтересу, реалізації можливостей економічного вибору для забезпечення розвитку сільських територій.

Поглиблення поділу праці веде до спеціалізації та концентрації виробництва, що потребує відповідного управління (координації) розвитком сільських територій. Необхідність координації нових виробничих суб'єктів диктує потребу в появі й розвитку процесів їх об'єднання, як чинника управління виробництвом. Як результат, створюються кооперативи й відбуваються інтеграційні процеси, що підвищує рівень економічної діяльності (табл. 2).

Аналізуючи ці процеси, доходимо висновку, що кооперація є формою організації виробництва, при якій господарюючі суб'єкти беруть участь у пов'язаних виробничих процесах зі збереженням юридичної самостійності.

2. Діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні

Рік	Кількість кооперативів, од.	Кількість членів кооперативу, осіб	Кількість працюючих у СОК, осіб	Отримано за рік фінпідтримки з місцевого бюджету, тис. грн	Обсяг сплачених податків, зборів, тис. грн	Розмір пайового фонду, тис. грн	Наявність основних засобів, тис. грн	Наявність активів на початок року, тис. грн	Отримано коштів від реалізації продукції, тис. грн
2014	1035	25839	2068	1051,2	7837,6	23481,8	154934	0	77762,9
2015	928	29998	2401	1814	21168,9	41600,4	114339	44789,2	196238
2016	949	26515	1497	1274,5	16174,5	36008,6	77198,8	37444,8	87113,6
2017	1017	23520	1519	995,2	5952,6	87627,9	74939,5	38563,1	81694,1
2018	1073	24818	1636	3438,7	13981,5	26263,3	91449,2	54498,4	109624,2
2019	1207	25736	1742	-	14635,5	28936,5	91896,3	54689,3	122896,1

Джерело: Дані Міністерства аграрної політики та продовольства України [26].

Сільськогосподарські кооперативи будують свою діяльність на міжнародних принципах кооперації і відповідають концепції кооперативного підприємництва. Таких кооперативних структур в Україні налічується близько 1300 од. До своєї діяльності вони залучають особисті селянські господарства, які їх створили, що сприяє розширенню підприємництва й розвитку соціального капіталу на селі.

Кожний кооператив забезпечує нових три-чотири робочих місць. Разом із тим кооперативи є господарськими підприємствами, що володіють майном у вигляді засобів виробництва та обміну.

Розвиток сільськогосподарської кооперації досягається через організаційну громадську діяльність, законодавчу ініціативу, утворення та розвиток господарських організацій. Проте правове регулювання та адміністрування діяльності досить складне й потребує спеціальної підготовки персоналу і накладних витрат, що розглядається як одна із причин недостатнього розвитку кооперації.

Особисті селянські господарства перебувають пошуку більш простих форм інтеграції та кооперації (у широкому розумінні). Такою формою може бути і вже є (неформально) інститут спільної діяльності, як менш складна форма, що передбачено і Цивільним кодексом України [28]. Сторони зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення поставленої мети.

Поряд із кооперативами сприяють розвитку сільських територій інші інтеграційні структури. Інтеграційні процеси в аграрній сфері економіки розглядаються як утворення, взаємодія яких виявляється у процесі виробництва, що утворюють цілісність технологічних процесів. Ці процеси можна розглядати як суспільне виробництво, або як систему, що функціонує на рівні окремого господарюючого суб'єкта. Структура інтегрованої виробничої системи визначається складом і взаємозв'язками її підсистем (окремих суб'єктів). Проблема оптимального поєднання ресурсів в умовах існуючих диспропорцій між працею, землею і капіталом є однією з важливих при формуванні інтеграційних відносин.

Функціонування сучасних інтегрованих формувань засвідчує, що в них створюються сприятливі умови для узгодження економічних інтересів господарських суб'єктів, розширюється зайнятість, активізуються інтерес і відповідальність учасників за кінцеві результати роботи. Становлення на селі інтегрованих формувань сприяє вирішенню питань виробництва, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції. Набуває розвитку підприємницька діяльність сільськогосподарських формувань, переробних підприємств та обслуговуючих структур шляхом створення нових виробництв, асоціацій, або поєднання виробництва і переробки сільськогосподарської продукції в межах одного аграрного формування. Виникнення нової підприємницької структури, організація кооперативу чи нового виробництва в межах сільськогосподарського підприємства забезпечує створення нових 5-10 робочих місць.

Інтеграційні структури можна розглядати, з одного боку, як економічні системи, що об'єднують галузі, підгалузі та виробництва, а з іншого – організаційну структуру, яка включає в себе товаровиробників, покупців і інфраструктуру. Об'єктивна необхідність розвитку інтеграційних процесів зумовлюється відсутністю налагоджених зв'язків у системі руху товарних потоків і роз'єднаністю окремих учасників господарської системи. До чинників формування інтеграційних структур відносимо удосконалення цінових пропорцій і механізм ціноутворення. Проблеми виникають внаслідок стихійності процесу ціноутворення, різного рівня розвитку галузей і недостатніх фінансових можливостей підприємств. Одним із шляхів розв'язання проблеми вбачається досягнення такого стану, за якого кожен з учасників ланцюжка «виробництво-переробка-торгівля» буде зацікавлений у співпраці, а успішність кожного залежатиме від спільної узгодженості їхніх дій [24, с. 95].

Об'єднання зусиль сільськогосподарських і переробних підприємств є ефективним засобом сталого розвитку аграрної економіки і сільських територій. Інтеграція забезпечує зменшення виробничих витрат, пов'язаних із вивченням кон'юнктури ринку та концентрації фінансових ресурсів, та можливість фінансування перспективних сфер виробництва.

Агропромислова інтеграція характеризується двома видами інтеграційних зв'язків і є вертикальною та горизонтальною. Концентрація аграрного виробництва, поглиблення спеціалізації, розвиток технологічних зв'язків становлять горизонтальну інтеграцію. Вертикальна інтеграція як процес об'єднання взаємопов'язаних галузей сприяє оптимізації сировинних зон, удосконаленню управління, що забезпечує інтеграційний ефект на основі завершення виробничого циклу «від поля до столу». За формою інтеграційними структурами виступають агрокомбінати, агрофірми, агрохолдинги, агропромислові фінансові групи.

Агрофірми як організаційно-правова форма можуть бути акціонерними товариствами на районному рівні, де сільськогосподарські переробні, торгові та агросервісні підприємства утворюють єдиний спеціалізований комплекс.

Інтегрованими організаційними формами є агрохолдинги, які ефективно вирішують проблему нагромадження капіталу, розширюють можливості залучення інвестицій у сільське господарство. Завдяки зниженню загальних витрат, зменшенню транспортних витрат, збалансованій внутрішній ціновій політиці та зниженню витрат на оплату послуг посередників досягають підвищення ефективності виробництва [24, с. 9].

Особливість агропромислово-фінансових груп полягає в тому, що їхні учасники є рівноправними партнерами і будують свої відносини на основі угод.

До інтегрованих формувань можна віднести агропромислові корпорації, які створюються на базі великих інтегрованих структур. Функціонування агропромислових корпорацій робить ринки прогнозованими, дає змогу диверсифікувати ринкові ризики, підвищити інноваційну ефективність учасників. Кооперація є складовою інтеграції, але такі напрямки сталого розвитку сільських територій мають певні особливості (табл. 3, 4).

3. Функціональний зміст елементів категорій «кооперація» та «інтеграція»

Функції	Кооперація	Інтеграція
Економічна	Суспільне виробництво на мікро- і мезорівнях, забезпечення потреб членів	Суспільне виробництво на мікро- і макрорівнях, отримання прибутку
Організаційна	Підприємство корпоративного типу створене добровільним об'єднанням матеріальних ресурсів сільгосптоваровиробників, власників	Підприємство корпоративного типу створене об'єднанням (злиття, приєднання) інших в одне ціле на основі стійких взаємозв'язків
Інституціональна	Суб'єкт колективного господарювання інституціональних відносин	Суб'єкт приватного господарювання інституціональних відносин
Соціальна	Соціальний капітал, забезпечення потреб членів	Об'єднання економічних суб'єктів, забезпечення робочих місць
Відносин власності	Форма використання власності – колективний розподіл прибутку пропорційно до участі у виробництві	Приватна форма власності, розмір капіталу, розподіл прибутку пропорційно до вкладеного капіталу
Організація праці	Колективна, приватна	Колективна, вищий ступінь поділу праці
Система	Самоорганізація, єдина мета, раціональне використання ресурсів, забезпечення членів	Самоорганізація, адаптація, раціональне використання ресурсів, виділення провідного напряму
Процес	Взаємодоповнення технологічних процесів	Капіталізація, взаємодоповнення технологічних процесів, розмежування відповідно до інновацій та інвестицій

Джерело: Узагальнено авторами.

4. Напрями розвитку підприємництва, кооперації та інтеграційних процесів на сільських територіях

Напрям	Період		
	2021	2022	2025
Економічний	Формування інвестиційної політики	Формування інноваційної політики	
	Формування механізмів фінансово-кредитної підтримки	Диверсифікація сільської економіки	
	Розвиток інфраструктури підтримки підприємництва у сільській місцевості		
Соціальний	Активізація діяльності місцевих територіальних громад	Підвищення соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва, розвиток соціального капіталу	
	Розвиток ремісництва, підсобних промислів, бджільництва, збору лікарських трав, рибництва	Розвиток сільського туризму	
	Переробка сільськогосподарської продукції	Придорожній сервіс	
Освітній	Розвиток підприємницької освіти		
	Навчальні тренінги та семінари, науково-практичні конференції з підтримки підприємництва		
Екологічний	Формування та розвиток екологічних вимог	Екологічне підприємництво	
	Управління відходами і ресурсами		
Юридичний	Приведення нормативно-правових актів у відповідність до принципів регуляторної політики		
	Захист прав і майна підприємців		
	Захист прав інтелектуальної власності		

Джерело: Узагальнено авторами.

Розрахунки науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» свідчать про значний потенціал розвитку малого підприємництва на селі в частині створення нових робочих місць та збільшення чисельності зайнятих [21]. Відповідно до варіантів розвитку підприємництва, до 2025 року в сільській місцевості може бути створено:

песимістичний – 31,8 тис. нових робочих місць, що зменшить рівень безробіття на селі на 6,36%;

найбільш реалістичний – 148,5 тис. нових робочих місць, знизить рівень безробіття на 29,7%;

оптимістичний – 259,1 тис. нових робочих місць, що зменшить рівень безробіття на селі на 51,8% [18].

Разом із тим сформована нормативно-правова база розвитку підприємництва залишається недосконалою, містить багато суперечностей і можливостей несприятливого адміністративного впливу на новостворені суб'єкти, що негативно впливає на доступність фінансових ресурсів, інформаційної підтримки, ринків продукції та засобів її виробництва, професійної підготовки тощо. Загальними проблемами розвитку підприємництва на селі залишаються:

обмежені можливості залучення фінансових ресурсів, використання застарілої техніки та впровадження новітніх технологій, слабка мотивація до інноваційної діяльності;

низька конкурентоспроможність щодо оплати праці;

недосконалість механізмів державного регулювання;

недостатня системна підтримка органами влади та місцевого самоврядування;

нестабільність правового забезпечення й регуляторних механізмів [18, с. 100].

Підвищення ефективності взаємодії влади та сфери підприємництва розглядається як одна з умов забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Сільські поселення налічують 28 тис. сіл. Для сталого розвитку аграрної сфери та сільських територій важливим є розвиток підприємницької діяльності – як сільськогосподарської, так і несільськогосподарської. Крім землезабезпечення суттєвою складовою розвитку підприємницького середовища є зайнятість селян, що визначає їхню осілість на сільських територіях, наповнення місцевих бюджетів за рахунок господарської діяльності.

Із 1993 р. чисельність сільського населення щорічно зменшувалася на 240 тис. осіб, і цей процес набуває прогресуючих темпів, які вищі, ніж усього населення, у тому числі міського. Водночас знижується частка сільського населення в загальній чисельності населення України. Якщо на 1 січня 1991 р. сільське населення становило 32,5% від загальної чисельності населення, то на початок 2019-го – 30,8%. Кількість сільських населених пунктів протягом 1991-2019 рр. зменшилася на 580 од. (рис. 4). Нині в Україні налічується близько 8 тис. сіл, що втратили можливість самовідтворення населення.

Рис. 4. Чисельність сільського наявного населення і сільської поселенської мережі на 1 січня відповідного року

Джерело: Розроблено за даними Державної служби статистики України [26].

Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування на селі розглядається як катастрофічна, селянам дуже складно знайти роботу за місцем проживання (табл. 5). Про істотне обмеження можливостей працевлаштування в сільському господарстві, яке все ж залишається основним місцем прикладання праці селян, свідчить той факт, що навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) кваліфікованих робітників сільського й лісового господарств, риборозведення та рибальства становило в 2011 р. майже 67 осіб, тобто найбільше серед усіх професійних груп, тоді як у цілому на зареєстрованому ринку праці цей показник дорівнював 14 осіб [20].

Отже, критичність нинішнього соціально-економічного стану сільських територій

дестабілізує економіку України. При цьому чітко окреслюється основна проблема – в українському селі наявний великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. У ситуації, що склалася, стратегічними напрямами підвищення зайнятості населення сільських територій є використання матеріальної підтримки й ініціативи безробітних громадян для організації ними власної підприємницької діяльності.

5. Чисельність робочої сили і рівень безробіття в Україні та сільській місцевості

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2019 р. у % до 2015 р.
Чисельність робочої сили працездатного віку всього, тис. осіб	18097	17955	17854,4	17939	18066	99,8
у т.ч. у сільській місцевості	5667,5	5648,7	5602,2	5604,7	5656,4	99,8
% від загальної кількості	31,1	31,2	31,2	31,1	31,2	-0,1
Зареєстровані безробітні в Україні, тис. осіб	1654,7	1678,2	16980	1578,6	1487,7	89,9
у т.ч. на селі	533,3	550,2	555,1	515,5	492,8	92,4
Рівень безробіття, %	0,9	10,2	10,4	9,6	9,2	-0,7

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [26].

Розвиток підприємництва є важливим аспектом відродження сільських територій в Україні та водночас важливим сектором економіки, що виконує особливу роль у створенні конкурентоспроможної продукції, оскільки є основою для подальшого розширення виробництва та підвищення рівня добробуту сільського населення. Як складова частина багатоукладної економіки підприємництво забезпечує не тільки вторинну, а й основну зайнятість сільського населення, що тісно пов'язана зі становленням соціально-економічного ринкового господарства. Розвиваючи господарську ініціативу сільського населення, підвищуючи його зайнятість із темпами її зростання, аграрне підприємництво формує клас підприємців, що пом'якшує соціальну напругу в суспільстві.

Водночас створення та ефективне функціонування суб'єктів підприємництва в сільській місцевості забезпечується, передусім, певними умовами його діяльності. Крім того, це можливо лише за наявності певної ситуації – відповідного підприємницького середовища. Підприємницьке середовище – це певні умови, що створюються в суспільстві та впливають на можливості й кінцеві результати діяльності суб'єктів ринкових відносин, а також дають змогу підприємцю реалізувати свої цілі й функції [11, с. 46; 16, с. 19].

Нестабільність функціонування інтегрованих структур зумовлена відсутністю належного інформаційно-правового забезпечення, що передбачає відпрацювання організаційно-правових форм цих структур, визначення співвідношення учасників за видами діяльності, форм ведення фінансово-розрахункової діяльності, забезпечення керівного і кадрового складу.

Для успішної роботи інтегрованих структур необхідно розробити порядок збалансування інтересів учасників. Це може бути система перерозподілу прибутків з використанням механізмів виробничих витрат або капіталів.

Нормативно-правова база (макрорівень): визначає «правила гри» для функціонування різних організаційних структур взагалі. Вона включає в себе закони та підзаконні акти, що регулюють підприємницьку діяльність у сільській місцевості. Основними з них є Господарський, Податковий і Цивільний кодекси України, Закони «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб підприємців», «Про ліцензування деяких видів господарської діяльності», «Про патентування окремих видів підприємницької діяльності», «Про сільськогосподарську кооперацію» й ін. Але основна проблема криється не у відсутності нормативно-правової бази, а в суперечливості норм;

політична ситуація (макрорівень): підприємницьке середовище в сільській місцевості характеризується нестійкістю (постійні зміни правил ведення підприємницької діяльності, корупційні прояви в органах влади, які наділені контролюючими і перевіряючими функціями, відсутність особистої відповідальності очільників відповідних установ,

що спричиняє нестабільність малого підприємництва;

соціальні настрої в суспільстві (макрорівень) посилюються недоліками у проведенні реформ та відсутністю соціальної відповідальності;

науково-технічний рівень (макрорівень): мале підприємництво в сільській місцевості характеризується зношеністю основних фондів, застарілими методами управління підприємствами й відсутністю професійного менеджменту. Це пояснюється нестачею коштів, відсутністю інвестицій, несприятливими умовами кредитування підприємницької діяльності;

стан розвитку ринкової інфраструктури: є своєрідний індикатор підприємницької діяльності в сільській місцевості [14]. За логікою розвинених країн інфраструктура має сприяти створенню та функціонуванню різних організаційних формувань в умовах трансформаційної економіки, формувати організаційно-економічне середовище для стимулювання підприємницької діяльності;

власне суб'єкти підприємницької діяльності (мікрорівень): визначають і створюють умови функціонування аграрної економіки, стратегію його розвитку, кадрову й фінансову політику.

До охарактеризованих умов, що формують підприємницьке середовище в сільській місцевості України, можна віднести ще одну особливість сьогодення – рейдерські захоплення підприємств і взяття під контроль найвигідніших (прибутковіших) видів аграрного бізнесу, витіснення великими підприємствами малих структур.

Висновки. Підприємництво в аграрній сфері – складне й багатогранне явище, яке набуває різних форм. За розрахунками, наявний значний потенціал розвитку підприємництва на селі в частині створення нових робочих місць і збільшення чисельності зайнятих шляхом розширення інтеграційних відносин.

Утворення кооперативів та інтеграційних структур в аграрній сфері економіки завдяки розвитку організаційних форм виробництва забезпечить високу ефективність і конкурентоспроможність галузей та сприятиме успішному розвитку і формуванню соціального капіталу на селі.

Основними індикаторами розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях , на нашу думку, мають бути такі:

збільшення до 2030 р. на 30% кількості малих та середніх підприємств із розрахунку на 10 тис. сільського населення (сімейних фермерських);

збільшення чисельності зайнятих у підприємницьких структурах різних галузей, що функціонують на селі, до 2025 р. – в 1,1, до 2030-го – в 1,5 раза;

наявність підприємницьких структур у кожному сільському населеному пункті з чисельністю населення понад 50 осіб.

Для забезпечення сталого розвитку сільських територій необхідно активізувати підприємницьку діяльність на селі за рахунок формування сімейного фермерства, кооперації та агропромислової інтеграції, спроможних забезпечити максимальний рівень зайнятості сільського населення.

Необхідна й постійна державна підтримка розвитку кооперації та малих господарських формувань. Потрібно забезпечити законодавче унормування діяльності агрохолдингових об'єднань щодо надконцентрації ними сільськогосподарських угідь.

Стратегічною метою розвитку сільськогосподарської кооперації є формування кооперативного сектору економіки для створення ефективної системи обслуговування діяльності сільськогосподарських товаровиробників, збереження довкілля.

Список бібліографічних посилань

1. *Alsos G. A., Carter S., Ljunggren E.* The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural Development. Edward Elgar Publishing, 2011. 336 p.
2. *Hans Landstrom.* Entrepreneurship, Competitiveness and Local Development: Frontiers in European Entrepreneurship Research. Edward Elgar Publishing, 2007. 296 p.
3. *Marlow Susan, Henry Colette, McElwee Gerard.* Exploring Rural Enterprises: New Perspectives on Research, Policy & Practice. Emerald Group Publishing, 2014. 280 p.

References

1. Alsos, G.A., Carter, S. & Ljunggren, E. (2011). The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural Development. Edward Elgar Publishing [In English].
2. Hans Landstrom (2007). Entrepreneurship, Competitiveness and Local Development: Frontiers in European Entrepreneurship Research. Edward Elgar Publishing [In English].
3. Marlow Susan, Henry Colette & McElwee Gerard (2014). Exploring Rural Enterprises: New Perspectives on Research, Policy & Practice. Emerald Group Publishing [In English].

4. *Shpykuliak Oleksandr, Bilokinna Ilona.* "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2019. Vol. 5. № 2. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 262 p., P. 249–255. http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255

5. *Варналій З. С.* Конкуренція і підприємництво: монографія. Київ : Знання України, 2015. 464 с.

6. *Гадзало Я. М., Жук В.М.* Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю : наук. доп. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2015. 40 с.

7. *Гайдуцький П. І.* Трансформація аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 5-14.

8. Господарський кодекс України / База даних „Законодавство України" / ВР України". URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text.

9. *Губені Ю. Е.* Підприємництво : навч. посіб. Львів. : НФВ Українські технології, 2012. 572 с.

10. Державна служба статистики України. Експрес випуск від 01.04.2020. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2020/04/44.pdf.

11. Економіка і планування бізнесу : наук. вид.; наукові керівники: д.е.н., проф. В. Р. Кучеренко, д.е.н., проф. А. І. Бутенко. Одеса, 2004. 458 с.

12. *Заяць В. М.* Підприємницька модель сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 67-78.

13. *Зіновчук В. В.* Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ : Логос, 1999. 254 с.

14. Інфраструктура підтримки підприємництва. Аналітичний центр Академія, 2011 р. URL : http ://www.academia.org.ua/?p=27.

15. *Корінець Р. Я.* Просте товариство як форма кооперації виробників сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 32-37.

16. *Кредісов В. А.* Підприємництво в Україні: суть, типи та умови формування Київ : Знання України, 2003. 68 с.

17. *Малік М. Й., Забуранна Л. В.* Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5-14.

18. *Малік М.Й.* Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.

19. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : https://minagro.gov.ua/.

20. Офіційний сайт Державної служби статистики України : Статистична інформація. URL : www.ukrstat.gov.ua.

21. *Півторак В. С.* Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві. Київ : ННЦ „ІАЕ", 2014. 52 с.

22. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

23. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / [Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.

24. *Сичевський М.П.* Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. Київ : Аграрна наука, 2019. 388 с.

25. Сільське господарство України. Стат. щорічник. Київ : Державна служба статистики України, 2005-2015.

26. Статистичний збірник 2019. URL : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf.

27. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 50 с.

28. Цивільний кодекс України / База даних «Законодавство України» ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

29. *Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А.* Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97-111.

4. Shpykuliak Oleksandr, Bilokinna Ilona **(**2019). "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies, vol. 5 (2), pp. 249–255.* Riga: Publishing House "Baltija Publishing". http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255 [In English].

5. Varnalii, Z.S. (2015). Konkurentsiia i pidpryiemnytstvo: monohrafiia [Competition and entrepreneurship: monograph]. Kyiv : Znannia Ukrainy [In Ukrainian].

6. Hadzalo, Ya.M. & Zhuk, V.M. (2015). Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidpryiemnytstva ta silskykh terytorii za selozberihaiuchoiu modelliu : nauk. dop. [Scientific bases of development of agrarian business and rural territories according to the village-preserving model: scientific report]. Kyiv : NNTs "IAE" [In Ukrainian].

7. Haidutskyi, P.I. (2015). Transformatsiia ahrarnoho sektoru ekonomiky do rynkovykh umov hospodariuvannia [Transformation of the agricultural sector of the economy to market conditions]. *Ekonomika APK, 11, pp. 5-14* [In Ukrainian].

8. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. Baza danykh „Zakonodavstvo Ukrainy". Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text [In Ukrainian].

9. Hubeni, Yu.E. (2012). Pidpryiemnytstvo : navch. posib. [Entrepreneurship: study guide]. Lviv. : NFV Ukrainski tekhnolohii [In Ukrainian].

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ekspres vypusk vid 01.04.2020 [State Statistics Service of Ukraine. Express issue from 01.04.2020]. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2020/04/44.pdf [In Ukrainian].

11. Kucherenko, V.R. & Butenko, A.I. (2004). Ekonomika i planuvannia biznesu : nauk. vyd. [Economics and business planning: scientific publication]. Odesa [In Ukrainian].

12. Zaiats, V.M. (2015). Pidpryiemnytska model silskoho rozvytku [Entrepreneurial model of rural development]. *Ekonomika APK, 11, pp. 67-78* [In Ukrainian].

13. Zinovchuk, V.V. (1999). Orhanizatsiini osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu [Organizational foundations of an agricultural cooperative]. Kyiv : Lohos [In Ukrainian].

14. Infrastruktura pidtrymky pidpryiemnytstva [Entrepreneurship support infrastructure]. (2011). Analitychnyi tsentr Akademiia. Retrieved from : http ://www.academia.org.ua/?p=27 [In Ukrainian].

15. Korinets, R.Ya. (2019). Proste tovarystvo yak forma kooperatsii vyrobnykiv silskohospodarskoi produktsii [Simple partnership as a form of cooperation of agricultural producers]. *Ekonomika APK, 7, pp. 32-37* [In Ukrainian].

16. Kredisov, V.A. (2003). Pidpryiemnytstvo v Ukraini: sut, typy ta umovy formuvannia [Entrepreneurship in Ukraine: essence, types and conditions of formation]. Kyiv : Znannia Ukrainy [In Ukrainian].

17. Malik, M.Yo. & Zaburanna, L.V. (2015). Perspektyvy rozvytku pidpryiemnytskoi diialnosti na silskykh terytoriiakh Ukrainy [Prospects for the development of entrepreneurial activity in rural areas of Ukraine]. *Ekonomika APK, 8, pp. 5-14* [In Ukrainian].

18. Malik, M.Yo. (2016). Pidpryiemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii *[*Entrepreneurship and development of rural territories]. *Ekonomika APK, 6, pp. 97-103* [In Ukrainian].

19. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from : https://minagro.gov.ua/ [In Ukrainian].

20. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy : Statystychna informatsiia [Official site of the State Statistics Service of Ukraine: Statistical information]. Retrieved from : www.ukrstat.gov.ua [In Ukrainian].

21. Pivtorak, V.S. (2014). Rozvytok maloho pidpryiemnytstva v silskomu hospodarstvi [Development of small business in agriculture]. Kyiv : NNTs „IAE" [In Ukrainian].

22. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2016). Rozvytok pidpryiemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: the institutional aspect : monograph]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

23. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A., et al. (2019). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehratsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy: monograph]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

24. Sychevskyi, M.P. (2019). Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy [Food industry as a basis for food security and state development]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].

25. Silske hospodarstvo Ukrainy. Stat. shchorichnyk [Agriculture of Ukraine. Stat. yearbook]. Kyiv : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2005-2015 [In Ukrainian].

26. Statystychnyi zbirnyk 2019 [Statistical collection 2019]. Retrieved from : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf [In Ukrainian].

27. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2013). Stratehichni napriamy rozvytku pidpryiemnytstva i kooperatsii v silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku [Strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture for the period up to 2020]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

28. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» VR Ukrainy. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [In Ukrainian].

29. Shpykuliak, O.H., Ihnatenko, M.M. & Shvets, A.A. (2021). Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkliuzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokholdynhovykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessment of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations]. *Ekonomika APK, 3, pp. 97-111* [In Ukrainian].

Malik M. Yo., Shvets A. A. The role of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the development of rural areas

The purpose of the article *is to identify the necessary organizational and economic components of cooperation, integration and entrepreneurship in ensuring sustainable development of rural areas.*

Research methods. *Methods used: historical, monographic and abstract-logical in the formation of the categories "entrepreneurship", "cooperation" and "integration"; comparison, economic and comprehensive analysis in determining the categories, unemployment rate and the role of entrepreneurship in increasing employment; statistical and economic - in determining the effectiveness of entrepreneurial activity and prospects for transformation processes in the development of the agricultural economy.*

Research results. *It has been proved that entrepreneurship is an integral part of the stable development of the agrarian economy based on integration and cooperation. The parameters of changes in the functioning of transformational structures in the countryside are determined and a forecast for the future is given in the conditions of achieving the goal of developing rural areas.*

Scientific novelty. *The directions of the formation of entrepreneurial structures for the period up to 2025 have been determined. Clarification of measures and principles that will be put into the development of transformation processes.*

Practical significance. *The applied aspects of the study can be taken into account when developing programs for the development of rural areas and the formation of integration structures, will ensure the effective participation of the state aimed at supporting the development of the agricultural sector of the economy. Tabl.: 5. Figs.: 4. Refs.: 29.*

Keywords: *employment; entrepreneurship; development of cooperation; efficiency of business structures.*

Malik Mykola Yosypovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD https://orcid.org/ 0000-0001-9198-4460

Shvets Andrii Andriiovych – post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Малик Н. И., Швец А. А. Роль предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции в развитии сельских территорий

Цель статьи *– определить необходимые организационные и экономические составляющие кооперации, интеграции и предпринимательства в обеспечении устойчивого развития сельских территорий.*

Методика исследования. *Использованы методы: исторический, монографический и абстрактно-логический при формировании категорий «предпринимательство», «кооперация» и «интеграция»; сравнения, экономический и комплексный анализ при определении категорий, уровня безработицы и роли предпринимательской деятельности в увеличении занятости; статистико-экономический - при определении эффективности предпринимательской деятельности и перспектив трансформационных процессов в развитии аграрной экономики.*

Результаты исследования. *Доказано, что предпринимательство является составной стабильного развития аграрной экономики на основе интеграции и кооперации. Определены параметры изменений в функционировании трансформационных структур на селе и приведен прогноз на перспективу в условиях достижения цели развития сельских территорий.*

Элементы научной новизны. *Определены направления формирования предпринимательских структур на период до 2025 года. Уточнены меры и принципы, которые будут положены в развитие трансформационных процессов.*

Практическая значимость. *Прикладные аспекты исследования могут быть учтены при разработке программ развития сельских территорий и формирования интеграционных структур, что обеспечит действенное участие государства, направленное на поддержку развития аграрного сектора экономики. Табл.: 5. Илл.: 4. Библиогр.: 29.*

Ключевые слова: *занятость; предпринимательская деятельность; развитие кооперации; эффективность предпринимательских структур.*

Малик Николай Иосифович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0001-9198-4460
Швец Андрей Андреевич – аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:
Малік М. Й., Швець А. А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 50 — 62. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050

Malik, M.Yo. & Shvets, A.A. (2021). Rol pidpryiemnytstva, kooperatsii ta ahropromyslovoi intehratsii u rozvytku silskykh terytorii [The role of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration in the development of rural areas]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 50 — 62 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107050

* * *

Новини АПК

Вітчизняній сільськогосподарській техніці потрібен ресурс – Олександр Захарчук інтернет-ресурсу AgroTimes

У переліку вітчизняної техніки та обладнання для АПК, вартість яких частково компенсує державний бюджет, – 210 виробників. Щоправда, через низьку якість складання, незручність в експлуатації та невідповідність сучасним технологіям продукція українського сільгоспмашинобудування не завжди конкурентоздатна.

Пояснень цьому такі: даються взнаки застарілі методи виробництва та обладнання. По-друге, виробничі витрати зростають через високу вартість енергоносіїв та обсяг обов'язкових платежів, пов'язаних із заробітною платою; на вартості продукції позначаються занадто високі витрати на дотримання митних вимог під час імпорту комплектувальних, а також митні тарифи на них. Це дуже суттєві чинники впливу на конкурентоздатність техніки.

Із розвитком ринкових відносин нішу малопотужної техніки заповнила іноземна продукція, передусім – китайська. Зокрема, торік в Україну було ввезено 72,8% (57848 од.) китайських тракторів.

Вітчизняні підприємства, вартість продукції яких частково компенсує держава, виготовляють основний асортимент сільгосптехніки: трактори, ґрунтообробні та посівні агрегати, машини по догляду за посівами, обладнання для тваринництва тощо. Однак в Україні гостро стоїть проблема виробництва зернозбиральних комбайнів. Позаторік за державною програмою часткової компенсації було придбано лише 26 комбайнів SKIF 280 Superior SR-3085, а торік – лише один. Новий комбайн як складну і недешеву техніку можуть купити лише ті підприємства, що мають достатньо фінансових ресурсів. Натомість вживана техніка набагато дешевша і цілком задовольняє потреби багатьох не надто заможних підприємств. За 2017-2020 рр. в Україні було придбано 60 109 од. техніки на 15323,9 млн гривень.

Бюджетом у 2021 р. передбачено 1 млрд грн на фінансування згаданої програми компенсації. За грудень 2020-го – березень 2021 р. перераховано банкам 189,4 млн грн на часткове відшкодування вартості 2846 од. техніки (1833 заявки від агропідприємств).

Програма часткової компенсації вартості вітчизняної техніки є дієвим інструментом, що сприяє оновленню парку сільгосппідприємств та оптимізації внутрішнього виробництва сільгосптехніки. Вітчизняні підприємства машинобудування отримають ресурс для оновлення виробничих потужностей та створення конкурентоздатнішої сільгосптехніки. Для оптимізації внутрішнього виробництва доцільно наростити виробництво мінітехніки, яка б могла конкурувати з технікою китайського виробництва. Держава має проводити протекціоністську митну політику. Покращуючи умови ведення бізнесу і застосовуючи податкові пільги, вона сприятиме залученню прогресивних машинобудівних брендів до виробництва техніки в Україні.

Джерело: AgroTimes

УДК 332.021.8, 332.025.1
JEL Classification: Q15
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107063

О. М. БОРОДІНА, докторка економічних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАН України
І. В. ПРОКОПА, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН

Суспільні інтереси і права людини за ринкового обігу сільськогосподарських земель: світовий досвід для України[1]

***Мета статті** – розкрити базові мотиви і стратегічні напрями земельних реформ у світі, характер вітчизняних трансформацій у сфері землеволодіння та землекористування, можливості використання світового досвіду в Україні.*

***Методика дослідження**. Використано методи: абстрактно-логічний (при висвітленні суті земельних відносин з позиції дотримання базових прав людини та цілей проведення земельних реформ, формулюванні висновків дослідження); логіко-історичний і порівняльного аналізу (при оцінці наслідків різних підходів до земельних реформ); стратегічного аналізу (при оцінці намірів і результатів реформування земельних відносин в Україні).*

***Результати дослідження**. Висвітлено роль землі як суспільного багатства у виконанні рішень ООН щодо прав людини загалом і прав селян та інших людей у сільській місцевості. Розкрито принципово різні (егалітарний та ринковий) підходи до проведення земельних реформ, їх соціоекономічну сутність і значення для розвитку національних господарств. Оцінено характер трансформацій у сфері земельних відносин в Україні, вплив на них державної аграрної політики; тенденції подальшого розвитку ринку сільськогосподарських земель і напрями використання принципів егалітаризму при вдосконаленні його механізмів.*

***Елементи наукової новизни**. Актуалізовано необхідність і обґрунтовано напрями посилення державного регулювання ринкового обігу сільськогосподарських земель в Україні у контексті дотримання базових прав людини, прав селян та реалізації інтересів суспільства із залученням елементів егалітарного підходу до земельних реформ.*

***Практична значущість**. Використання результатів дослідження при вдосконаленні механізмів ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні сприятиме подоланню структурних деформацій в аграрному секторі, різноспрямованості аграрного і сільського розвитку, зменшенню розшарування в суспільстві за рівнем та якістю життя. Бібліогр.: 34.*

***Ключові слова**: земельна реформа; права людини; егалітарний підхід; ринкові відносини; селянство; державна підтримка; фермерські господарства.*

Бородіна Олена Миколаївна – докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НАН України, завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-9937-5907
Прокопа Ігор Васильович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, головний співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: iprokopa@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3681-2655

Постановка проблеми. Законодавчі норми про запровадження в Україні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення набули чинності, проте ставлення до цього у значної частини суспільства залишається негативним. Існують побоювання, що внаслідок недосконалості механізмів купівлі-продажу земельних ділянок та маніпулювання ними велика площа сільськогосподарських угідь може опинитися у власності вузького кола багатих людей. А це не тільки ускладнить доступ до земельних

[1] Публікацію підготовлено в рамках виконання наукового проєкту «Просторова справедливість у землекористуванні для сталого розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0121U108142).
© О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, 2021

ресурсів малих і середніх господарств, ще більше поляризує сільськогосподарську систему, а й посилить розшарування суспільства за рівнем і якістю життя, прискорить занепад сільських територій тощо. Очевидно, нинішні порядок і механізми функціонування ринку сільськогосподарських земель будуть вдосконалюватися і наука повинна впливати на цей процес. Зокрема, важливо опрацювати форми посилення державного регулювання земельного ринку. Для цього слід ретельніше проаналізувати вплив різних підходів до земельних трансформацій на суспільний розвиток у зарубіжних країнах та врахувати його наслідки у вітчизняній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади трансформації земельних відносин в Україні закладені в період ринкового реформування аграрного сектору Л. Я. Новаковським, В. В. Юрчишиним, П. Т. Саблуком, Л. О. Шепотько, П. І. Гайдуцьким, М. М. Федоровим, В. І. Семчиком та іншими вітчизняними вченими. У контексті становлення ринкового обігу земель вони розвиваються в різноманітних напрямах (організаційно-правові засади, економічні механізми, ринкова інфраструктура тощо) Д. С. Добряком, Й. М. Дорошем, В. М. Жуком, П. Ф. Кулиничем, А. Г. Мартином, А. М. Третяком, О. В. Ходаківською, І. В. Юрченком, іншими науковцями та практиками. Більшість авторів при розгляді різних аспектів земельного ринку, як правило, аналізують чи посилаються на відповідний зарубіжний досвід, а окремі роботи спеціально спрямовані на його дослідження [6, 10]. Разом із тим відмінностям у *концептуальних засадах* запровадження земельних реформ у різних країнах та наслідкам їх реалізації для селянства і всього суспільства не приділяється достатньої уваги.

Мета статті – розкрити базові мотиви і стратегічні напрями земельних реформ у світі, характер вітчизняних трансформацій у сфері землеволодіння та землекористування, можливості використання світового досвіду в Україні.

Методологія дослідження. Використано методи: абстрактно-логічний (при висвітленні суті земельних відносин з позиції дотримання базових прав людини та різних підходів до проведення земельних реформ, узагальненні та формулюванні висновків дослідження); логіко-історичний і порівняльного аналізу (при виявленні та оцінці наслідків різних типів земельних реформ, проведених свого часу в світі); стратегічного аналізу (при оцінці задекларованих цілей і реальних результатів трансформування земельних відносин у процесі ринкового реформування аграрного сектору України).

Виклад основних результатів дослідження. За рекомендацією ООН, при розробленні, формулюванні й впровадженні економічних реформ держави, міжнародні фінансові установи, кредитори повинні оцінювати їх вплив на дотримання прав людини. Виходячи з діючих правозахисних зобов'язань України, реформування аграрної (і земельної) політики мало б спиратися на матеріально-правові та процесуальні правозахисні стандарти у сфері прав людини та визначатися ними. Стосовно прав селян на землю, то тут наріжним документом ООН виступає Декларація про права селян та інших людей, які працюють у сільській місцевості (2018 р.). У статті 17 цього документа зазначено, що згідно з обставинами держави мають вживати належних заходів із проведення аграрних реформ з метою сприяння забезпеченню широкого і справедливого доступу до земель та інших природних ресурсів з тим, щоб селяни й інші особи, які працюють у сільській місцевості, могли мати належні умови для життя, а також в цілях обмеження надмірної концентрації земель і контролю над ними з урахуванням їх соціальної функції. При розподілі державних земельних ділянок, інших угідь пріоритет повинен надаватися безземельним селянам, молоді, рибалкам-одноосібникам, іншим сільським працівникам.

З позицій прав людини земля – це спільне багатство, яке забезпечує: продукування необхідних для виживання засобів, насамперед води та їжі; слугує простором для проживання та збереження біорізноманіття. Вона непереміщувана, не відновлювальна і невід'ємно пов’язана з людьми та іншими живими організмами. В поєднанні зі змінами в земельних відносинах у світі формувалися економічні системи, політичні структури, громади, людські культури та вірування. На відміну від інших виробничих фондів земля, що тривалий час перебувала у приватній або спільній власності (зокрема власності громади), стала майже священною і, за винятком надзвичайних ситуацій, зберігається як

своєрідний сімейний або родовий спадок – неліквідний сімейний актив [14].

Земельні трансформації у XX ст. відбувалися за діаметрально різними підходами до визначення ролі *держави і ринку* в регулюванні земельних трансакцій та аграрних перетворень. До кінця 70-х – початку 80-х років у політичних підходах перевага надавалася державному впливові на ці процеси для гарантування справедливого суспільного добробуту, а пізніше найефективнішим механізмом розподілу землі та регулювання соціально-економічних відносин на селі було проголошено ринок.

Після закінчення Другої світової війни та падіння колоніальних режимів у багатьох країнах, особливо тих, що здобули незалежність, найнеобхіднішим вважалося подолання таких наслідків колоніальної політики землеволодіння, як крайня бідність корінного населення, нерівність, соціальна нестабільність тощо. Земельні трансформації того періоду інколи називають «золотою ерою справедливої земельної реформи». В наукових колах вони отримали назву егалітарна (перерозподільча) соціально орієнтована земельна реформа. Прикладом економічного егалітаризму можна вважати китайську філософію сільського господарства, за якою економічна політика країни повинна базуватися на егалітарній самодостатності [3].

Запровадження земельної реформи, яка передбачає перерозподіл землі великих землевласників (приватних чи державних), на користь селян[2], тобто тих, хто її обробляє, безземельних працівників сільського господарства, малозабезпечених, потребує рішучої політичної волі. Перерозподіл землі тут розглядається як перерозподіл купівельної спроможності та можливостей для розвитку сільського населення й стає своєрідним інструментом держави, орієнтованим на усунення збоїв у роботі ринкових механізмів і руйнацію монопольної влади на ринках землі, праці та кредитів. Він підкріплюється аграрними трансформаціями, які охоплюють інституційні й технічні зміни, пов’язані з розширенням доступу до землі, та низку додаткових заходів: розподіл державних земель відповідно до схем розселення; оформлення права власності; визначення правил оренди; регулювання розміру орендної плати; консолідацію дуже дрібних земельних володінь на рівні громад тощо.

У 80-х роках у багатьох країнах курс земельних реформ став змінюватися відповідно до проголошеної нової концептуальної рамки земельних трансформацій, яка була схвалена міжнародними організаціями і оприлюднена у звіті ФАО «The Future of Our Land: Facing the Challenge» (FAO Report, Rome – 1999) [24]. Згідно з нею, ринок це найефективніший механізм обігу землі та засіб нівелювання закономірностей її нерівного розподілу; ринок об'єктивно визначає ефективного власника, який забезпечить найвищу економічну ефективність використання землі безвідносно до гарантування основних прав людини. Ряд країн змушені були відмовитися від програм перерозподілу земельних ресурсів, орієнтованих на соціальну і просторову справедливість, та запровадити ринкові механізми передачі прав власності на землю в результаті відкритих торгів.

Причина цього – поява на світовій арені значної частини країн-боржників (особливо з числа країн, що розвиваються), які через тривалий економічний спад нагромадили великі боргові зобов'язання перед економічно розвиненими державами. Тиск щодо переходу до ринкових земельних реформ здійснювали кредитори, які прагнули повернути свій капітал. Їх позиція полягала в тому, що країнам-боржникам не можна давати нових запозичень без підписання угоди з Міжнародним валютним фондом (МВФ) та Світовим банком щодо повернення боргів на основі тимчасової лібералізації ринку. Таким були запропоновані пакети програм структурної адаптації та реформування, які передбачали абсолютну дерегуляцію ринку, в тому числі ринку землі. Ці пакети містили як короткострокові програми на кшталт «стабілізації», реформування фіскальної та грошово-кредитної політики (також і скорочення державних витрат), девальвації, лібералізації відсоткових ставок тощо, так і довгострокові, як-то: «структурну перебудову», орієнтовану на підвищення ефективності використання ресурсів, зокрема приватизацію об'єктів державного сектору, та сприяння виробництву й експорту товарів,

[2] За визначенням Організації Об'єднаних Націй (2018), селянин – це будь-яка особа, яка займається або має намір займатися одноосібно, спільно з іншими, або у складі громади сільськогосподарським виробництвом для задоволення власних потреб та/або продажу продуктів на ринку і яка значною мірою, але не обов'язково цілком, покладається на трудовий внесок членів сім'ї та на інші форми безгрошової організації праці, особливо залежить від землі й підтримує з землею особливий зв'язок.

які користуються попитом. Відповідальність за реалізацію короткострокових програм покладалася на МВФ, довгострокових – на Світовий банк. Прийняття країнами-боржниками умов МВФ стало запорукою фінансової підтримки Світового банку та надання нових позик країнами-донорами [24].

Реалізація ринкових земельних реформ активно підтримується через технічні програми з аграрного кредитування та юридичні процедури з реалізації земельних операцій. При цьому малозабезпечені селяни, фермери та безземельні працівники, які бажають придбати земельну ділянку, прирівнюються до усіх інших учасників ринку. Вони мають знайти продавця, погодити ціну, подолати конкуренцію з боку перекупників і великих землевласників задля отримання кредиту та взяти участь у відкритих торгах на аукціонах з продажу землі. Зрозуміло, що такий підхід дискримінаційний для тих людей, для яких земля – це місце проживання, а її використання – спосіб отримання засобів для існування.

Отже, викладені підходи до земельної реформи різняться між собою цільовими установками. Пріоритетом егалітарної реформи визнано швидке зменшення масштабів бідності в сільській місцевості та розвиток здібностей набувачів землі задля нарощення їх потенціалу з метою імплементації у загальносуспільний контекст. Мета ринково орієнтованої земельної реформи – економічна ефективність розподілу ресурсів на засадах вільної купівлі-продажу задля забезпечення зростання орієнтованого на експорт сільського господарства. По-іншому, в центрі егалітарного підходу – людина, а в центрі ринкового – економіка.

У багатьох країнах світу (Західна і Центральна Європа, Північна Америка та ін.) результатом еволюції земельних відносин стало те, що механізми ринкового обігу сільськогосподарських земель у них ґрунтуються на гармонійному (з урахуванням національних особливостей) поєднанні егалітарних і ринкових підходів. Прикладом країни, яка послідовно дотримується принципів егалітарної земельної реформи, є Китайська Народна Республіка (КНР). У цій країні зосереджено всього 6% загальної земної суші і аж 19% світового населення (1,4 млрд осіб) [18]. Рілля становить близько 13% загальної площі (121,5 млн га). За оцінками, китайське сільське землекористування нараховує 1 млрд земельних ділянок, якими володіють понад 200 млн сімейних фермерських господарств [2]. Середній розмір господарств – 0,65 га. Система господарювання базується на соціалістичній суспільній власності на землю, яка функціонує у двох формах – державної і колективної власності. Міська земля, а також надра, водні джерела, моря, ліси, гори, луки, болота та інші природні угіддя – це державна власність. До колективної власності належать землі в селах і передмістях, земля під житловими будівлями селян, присадибні ділянки, а також інші землі на сільських територіях, визначені законом.

При здійсненні економічної реформи на селі (1978-1983 рр.), ліквідації «народних комун» і переході до господарської системи на основі сімейного підряду в сільському господарстві було узаконено два види прав на землю: право власності та право користування. Такий поділ зумовлювався двоступеневою системою господарювання, яка включала колективний сектор та індивідуальний, представлений підрядними господарствами селянського двору (сім'ї). При цьому право колективної власності на землю перейшло до колективного господарства, а право користування землею на засадах підряду – до селянського двору. Сільськогосподарську землю не можна купувати-продавати: можна тільки «переуступити за плату» право користування нею на певний термін. Таким чином, земля в китайському селі знаходиться у спільній власності колективу, селяни мають право користування нею на основі договору підряду.

Запровадження земельної реформи, в основу якої закладалося відновлення системи господарювання на базі селянських господарств, супроводжувалося стрімким зниженням бідності в країні, оскільки дозволило дрібним господарствам використовувати землю для продовольчого самозабезпечення, а надлишки продовольства продавати на ринках. У результаті таких трансформацій земля ставала доступною для усіх соціальних груп. Завдяки егалітарному розподілу прав на землю Китай зміг уникнути масштабного обезземелення сільських працівників, уразливих до голоду чи інших потрясінь [13]. Земельна реформа також убезпечила сімейних фермерів від можливої втрати землі, оскільки заборонялося її продавати,

здавати в суборенду, чи використовувати як заставу.

При збереженні традиційної системи власності в країні реформи в аграрному секторі не допустили формування великого приватного землеволодіння, надали можливість за умов ринкових відносин віднайти нові дієві форми колективного господарювання. Існуюча система земельної власності та землекористування в тандемі з виваженими аграрними реформами продемонструвала величезний прогрес: середня врожайність усіх зернових культур зросла в 4 рази, врожайність пшениці – в 5 разів, кукурудзи – майже в 4 рази, рису – в 3 рази [5]; неаграрні галузі поглинули значну частину сільськогосподарської праці, різко впала бідність, а рівень та якість споживання їжі в країні значно поліпшилися.

Приклад Китаю доводить, що суть земельної реформи не можна зводити до поділу землі на ділянки для передачі її у приватну власність; кінцева мета такої полягає у справедливому та реальному розподілі контролю над процесом виробництва, а потужна підтримка держави стає вирішальною у сприянні зростанню дрібнотоварного сільського господарства. Китай ніколи не дотримувався вимог «перехідного підходу», який пропагували міжнародні фінансові організації. В цій країні й нині відсутні абсолютно вільні ринки сільськогосподарської продукції. При цьому Китай – єдина країна в світі, яка прогресувала від «країни низького людського розвитку» в 1990-му до «країни високого людського розвитку» у 2018 р. [20].

Егалітарна земельна реформа в КНР виконала свої соціально-економічні функції і потребує удосконалення. При цьому її цільове призначення незмінно націлене на захист прав та інтересів малих фермерів, гарантування національної продовольчої безпеки, координацію відносин між людиною та землею для впровадження нових інструментів життєзабезпечення на сільських територіях. Збереження і зміцнення колективної власності на землю залишається базовим принципом, а сімейне господарство – основною формою господарювання в аграрному секторі. Незважаючи на твердження, що країна вибудовує ринкову економіку, регулювання земельних відносин здійснюється за принципом «зверху донизу» і вимагає впровадження на місцях політики, яку проводить центральний уряд [17]. Завдяки такому підходу Китай за останні 40 років з бідної аграрної країни, що розвивається, перетворився в країну з вищим за середній рівень доходу. *Згідно з даними Світового банку* [33], *у 1978-2018 рр. зростання ВВП у країні становило 9,5%.* Це виступає підтвердженням того, що державна політика повинна ґрунтуватися на національних особливостях і пріоритетах, а не орієнтуватися на імпортовану ідеологію, що слугує на користь короткостроковим політичним рішенням та інтересам окремих впливових груп.

Свідченням суспільних наслідків реформи *вільного ринкового* обігу земель сільськогосподарського призначення став приклад країн Глобального Півдня. Рівень концентрації земель у країнах Латинської Америки зараз значно вищий порівняно з аналогічним показником 60-х років XX ст. – періодом реалізації егалітарних підходів. Підтримується досягнення значних масштабів виробництва та залучення інвестиційного капіталу, а невдоволення суспільства перерозподілом земельних ресурсів на користь дедалі меншої кількості стейкхолдерів ігнорується. Національні аграрні переписи 15 країн Латинської Америки засвідчують, що 1% найбільших господарств регіону використовує переважаючу половину сільськогосподарських угідь [31]. Їх середній розмір – понад 2 тис. га, але в країнах Південного конусу (Аргентина, Чилі, Уругвай) вони значніші. Так, в Аргентині середній розмір сільгосппідприємства з категорії найбільших сягає 22 тис. га.

Частка дрібних фермерських господарств у загальній кількості землекористувачів становить близько 80%, середній розмір господарства коливається від 9,0 га у Південній до 1,3 га в Центральній Америці – невелика площа в обробітку істотно посилює уразливість таких товаровиробників [12]. Більшість родючих земельних угідь концентрується у власності впливових угрупувань, тоді як дрібні господарства витісняються на маргінальні ділянки. Дослідження бюджетів різних країн Глобального Півдня [21] показало, що сприяння розвитку великих сільськогосподарських підприємств призвело до призупинення дії програм з аграрного страхування, надання державних послуг із кредитування, технологічної й комерційної підтримки корінного населення та дрібних фермерських господарств.

У всіх країнах регіону, за винятком Бразилії та Болівії, істотне скорочення масштабів

інвестування у зростання дрібних фермерських господарств стало елементом структурних реформ; у більшості держав припинили своє функціонування інституції, відповідальні за надання послуг фермерським господарствам. Водночас обмежений доступ до капіталу, виробничих ресурсів, інформації зумовлює низьку продуктивність земельних угідь, поступове припинення їх використання, зростання ризику захоплення більшими за розмірами господарюючими суб'єктами. Країни Глобального Півдня відчувають також наслідки змін у технологічних платформах, пов'язаних із цифровізацією, роботизацією, великими масивами даних та штучним інтелектом, які дедалі більше впливають на сільський спосіб життя. Оскільки агроіндустріальні корпорації обробляють великі ділянки землі, вони мають можливість контролювати увесь ланцюг виробництва та розподілу продуктів харчування. Це дає їм змогу диктувати ціни: спочатку вони застосовують недобросовісну конкуренцію щодо місцевих виробників, здійснюючи продажі за нижчими цінами для монополізації ринку, а згодом – збільшувати ціни за власним бажанням [27].

Боротьба за земельні ресурси в країнах Латинської Америки спричинила виникнення внутрішніх конфліктів та переміщення населення. Більше того, контроль над цими ресурсами залишається джерелом економічної і політичної влади, яка нерідко реалізується з порушенням прав людини, репресіями та насильством. Незважаючи на міграцію селян у міста, що здебільшого пояснюється відсутністю адекватних можливостей для розвитку в сільській місцевості, загострюється боротьба за земельні угіддя на тлі експансії підприємств видобувної промисловості та агресивного використання природних ресурсів. Екстрактивна модель економіки витісняє сільське населення, яке вимушене вдаватися до захоплення вільних земель та інших форм боротьби з метою захисту своїх прав на земельні угіддя з представниками великого бізнесу.

В Україні за основу земельних трансформацій на етапі отримання незалежності у 90-х роках ХХ ст. були обрані егалітарні підходи. Реалізовано селяноцентристський підхід до земельної реформи, згідно з яким землі колективних сільськогосподарських підприємств (такий статус отримували реформовані колгоспи і радгоспи) були розпайовані між їх працівниками і в подальшому перейшли до них у приватну власність. *Так було створено одну з найголовніших передумов для господарювання на землі максимально широкого кола селян*. Форму цього господарювання вони мали обирати самі: самостійне ведення селянського чи фермерського господарства, створення виробничого кооперативу, господарського товариства тощо.

Однією з цілей трансформації аграрного сектору України у той час було становлення фермерського укладу. Новостворювані фермерські господарства (ФГ) звільнялися від оподаткування на 3 роки, а в трудонедостатніх населених пунктах на 5 років; на період становлення їм надавалася допомога на інфраструктурне облаштування, придбання техніки тощо. Було створено Український державний фонд підтримки ФГ (Укрдержфонд): через нього реалізовувалися заходи зі стимулювання розвитку фермерства.

На жаль, закладені тоді нормативно-правові передумови, що мали б сприяти сталому розвитку сільських територій на основі раціонального поєднання селянсько-фермерського й інших типів господарювання, *не були доповнені відповідними заходами щодо їх інституційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення*. Як наслідок, мета задекларованої аграрної політики – утвердження селянина господарем на землі в процесі ринкового трансформування аграрного сектору не була досягнута. Перевагу отримали корпоративні форми господарювання, діяльність яких ґрунтується на оренді земельних ділянок, що їх отримали селяни у власність, і праці найманих працівників. Цьому сприяли система державної підтримки сільського господарства і залучення в галузь зовнішніх інвесторів, якими стали представники переважно промислового та фінансового капіталів.

Щодо *підтримки виробників сільськогосподарської продукції*, то попри задекларованe сприяння фермерству, вона насправді спрямовувалася в основному великотоварним підприємствам і лише в окремих випадках потрапляла до особистих селянських господарств (ОСГ). Так, фінансування Укрдержфондом підтримки фермерських господарств упродовж 90-х років здійснювалося на рівні 20% передбачених обсягів. У другій половині цього десятиліття через обмеженість бюджетних ресурсів держава обрала

шлях зниження податкового навантаження сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Із 1999 р. введено в дію два механізми їх непрямої підтримки: фіксований сільськогосподарський податок (ФСП) та спеціальний режим сплати ПДВ. Також була запроваджена часткова компенсація ставок за кредитами комерційних банків, проте через ряд інституційних і комерційних обмежень нею не змогли скористатися малі та середні господарства.

Недостатньо ефективними виявилися й механізми підтримки тваринництва внаслідок непрямого перерозподілу бюджетних коштів на користь переробних підприємств та через те, що за відсутності обмеження суми виплат одному господарству значна частина підтримки діставалася невеликій кількості виробників. *У підсумку більшість вигід отримали великі підприємства, зокрема, птахофабрики*. Натомість дрібні господарства (ОСГ, ФГ), які «де-юре» отримали доступ до програм підтримки тваринництва, «де-факто» не могли скористатися нею.

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. негативно вплинула на бюджетні можливості України, тому більшість державних програм підтримки аграрної галузі були скорочені в десятки разів. Основним видом підтримки для агровиробників – юридичних осіб став механізм пільгової сплати ПДВ, яким вільно користувалися великі агрокорпорації. Натомість домогосподарства, дрібні ФГ були практично позбавлені доступу до нього. Як наслідок, в Україні посилилися тенденції концентрації виробництва та землекористування, зміцнювалася економічна і політична влада корпоративних підприємств, агрохолдингів. Через відсутність розвиненої бази переробки продукції рослинництва і високий зовнішній попит на неї кошти державної підтримки фактично використовувалися ними для збільшення виробництва зернових й олійних культур та їх подальшого експорту, а відтак – для нарощування земельних банків.

У післямайданний період фермерський рух отримав новий імпульс для розвитку: багато фермерів були активними учасниками Майдану і вимагали подолання монополії великих агрокорпорацій в аграрній політиці. На вимогу Асоціації фермерів та приватних землевласників (АФЗУ) в аграрному міністерстві було введено посаду заступника міністра з розвитку фермерства. Урядом ухвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, запроваджено програму «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» із щорічним обсягом фінансування 1 млрд грн. Проте через різні інституційні пастки та обмеження у 2018 р. за цією програмою було використано лише 200 млн грн. У 2019 р. використано 460 млн грн, а 232 млн грн виділено Укрдержфонду, який вперше очолив представник АФЗУ. Такі заходи сприяли тому, що у 2016-2019 рр. у фермерських господарствах порівняно з іншими суб'єктами господарювання на землі найзначніше (на 43,7%) зросли обсяги виробництва, а частка фермерського сегмента у випуску продукції галузі збільшилася від 9,2% у 2015 р. до 11,6% у 2019 р. У цей період у сільськогосподарських підприємствах обсяги виробництва зросли на 18,5%, а частка у випуску продукції галузі збільшилася від 52,4 до 54,5%. У господарствах населення виробництво валової продукції практично не збільшилося (+0,5%), а частка в галузі зменшилася від 38,4 до 33,9%.

Активізація зацікавлених угрупувань у запровадженні вільного ринку сільськогосподарських земель супроводжувалася наступом на права фермерів. Вплив фермерів на державну аграрну політику був підірваний ліквідацією у 2019 р. профільного Міністерства і звільненням представника АФЗУ з посади голови Укрдержфонду. Скоротилися й обсяги фінансової підтримки фермерства. У 2020 р. для всього аграрного сектору було виділено 4 млрд грн (при запланованих 4,2 млрд грн), проте за програмою «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» освоєно лише 133 млн грн, що у 3,5 раза менше, ніж у 2019 р. Меншу суму було спрямовано й на надання кредитів фермерським господарствам через Укрдержфонд.

Наслідком дискримінаційної політики щодо селянсько-фермерських господарств упродовж 2000-х років в Україні стало те, що з використанням різних механізмів до 80% приватних земельних ділянок[3], які селяни отримали у процесі паювання землі, практично перейшли під контроль великого

[3] Оцінювання проведення земельної реформи в Україні за результатами 2010 року» виконане в рамках Проєкту Світового банку «Видача державних актів на право власності на землю та розвиток системи кадастру». URL : http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/printable_article? art_id=244324948.

капіталу. Щоб запобігти цьому, у 2001 р. було запроваджено мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Він подовжувався у наступні роки, оскільки Україна не мала відповідного законодавства, державних програм сільського розвитку і підтримки фермерства, державного земельного банку й інших спеціалізованих сільських інституцій, а також земельного кадастру і оцифрованих даних для його наповнення тощо.

Відкриття вільного ринку сільськогосподарських земель стало однією з умов співробітництва з МВФ та Світовим банком, виконання якої Україна відкладала майже два десятиліття. У 2020 р. вчергове Міжнародний валютний фонд вимагав дозволити в Україні вільний продаж земель сільськогосподарського призначення, посилаючись, зокрема, на оцінки Світового банку, згідно з якими скасування мораторію на продаж землі сприятиме підвищенню зростання економіки на 1-2 відсотки на рік. Під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин 31 березня 2020 р. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» [7], за яким з 1 липня 2021 р. ринок землі відкрився незважаючи на відсутність елементарних інституційних умов захисту базових прав людини на гарантування суспільного добробуту в умовах таких кардинальних суспільних змін.

Якби Україна після першого кроку земельної реформи – паювання землі колективних сільськогосподарських підприємств і її передачі тим, хто її обробляв, у 90-х роках минулого століття за прикладом Китаю створила інституційне середовище для справедливого та реального розподілу контролю над процесом виробництва тими, хто працює на землі, вочевидь українська реальність сьогодні була б зовсім іншою. Натомість дискримінація фермерів та малих приватних землевласників продовжується. У 2020 р. частка коштів, спрямованих на підтримку фермерських господарств (5%), більше ніж удвічі нижча від їх внеску в сільськогосподарське виробництво. Поряд із цим орієнтовно 4 млн особистих селянських господарств, які виробляють третину сільськогосподарської продукції, майже нічого не отримують від держави. Хоча при належній підтримці до 25% із них могли б із часом трансформуватися у сімейні фермерські господарства. Відсутність державної підтримки малих виробників в умовах вільного ринкового обігу сільськогосподарських земель провокуватиме їх подальше витіснення з вітчизняної аграрної системи.

Очевидно, що в Україні земельна реформа повністю переорієнтувалася на латиноамериканську модель. Прийняття згаданого вище закону відбулося за потужного суспільного спротиву та всупереч прагненням селян, сімейних фермерів, академічної громадськості, громадянського суспільства і всіх розсудливих людей, які вболівають за майбутнє країни [30]. Проігноровано очевидний факт, що у сільській місцевості земля виконує насамперед соціально-економічну функцію, що вона тут слугує основним фактором виробництва, джерелом зайнятості, засобів існування та добробуту місцевого населення і, окрім цього, гарантом внутрішньої продовольчої безпеки країни.

Схоже, що ті, хто лобіює вільний обіг сільськогосподарських земель, не розуміють (або вдають, що не розуміють), що сьогодні земля стала «сховищем» особистого багатства та визначенням соціального статусу для людей, які нагромадили значні фінансові активи. Для їх збереження в умовах сучасних фінансових, екологічних та кліматичних криз і невизначеностей суспільствам активно нав'язується псевдонаукове твердження, що земля – це товар, який може вільно купуватися і продаватися, і це сприятиме нарощенню економічної могутності країни. Насправді такий підхід до земельної реформи неминуче приведе суспільство до ще більшої поляризації доходів, порушення базових прав людини, а отже – соціальних протистоянь та суспільних потрясінь. Що може очікувати нашу країну від такого вибору, не важко передбачити: перелік подібних наслідків у країнах Глобального Півдня наведено вище.

Використання принципів егалітаризму у вдосконаленні механізмів ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні потребує посилення ролі держави у регулюванні земельних відносин. Необхідно внести зміни до нормативно-правових актів, які визначають правила функціонування ринку землі з тим, щоб, не порушуючи права громадян на продаж своїх земельних ділянок, чіткіше унормувати вимоги до набувачів права власності на землю. Ними,

окрім держави і територіальних громад, мали б бути виключно громадяни України – фізичні особи, які відповідають таким умовам: проживання на території розміщення земельної ділянки або недалеко від неї; праця безпосередньо у сільському господарстві; наявність фахової (сільськогосподарської) освіти та/або професійного стажу не менше 5 років. Преференції у придбанні земельних ділянок слід забезпечити агровиробникам сімейного типу; землеволодіння однієї особи обмежити 300 гектарами. Корпоративні ж господарства можуть і надалі вести свою діяльність на засадах оренди землі.

Висновки. Досвід земельних реформ у XX-XXI ст. в країнах із перехідними економіками доводить, що вони справляють вагомий вплив на суспільні відносини у сферах розподілу доходів, можливостей зростання та дотримання базових людських прав у всіх верствах населення, включаючи найбільш уразливих. Два концептуально відмінні підходи до земельної реформи – егалітарний та ринковий, різняться між собою цільовими установками. Пріоритетом егалітарної реформи визнано зменшення бідності в сільській місцевості та розвиток здібностей набувачів землі для нарощення їх потенціалу у загальносуспільному контексті; ринкова ж ставить за мету економічну ефективність розподілу ресурсів задля зростання орієнтованого на експорт сільського господарства. По-іншому, в центрі егалітарного підходу – людина, а в центрі ринкового – економіка (безвідносно до справедливості чи несправедливості кінцевого розподілу персональних вигод).

У межах егалітарної реформи обіг землі виконує роль перерозподілу купівельної спроможності та можливостей для розвитку сільського населення, а також регулятора, що використовується державою для запобігання збоям у роботі ринкових механізмів і монополії на ринках землі, праці та кредитів. Водночас вільний ринок землі суперечливий, адже земля хоча і має ознаки товару, проте не є товаром у класичному розумінні. Земля не відтворювана, не може бути замінена іншими засобами виробництва для дотримання базового права людини на їжу. Вона просторово обмежена, отже її пропозиція не може бути збільшена навіть за значного зростання цін. Ринковий обіг сільськогосподарських земель має запроваджуватися при забезпеченні справедливого їх розподілу, підтримки уразливих верств населення; врахуванні мотивації та соціальних цінностей селян.

Доказом важливості егалітарних земельних трансформацій для економічного розвитку є досвід Китайської Народної Республіки. Він доводить, що земельну реформу не можна зводити до поділу землі на ділянки для передачі їх у приватну власність: кінцева мета – це справедливий та реальний розподіл контролю держави і селян над процесом виробництва. Економічний успіх Китаю засвідчує, що політика держави має ґрунтуватися на національних пріоритетах, а не орієнтуватися на імпортовану ідеологію, що слугує на користь певним політичним рішенням та інтересам впливових груп.

Вільний ринковий обіг землі сприяє концентрації і монокультуризації аграрного виробництва, що підтверджує приклад країн Глобального Півдня. Це відповідає запитам внутрішнього і зовнішнього ринків на монокультурну продукцію, проте негативно впливає на суспільний добробут всередині країни: посилює зростання цін на продовольство, зубожіння населення, деградацію природного середовища, обезлюднення сільської місцевості тощо. Корпоративні землекористувачі більше визискують ресурси сільських територій, ніж вкладають у їх відтворення, виводячи значну частину створеної доданої вартості за їх межі та за межі країни. Уряди при цьому діють в інтересах великих землекористувачів і землевласників з ряду причин: високого рівня корупції, агресивного лобіювання, «приручення» представників місцевої влади та силових структур тощо.

Досвід України та інших країн, які тільки розпочали реформи у сфері земельних відносин, показує, що їх правлячі еліти схильні до підтримки переважно великих сільськогосподарських підприємств та корпоративних структур за типом агрохолдингів (у тому числі іноземних) – «потужних інвесторів у піднесення сільського господарства», і применшення ролі дрібних фермерських господарств. Ігнорується той факт, що у сільській місцевості земля виконує насамперед соціально-економічну функцію, що тут вона виступає основним фактором виробництва, джерелом зайнятості та «сховищем» особистого багатства. Недооцінюється й те, що у XXI ст. земля стає «сховищем» особистого багатства та визначення соціального статусу не тільки селян, а й багатьох впливових груп, які накопичили значні фінансові

активи і намагаються конвертувати їх у земельну власність. З цією метою суспільствам активно нав'язується псевдонаукова концепція ставлення до ринку землі, як будь-якого іншого товарного ринку – до прикладу, добрив, мобільних телефонів, житла тощо і що земля – це товар, який можна вільно купувати і продавати на відкритих торгах. Це веде суспільство до ще більшої поляризації доходів, порушення базових прав людини, а відтак – до соціальних протистоянь та суспільних потрясінь. Україна робить перші кроки на «вільному ринку землі» і поки що має можливість їх скоригувати, вдавшись до засобів егалітарного підходу.

Список бібліографічних посилань

1. *Богиня Д. П., Волинський Г. С.* Соціально-економічні перетворення в Китаї на рубежі XX-XXI століть. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2009. Ч. 2. 300 с. URL : http://www.info-library. com.ua/books-text-10892.html.
2. *Бони Л. Д.* Система государственного управления землей для строительных целей в Китае. *Электронные издания Института Дальнего Востока РАН*. 2015. URL : http://www.ifes-ras.ru/publications/online/1593-boni-ld-sistema-gosudarstvennogo-upravlenie-zemlej-dlya-stroitelnyx-czelej-v-kitae.
3. Егалітаризм / Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC.
4. *Лазарчук М. О.* Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники. *Вісник МСУ. Економічні науки*. 2013. Т. 16. № 1-2. С. 117-124.
5. *Макарова Е. П., Чжу Цинъ Янь.* Земельная реформа в Китае. *Вестник РУДН. Серия: Агрономия и животноводство*. 2010. № 4. URL : https:// cyberleninka.ru/article/n/zemelnaya-reforma-v-kitae/viewer.
6. *Молдаван Л. В.* Глобалізаційна трансформація землекористування: наслідки та способи їх запобігання. *Економіка АПК*. 2020. № 6. С. 6-18. URL : https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006006.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text.
8. *Синь Ли, Попова Л. В.* Реформы в Китае: проблемы и дискуссии. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2007. Сер. 5. Вып. 1. URL : http://worldec.ru/content/Vestnik/2007%20%E2%84%96%201%20%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf.
9. *Українець Л. А.* Економічна експансія Китайської Народної Республіки в країни, що розвиваються : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.02. Львів, 2019. 40 с. URL : https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0X6ovthLS_cJ:https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/7396/7416+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
10. *Ходаківська О. В., Юрченко І. В.* Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 78-85. URL : http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2017/5/e_apk_2017_5_14. pdf..
11. A Journey into Land Issues in China, 2020. URL : https://landportal.org/news/2020/12/journey-land-issues-china.
12. A system of integrated agricultural censuses and surveys, Vol. I: World Programme for the Census of Agriculture 2010, FAO Statistical Development Series, Rome: *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. URL : http://www.fao.org/3/a0135e/A0135E00.htm.
13. Agricultural Policy Reform in China. Policy Brief / OECD, 2005. P. 3. URL : https://www.oecd.org/china/oecdreviewofagriculturalpolicies-china.htm.
14. Anseeuw Ward & Baldinelli Giulia Maria. Land inequality at the heart of unequal societies. Research findings from the land inequality initiative. Synthesis Report, 2020. 76 p. URL : https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2020-11/uneven-ground-land-inequality-unequal-societies.pdf

References

1. Bohynia, D.P. & Volynskyi, H.S. (2009). Sotsialno-ekonomichni peretvorennia v Kytai na rubezhi XX–XXI stolit [Socio-economic transformations in China at the turn of the XX-XXI centuries.]. Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy. Ch. 2. Retrieved from : http://www.info-library.com.ua/books-text-10892.html [In Ukrainian].
2. Boni, L.D. (2015). Sistema gosudarstvennogo upravlenija zemlej dlja stroitel'nyh celej v Kitae [State administration system of land for construction purposes in China]. Jelektronnye izdanija Instituta Dal'nego Vostoka RAN. Retrieved from : http://www.ifes-ras.ru/publications/online/1593-boni-ld-sistema-gosudarstvennogo-upravlenie-zemlej-dlya-stroitelnyx-czelej-v-kitae [In Russian].
3. Ehalitaryzm [Egalitarizm]. Vikipediia Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC [In Ukrainian].
4. Lazarchuk, M.O. (2013). Sotsialno-ekonomichni reformy v Kytai: henezys ta chynnyky [Socio-economic reforms in China: genesis and factors]. *Visnyk MSU. Ekonomichni nauky, vol. 16 (1-2), pp. 117-124* [In Ukrainian].
5. Makarova, E.P. & Chzhu, Cin Jan' (2010). Zemel'naja reforma v Kitae [Land reform in China]. *Vestnik RUDN, serija Agronomija i zhivotnovodstvo, 4.* Retrieved from : https://cyberleninka.ru/article/n/zemelnaya-reforma-v-kitae/viewer [In Russian].
6. Moldavan, L.V. (2020). Hlobalizatsiina transformatsiia zemlekorystuvannia: naslidky ta sposoby yikh zapobihannia [Globalization of land use transformation: consequences and ways to prevent them]. *Ekonomika APK, 6, pp. 6-18.* Retrieved from : https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006006 [In Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. # 552-IX [On the introduction of amendments to the legislative acts of Ukraine on the agricultural land turnover from 31.03.2020 No. 552-IX]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#Text [In Ukrainian].
8. Sin', Li & Popova, L.V. (2007). Reformy v Kitae: problemy i diskussii [Reforms in China: Problems and Discussions]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, vol. 5 (1).* Retrieved from : http://worldec.ru/content/Vestnik/2007%20%E2%84%96%201%20%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf [In Russian].
9. Ukrainets, L.A. (2019). Ekonomichna ekspansiia Kytaiskoi narodnoi respubliky v krainy, shcho rozvyvaiutsia [Economic expansion of the People's Republic of China to developing countries]. *Doctor's thesis.* Lviv. Retrieved from : https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0X6ovthLS_cJ:https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/7396/7416+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua [In Ukrainian].
10. Khodakivska, O.V. & Yurchenko, I.V. (2017). Rehuliuvannia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: dosvid krain YeS [The European practice regulation of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK, 5, pp. 78-85.* Retrieved from : http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2017/5/e_apk_2017_5_14. pdf [In Ukrainian].
11. A Journey into Land Issues in China. (2020). Retrieved from: https://landportal.org/news/2020/12/journey-land-issues-china [In English].

15. *Curtis Mark.* Country Successes in Reducing Hunger: How they did it, and why other donors and governments should change policy / Curtis Research, 2011. URL : https://curtisresearch.org/wp-content/uploads/Country-Successes.November. 2011.pdf.

16. FAO country presentation: China. URL : http://www.fao.org/country profiles/index/ru/?iso3=CHN.

17. *Haoying Han, Shih-Kung Lai*. National Land Use Management in China: An Analytical Framework. *Journal of Urban Management*. 2012. Vol. 1. Is. 1. P. 3-38. URL : https://www.researchgate.net/publication/324576230_National_Land_ Use_ Management_ in_China_An_Analytical_Framework.

18. *Haywar D., Hua Xiaobo*. China - Context and Land Governance. URL : https://landportal.org/book/narratives/2020/china.

19. *Laborde David, Lallemant Tess, McDougal Kieran, Smaller Carin and Fousseini Traore*. Transforming Agriculture in Africa & Asia: What are the policy priorities? IISD&IFPRI Report. September 2019. 32 p. URL : https://www.iisd.org/system/files/publications/transforming-agriculture-africa-asia.pdf.

20. National Human Development Report Special Edition 2019. China. URL : https://www.cn.undp.org/content/china/en/home/library/human_development/ national-human-development-report-special-edition.html.

21. Oxfam International. URL : https://www.oxfam.org/en.

22. Rapid Growth of Selected Asian Economies: Lessons and Implications for Agriculture and Food Security: Synthesis Report / FAO. 2006. P. 3. URL : http://www.fao.org/3/ag087e/AG087E00.htm.

23. *Ravallion Martin*. Are There Lessons for Africa from China's Success against Poverty? *Policy Research Working Paper*. 2008. 29 p. URL : https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6465/wps4463.pdf? sequence=1&isAllowed=y.

24. *Riad El-Ghonemy M.* The Political Economy of Market-Based Land Reform. *The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) Discussion Papers*. 1999. URL : https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/2A46FA2650AEB89180256B66003F08AF/$file/DP104.pdf.

25. *Shenggen Fan et al.* Growth, Inequality and Poverty in Rural China: The Role of Public Investments. IFPRI Research Report. 2002. 72 p. URL : http://ebrary. ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/87927/filename/87928.pdf.

26. *Spielman David*, *Pandya-Lorch*. Rajul Highlights from Millions Fed: Proven Successes in Agricultural Development. 2009. P. 13-14. URL : http:// ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/23043/filename/23044.pdf.

27. The Latin American Coordination of Rural Organizations (CLOC). URL : https://viacampesina.org/en/the-cloc-at-25-years/.

28. The State of Food Insecurity in the World. Eradicating world hunger – taking stock ten years after the World Food Summit / FAO. 2006. P. 16. URL : http://www.fao.org/3/a-a0750e.pdf.

29. *Tong Sarah Y., Chen Gang*. China's land policy reform: an update. *EAI Background Brief*. 2008. № 419. URL : https://research.nus.edu.sg/eai/wp-content/uploads/sites/2/2017/11/BB419.pdf.

30. Undemocratic Land Reform Bill Threatens Peasants Access to Land in Ukraine. URL : https://viacampesina.org/en/undemocratic-land-reform-bill-threatens-peasant-access-to-land-in-ukraine/.

31. Unearthed: land, power and inequality in Latin America. URL : https://www.oxfam.org/en/research/unearthedland-power-and-inequality-latin-america.

32. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security (Chinese version) / Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2012. URL : https://landportal.org/library/resources/isbn-978-92-5-507277-2/voluntary-guidelines-responsible-governance-tenure-land.

33. World Bank Open Data. The World Bank: Working for a World Free of Poverty. 2020. URL : https://data.worldbank.org/.

34. *Yang Zhou, Xunhuan Li*. Yansui Liu Rural land system reforms in China: History, issues, measures and prospects. Land Use Policy. 2019. URL : https://www.researchgate.net/publication/337383162_Rural_land_system_reforms_in_China_History_issues_measures_and_prospects.

12. A system of integrated agricultural censuses and surveys: World Programme for the Census of Agriculture. (2010). FAO Statistical Development Series. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, vol. 1. Retrieved from : http://www.fao.org/3/a0135e/A0135E00.htm [In English].

13. Agricultural Policy Reform in China. Policy Brief. OECD. (2005). Retrieved from: https://www.oecd.org/china/oecdreviewofagriculturalpolicies-china.htm [In English].

14. Anseeuw Ward & Baldinelli Giulia Maria. (2020). Land inequality at the heart of unequal societies. Research findings from the land inequality initiative. Synthesis Report. Retrieved from: https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/2020-11/uneven-ground-land-inequality-unequal-societies.pdf [In English].

15. Curtis Mark. (2011). Country Successes in Reducing Hunger: How they did it, and why other donors and governments should change policy. Curtis Research. Retrieved from: https://curtisresearch.org/wp-content/uploads/Country-Successes. November.2011.pdf [In English].

16. FAO country presentation: China. Retrieved from: http://www.fao.org/ country profiles/index/ru/?iso3=CHN [In English].

17. Haoying Han & Shih-Kung Lai. (2012). National Land Use Management in China: An Analytical Framework. *Journal of Urban Management*, *vol. 1 (1), pp. 3-38*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/324576230_National_Land_Use_ Management_in_China_An_Analytical_Framework [In English].

18. Haywar, D., Hua, Xiaobo. China - Context and Land Governance. Retrieved from: https://landportal.org/book/narratives/2020/china [In English].

19. Laborde David, Lallemant Tess, McDougal Kieran, Smaller Carin & Fousseini Traore. (2019). Transforming Agriculture in Africa & Asia: What are the policy priorities? IISD&IFPRI Report. Retrieved from: https://www.iisd.org/system/files/publications/transforming-agriculture-africa-asia.pdf [In English].

20. National Human Development Report. (2019). China. Retrieved from: https://www.cn.undp.org/content/china/en/home/library/human_development/national-human-development-report-special-edition.html [In English].

21. Oxfam International. Retrieved from: https://www.oxfam.org/en [In English].

22. Rapid Growth of Selected Asian Economies: Lessons and Implications for Agriculture and Food Security: Synthesis Report. (2006). *FAO*, P. 3. Retrieved from: http://www.fao.org/3/ag087e/AG087E00.htm [In English].

23. Ravallion Martin. (2008). Are There Lessons for Africa from China's Success against Poverty? Policy Research Working Paper. Retrieved from: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6465/wps4463.pdf?sequence=1&isAllowed=y [In English].

24. Riad El-Ghonemy M. (1999). The Political Economy of Market-Based Land Reform. The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) Discussion Papers. Retrieved from: https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpAuxPages)/2A46FA2650AEB89180256B66003F08AF/$file/DP104.pdf [In English].

25. Shenggen Fan, et al. (2002). Growth, Inequality and Poverty in Rural China: The Role of Public Investments. IFPRI Research Report. Retrieved from: http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/87927/filename/87928.pdf [In English].

26. Spielman David & Pandya-Lorch Rajul. (2009). Highlights from Millions Fed: Proven Successes in Agricultural Development, pp. 13-14. Retrieved from: http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/23043/filename/23044.pdf [In English].

27. The Latin American Coordination of Rural Organizations (CLOC). Retrieved from : https://viacampesina.org/en/the-clocat-25-years/ [In English].

28. The State of Food Insecurity in the World. Eradicating world hunger – taking stock ten years after the World Food Summit (2006). FAO. Retrieved from: http://www.fao.org/3/a-a0750e.pdf [In English].

29. Tong Sarah Y. & Chen Gang. (2008). China's land policy reform: an update. *EAI Background Brief, 419.* Retrieved from: https://research.nus.edu. sg/eai/wp-content/uploads/sites/2/2017/11/BB419.pdf [In English].
30. Undemocratic Land Reform Bill Threatens Peasants Access to Land in Ukraine. Retrieved from: https://viacampesina.org/en/undemocratic-land-reform-bill-threatens -peasant-access-to-land-in-ukraine/ [In English].
31. Unearthed: land, power and inequality in Latin America. Retrieved from: https://www.oxfam.org/en/research/unearthedland-power-and-inequality-latin-america [In English].
32. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security (Chinese version). (2012). Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: https://landportal.org/library/resources/isbn-978-92-5-507277-2/voluntary-guidelines-responsible-governance-tenure-land [In English].
33. World Bank Open Data. (2020). The World Bank: Working for a World Free of Poverty. Retrieved from: https://data.worldbank.org/ [In English].
34. Yang Zhou, Xunhuan Li & Yansui Liu. (2019). Rural land system reforms in China: History, issues, measures and prospects. Land Use Policy. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/337383162_Rural_land_system_ reforms_in_China_History_issues_measures_and_prospects [In English].

Borodina O. M., Prokopa I. V. Public interests and human rights under the agricultural land market turnover: an experience for Ukraine

The purpose of the article *is to reveal the basic incentives and strategic directions of land reforms in the world, the character of domestic transformations in the field of land tenure and land use and the possibility of implementing world experience in Ukraine.*

Research methods. *Methods used: abstract-logical (in covering land relations in terms of basic human rights and goals of land reforms, finalizing findings), logical-historical and comparative analysis (in assessing the consequences of different approaches to land reforms), strategic analysis (in assessing the intentions and results of land reform in Ukraine).*

Research results. *The purpose of land as a public wealth in the implementation of UN directions on human rights in general and the rights of peasants and other people in rural areas is highlighted. Fundamentally different approaches (egalitarian and market) to land reforms, their social and economic essence, and the role for the development of national economies are revealed. The nature of transformations in land relations in Ukraine, the impact of state agricultural policy, tendencies of further development of the agricultural land market and the directions of the egalitarian principles implementation in the improving its' mechanisms are assessed.*

Scientific novelty. *The directions of strengthening state regulation of agricultural land market turnover in Ukraine under the basic human rights, rights of peasants and realizing public interests with elements of the egalitarian approach to land reforms are substantiated and their necessity is actualized.*

Practical significance. *The research results implementation in improving the mechanisms of agricultural land market turnover in Ukraine will facilitate overcoming structural distortions in the agriculture, diversifying agricultural and rural development, reducing segregation in society in terms of quality of life. Refs.: 34.*

Keywords: *land reform; human rights; egalitarian approach; market relations; peasantry; state support; farming households.*

Borodina Olena Mykolaivna – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAS of Ukraine, head of the department of economics and policy of agrarian transformations, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" (26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011)
E-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-9937-5907
Prokopa Ihor Vasylovych – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, chief research fellow of the department of economics and policy of agrarian transformations, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" (26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011)
E-mail: iprokopa@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3681-2655

Бородина Е. Н., Прокопа И. В. Общественные интересы и права человека при рыночном обороте сельскохозяйственных земель: мировой опыт для Украины

Цель статьи – *раскрыть базовые мотивы и стратегические направления земельных реформ в мире, характер отечественных трансформаций в сфере землевладения и землепользования, возможности использования мирового опыта в Украине.*

Методика исследования. *Использованы методы: абстрактно-логический (при освещении сути земельных отношений с позиции соблюдения основных прав человека и целей проведения земельных реформ, формулировании выводов исследования); логико-исторический и сравнительного анализа (при оценке последствий разных подходов к земельным реформам); стратегического анализа (при оценке намерений и результатов реформирования земельных отношений в Украине).*

Результаты исследования. *Освещена роль земли как общественного богатства при выполнении решений ООН по правам человека в целом и прав крестьян и других людей в сельской местности. Раскрыты принципиально разные (эгалитарный и рыночный) подходы к проведению земельных реформ, их социоэкономическая сущность и значение для развития национальных хозяйств. Оценен характер трансформаций в сфере земельных отношений в Украине, влияние на них госу-*

дарственной аграрной политики; тенденции дальнейшего развития рынка сельскохозяйственных земель и направления использования принципов эгалитаризма при совершенствовании его механизмов.

***Элементы научной новизны**. Актуализирована необходимость и обоснованы направления усиления государственного регулирования рыночного оборота сельскохозяйственных земель в Украине в контексте соблюдения базовых прав человека, прав крестьян и реализации интересов общества с привлечением элементов эгалитарного подхода к земельным реформам.*

***Практическая значимость**. Использование результатов исследования при совершенствовании механизмов рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине будет способствовать преодолению структурных деформаций в аграрном секторе, разнонаправленности аграрного и сельского развития, уменьшению расслоения в обществе по уровню и качеству жизни. Библиогр.: 34.*

***Ключевые слова**: земельная реформа; права человека; эгалитарный подход; рыночные отношения; крестьянство; государственная поддержка; фермерские хозяйства.*

Бородина Елена Николаевна – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, заведующая отделом экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-9937-5907
Прокопа Игорь Васильевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, главный научный сотрудник отдела экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: iprokopa@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3681-2655

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:
Бородіна О. М., Прокопа І. В. Суспільні інтереси і права людини за ринкового обігу сільськогосподарських земель: світовий досвід для України. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 63 — 75. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107063

Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2021). Suspilni interesy i prava liudyny za rynkovoho obihu silskohospodarskykh zemel: svitovyi dosvid dlia Ukrainy [Public interests and human rights under the agricultural land market turnover: an experience for Ukraine]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 63 — 75 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107063

*

УДК 338.2:342.7:346.5
JEL Classification: Q15; D73
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107075

О. В. РИКОВСЬКА, кандидатка економічних наук

Корупційні ризики у сфері земельних відносин та напрями їх мінімізації[1]

***Мета статті** – здійснити ідентифікацію корупціогенних ризиків у сфері земельних відносин, визначити специфічні фактори, що підтверджують наявність корупційної складової у сільськогосподарському землекористуванні для створення системи попереджувальних заходів і встановлення регулюючих запобіжників, що обмежуватимуть корупційний вплив на земельні трансакції та захищатимуть права людей.*

***Методика дослідження**. Для досягнення поставленої мети використано методи: аналізу і синтезу (для визначення джерел формування корупційних схем у сфері земельних відносин); кореляційного аналізу (для встановлення взаємозв'язку між корупцією та концентрацією землекористування); емпіричний (щодо дослідження наслідків корупційних правопорушень у сфері земельних відносин) та абстрактно-логічний (для узагальнення висновків і формулювання пропозицій).*

***Результати дослідження**. Ідентифікація основних джерел формування корупційних схем у сфері сільськогосподарського землекористування сприяє розробленню ефективних методів протидії цим правопорушенням. За результата-*

[1] Публікацію підготовлено в рамках виконання наукового проєкту «Просторова справедливість у землекористуванні для сталого розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0121U108142).
© О. В. Риковська, 2021

дарственной аграрной политики; тенденции дальнейшего развития рынка сельскохозяйственных земель и направления использования принципов эгалитаризма при совершенствовании его механизмов.

***Элементы научной новизны**. Актуализирована необходимость и обоснованы направления усиления государственного регулирования рыночного оборота сельскохозяйственных земель в Украине в контексте соблюдения базовых прав человека, прав крестьян и реализации интересов общества с привлечением элементов эгалитарного подхода к земельным реформам.*

***Практическая значимость**. Использование результатов исследования при совершенствовании механизмов рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине будет способствовать преодолению структурных деформаций в аграрном секторе, разнонаправленности аграрного и сельского развития, уменьшению расслоения в обществе по уровню и качеству жизни. Библиогр.: 34.*

***Ключевые слова**: земельная реформа; права человека; эгалитарный подход; рыночные отношения; крестьянство; государственная поддержка; фермерские хозяйства.*

Бородина Елена Николаевна – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины, заведующая отделом экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-9937-5907
Прокопа Игорь Васильевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, главный научный сотрудник отдела экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: iprokopa@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-3681-2655

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:
Бородіна О. М., Прокопа І. В. Суспільні інтереси і права людини за ринкового обігу сільськогосподарських земель: світовий досвід для України. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 63 — 75. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107063

Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2021). Suspilni interesy i prava liudyny za rynkovoho obihu silskohospodarskykh zemel: svitovyi dosvid dlia Ukrainy [Public interests and human rights under the agricultural land market turnover: an experience for Ukraine]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 63 — 75 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107063

*

УДК 338.2:342.7:346.5
JEL Classification: Q15; D73
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107075

О. В. РИКОВСЬКА, кандидатка економічних наук

Корупційні ризики у сфері земельних відносин та напрями їх мінімізації[1]

***Мета статті** – здійснити ідентифікацію корупціогенних ризиків у сфері земельних відносин, визначити специфічні фактори, що підтверджують наявність корупційної складової у сільськогосподарському землекористуванні для створення системи попереджувальних заходів і встановлення регулюючих запобіжників, що обмежуватимуть корупційний вплив на земельні трансакції та захищатимуть права людей.*

***Методика дослідження**. Для досягнення поставленої мети використано методи: аналізу і синтезу (для визначення джерел формування корупційних схем у сфері земельних відносин); кореляційного аналізу (для встановлення взаємозв'язку між корупцією та концентрацією землекористування); емпіричний (щодо дослідження наслідків корупційних правопорушень у сфері земельних відносин) та абстрактно-логічний (для узагальнення висновків і формулювання пропозицій).*

***Результати дослідження**. Ідентифікація основних джерел формування корупційних схем у сфері сільськогосподарського землекористування сприяє розробленню ефективних методів протидії цим правопорушенням. За результата-*

[1] Публікацію підготовлено в рамках виконання наукового проєкту «Просторова справедливість у землекористуванні для сталого розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0121U108142).
© О. В. Риковська, 2021

ми досліджень зарубіжних науковців система запобігання зловживанням службовим становищем і отримання неправомірної вигоди посадовими особами на всіх рівнях влади будується через: подолання монополії, як виключного права державних структур здійснювати й контролювати операції із земельними ділянками; чітке законодавче унормування механізмів купівлі-продажу та інших трансакцій з сільськогосподарською землею; запровадження механізмів публічності, прозорості та інформаційної відкритості на земельному ринку. Оприлюднення намірів проведення земельних трансакцій, відкриття процедури операцій, поширення інформації про ухвалені угоди знижуватимуть інтерес корупціонерів і захищатимуть правові дії. У доповнення до визначених НАЗК видів корупційних дій у сфері сільськогосподарського землекористування окреслено специфічні фактори, що підтверджують наявність корупційної складової, серед яких: 1) укладання великих земельних угод (концентрація землекористування); 2) інвестиційні потоки у земельні активи з офшорних зон; 3) дискреційні повноваження єдиного органу виконавчої влади у сфері розпорядження землями сільськогосподарського призначення. Встановлення регулюючих запобіжників на додаткові до загальновизнаних чинники корупції обмежуватимуть корупційний вплив на земельні трансакції й захищатимуть права людей з низькими доходами, малим землеволодінням та іншими видами соціально-економічної ексклюзії.

***Елементи наукової новизни**. Полягають в обґрунтуванні необхідності виокремлення великих земельних угод (концентрації землекористування), як трансакцій зі значним корупціогенним ризиком, при розробці механізмів боротьби із корупцією на загальнонаціональному рівні.*

***Практична значущість**. Доповнення проєкту Антикорупційної стратегії на 2021-2025 рр. в частині визначення ключових проблем у сфері земельних відносин напрямом розроблення спеціального механізму укладання великих угод (концентрації землекористування) з обов'язковою перевіркою джерел походження коштів, верифікацією інформації про кінцевих бенефіціарних власників і перевіркою правдивості корпоративної структури власності, постійно діючим моніторингом впливу концентрованого землекористування на дотримання прав місцевого населення та збереження навколишнього середовища стане дієвим запобіжним антикорупційним заходом у сфері земельних відносин. Рис.: 3. Бібліогр.: 27.*

***Ключові слова**: земельні відносини; права людей; корупційні правопорушення; концентрація землекористування.*

Риковська Оксана Володимирівна – кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця відділу економіки і політики аграрних перетворень, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: oksana.rykovska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2723-8313

Постановка проблеми. Земельні відносини як окрема складова системи суспільних взаємозв'язків і сфера забезпечення прав людини формуються під впливом низки чинників ендогенного та екзогенного характеру. Суттєвим фактором зовнішнього негативного впливу виступає корупція. В Україні, як і у світі загалом, землекористування визнано однією з найбільш корумпованих сфер. За даними Transparency International кожна п'ята людина у світі давала хабар за доступ до земельних послуг [27]. Через свою високоліквідність земельні ділянки, як одні з найдорожчих і найбільш цінних активів, стають «ласим шматком» для різних шахраїв. Із метою отримання неправомірної вигоди від обігу земель представники органів державної влади і місцевого самоврядування формують корупційні ланцюги, долучаються до участі в них, сприяють рейдерським захопленням тощо. За результатами оприлюднених Національним антикорупційним бюро України (НАБУ) даних лише за І півріччя 2020 р. викриті корупційні дії у земельній сфері завдань збитків державі у сумі понад 76 млн грн; до суду скеровано 15 справ; на розгляді перебуває 30 справ; обвинуваченими визнано 40 осіб, ще 15 – висунута підозра; трансакції на земельних ділянках площею понад 6,5 тис. га перебувають у процесі розслідування [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість дослідників акцентують увагу на визначенні впливу корупції на економічне зростання, ефективність інвестицій та державних витрат, результативність здійснюваних секторальних реформ. Серед зарубіжних вчених виділяються роботи A. C. Drury, J. Krieckhaus, M. Lusztig [20]; K. Gyimah-Brempong, S. Gyimah-Brempong [21]; Matthew A. Cole [22]; F. Mendez, F. Sepulveda [23]; R. Klitgaard [24]; Е. Кампос, С. Прадхан [8]. На визначення соціальної сутності корупції, тенденцій розвитку та негативних її наслідків спрямовані роботи вітчизняних дослідників М. І. Мельник [7], О. Я. Прохоренко [17], С. М. Серьогіна [18]. Аналіз суспільно-політичних проблем корумпованості земельних відносин став темою низки досліджень П. Геги [2], А. Мартина [5, 6]. Зважаючи, що корупція входить до найактуальніших проблем в Україні, зокрема й у сфері землекористування, пошук нових механізмів та розробка дієвих заходів протидії корупції залишається важливим напрямом досліджень.

Мета статті – здійснити ідентифікацію корупціогенних ризиків у сфері земельних відносин, визначити специфічні фактори, що підтверджують наявність корупційної складової у сільськогосподарському землекористуванні для створення системи

попереджувальних заходів і встановлення регулюючих запобіжників, що обмежуватимуть корупційний вплив на земельні трансакції та захищатимуть права людей.

Виклад основних результатів дослідження. У загальному виразі корупція – це багатоаспектне соціальне явище, що виступає своєрідним відображенням політичних, економічних, ідеологічних та інших соціальних явищ і процесів у суспільстві, являє собою наслідок результатом недосконалого функціонування державних та суспільних інститутів, реакцію членів соціуму на вади суспільного розвитку. За законодавством корупція визначається як використання службовою особою наданих їй повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди [14]. Корупція підриває універсальні цінності – права людей. Через корупційні схеми непропорційно страждають вразливі верстви населення, які найбільше залежать від суспільних благ, встановлених правил та регламентів, і при цьому не мають можливості й достатніх засобів для використання альтернативних платних послуг. У земельних відносинах корупція – це ще і відсутність інституційних інструментів захисту місцевих громад від негативного впливу поточних інвестицій у землю.

В Україні найпоширенішими тіньовими схемами правопорушень у сфері сільськогосподарського землекористування визнано: неправомірна передача земельних ділянок у користування, порушення процедури торгів, зловживання через реєстраційні дії, шахрайство (рис. 1). Крім наведених варіантів також мають місце зловживання під час видачі сертифікатів інженерів-землевпорядників, конфлікт інтересів при вчиненні землевпорядних дій тощо.

Рис. 1. Види корупційних дій у сфері сільськогосподарського землекористування

Джерело: Узагальнено на основі «Земельна корупція: 30 корупційних ризиків та шляхи їх подолання». НАЗК, 2021.

Зазначені схеми сформовані унаслідок низки інституційних «провалів», підґрунтям яких стали безсистемні, політично та економічно заангажовані дії у сфері земельних відносин. Основними ризиками/джерелами формування корупційних схем в Україні є: недосконаліть нормативного регулювання, іноді суперечність законодавчих норм; відсутність відкритих реєстрів, точних відомостей про земельні ділянки державної та комунальної власності, про укладені договори; відсутність повних відомостей про землі у Державному земельному кадастрі; відсутність прозорого доступу до інформації щодо вільних земельних ділянок; відсутність відкритого ринку землі, зокрема державної та комунальної власності; відсутність сучасної цифровізованої процедури реєстрації прав, погодження землевпорядної документації; дискреційні повноваження Держгеокадастру; наявність дублюючих дозвільних процедур; відсутність ефективного механізму реагування на порушення; індивідуальна недоброчесність посадових осіб.

Окреслені корупційні ризики у сфері земельних відносин сприяють формуванню схем отримання неправомірної вигоди, при цьому порушуючи права мільйонів селян вільно користуватися власною землею та отримувати гідний дохід. Їх ідентифікація допомагає розробляти дієві механізми запобігання злочинам як у частині вдосконалення нормативно-правового регулювання та посилення відповідальності за порушення, так і створення системи попереджувальних заходів для запобігання проявам корупції.

У світовій практиці доведено, що вагомою ознакою та непрямим свідченням корупційних правопорушень у земельних відносинах виступає наявність великих земельних угод, тобто таких, що визначаються як «захоплення земель». У Декларації 2011 р. [26] Міжнародна земельна коаліція (ГМК) – глобальний альянс громадянського суспільства та міжурядових організацій, який налічує понад 150 членів, що представляють 54 країни – визначила «великомасштабне захоплення земель» як придбання або отримання у концесію земель, в умовах яких наявні одне або кілька порушень:

(i) порушення прав людини, зокрема рівних прав жінок;

(ii) відсутність вільної, попередньої та інформованої згоди постраждалих землекористувачів (FPIC);

(iii) відсутність ретельної оцінки або ігнорування соціальних, економічних та екологічних наслідків, враховуючи гендерні аспекти;

(iv) відсутність прозорих контрактів, що визначають чіткі й обов'язкові зобов'язання стосовно діяльності, зайнятості та розподілу вигід;

(v) відсутність ефективного демократичного планування, незалежного нагляду та реальної співучасті місцевого населення.

Таким чином, будь-яка велика земельна угода, де встановлено принаймні одне з перелічених порушень та не відповідає вимогам FPIC у частині дотримання принципів прозорості, демократичного планування, нагляду та співучасті містить корупційну складову.

Великі угоди зазвичай здійснюються за одним із сценаріїв. *Перший сценарій – це державні угоди з землею*. На рівні центральних органів виконавчої влади приймаються рішення щодо напрямів використання тієї чи іншої землі. Одним із прикладів масштабної схеми земельних махінацій в Україні за участі держави була передача землі сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів у розпорядження Держгеокадастру. Введена Законом норма діяла від 01.01.2013 р. [12] до ухвалення Указу Президента від 15.10.2020 р. «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» [13]. За оцінкою експерта з питань управління земельними ресурсами проєкту USAID «Підтримка аграрного та сільського розвитку» Сергія Кубаха, протягом восьмирічного періоду дії закону кількість земель у державній власності скоротилася на 6 млн га шляхом відведення у приватну власність у рамках «безоплатного передавання» [1]. Як зазначалося, така процедура одна з найбільш корупціогенних і, відповідно, держава втратила стратегічний ресурс, місцева влада недоотримала значні надходження до бюджету, а мільйони гривень «платежів за сприяння» осіли у кишенях посадових осіб, дотичних до виділення земельних ділянок. При цьому основними ошуканими стали мільйони селян, які тривалий час працювали на цій землі, мали право на отримання частки при її приватизації та повністю покладалися на справедливість дій з боку державних органів.

З ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних

відносин» [11] розпорядження землями за межами населених пунктів передано громадам. Зважаючи, що більша частина цих земель знаходиться у довгостроковій оренді (емфітевзисі, сервітуті), договори на що було укладено з управліннями Держгеокадастру, жителі місцевих громад, навіть отримавши землю у комунальну власність, позбавлені права користуватися нею, обирати інших орендарів та привабливіші умови.

Другий сценарій – це ринкові угоди з землею. Інвестори безпосередньо звертаються до державних чи місцевих представників і пропонують ціну за придбання або довгострокову оренду землі. У деяких випадках це робиться шляхом переговорів з лідером громади, наприклад сільським головою. На практиці величезні розбіжності у переговорній силі між інвесторами і громадами перешкоджають укладанню справедливих та рівноправних угод. Більше того, «представники» громади, з якими інвестори укладають угоди, загалом не уповноважені такою на виконання подібної діяльності, особливо там, де місцевий чиновник – «представник», фактично призначений урядом. Місцеві чиновники, відповідальні за землеустрій, або державні службовці вищого рівня, залучені до надання запитуваних дозволів на земельні угоди, можуть активно заохочувати широкомасштабну оренду або придбання землі як засіб отримання особистого прибутку. Нарешті, такі «представники» громади можуть не відображати точки зору окремих груп людей, яких безпосередньо стосуються земельні угоди.

Через те, що земля відноситься до малокерованих ресурсів, а процес прийняття рішень зосереджений у незначної кількості людей відсутність прозорості на відміну від демократичної підзвітності стала нормою у багатьох країнах. Посадові особи на всіх рівнях можуть розцінювати інтерес інвесторів до землі як можливість збагатитися, і останні дослідження підтверджують існування прямої статистичної кореляції між рівнями ймовірної корупції та можливістю укладання великих земельних угод. Чим сприятливіші умови, створені для укладання великих земельних угод та чим більше великих інвестиційних проєктів у землю, тим вищий рівень корупції.

Найбільшою узагальнюючою аналітичною платформою, на якій оприлюднено дані щодо придбання (оренди, лізингу, концесії) великих земельних ділянок у майже 100 країнах світу, є центр моніторингу Land Matrix. У базу даних зібрано інформацію про понад 2000 земельних угод, які за своїми характеристиками відповідають визначеним критеріям, а саме: угода призводить до передачі прав користування, контролю чи права власності на землю шляхом продажу, оренди чи концесії; ініційована з 2000 р.; покриває площу 200 гектарів або більше; призводить до зміни форми землекористування (часто від надання екстенсивних або екосистемних послуг до комерційного використання). За даними Land Matrix, в Україні зафіксовано 273 масштабні земельні угоди, з яких 255 відповідають вищезазначеним критеріям. Відповідно до укладених угод 3,4 млн га, що становить понад 8% загальної площі сільськогосподарських угідь, знаходяться в обробітку близько 200 компаній. Така значна концентрація (а за експертними оцінками її масштаби вдвічі перевищують офіційно наведені дані) слугує непрямим, але показовим свідченням використання корупційних схем у володінні земельними масивами. За показниками концентрації земельних угідь Україна знаходиться на рівні Нікарагуа, Папуа-Нова Гвінея, Камеруну, Індонезії тощо, де більше ніж 5% земель сільськогосподарського призначення контролюються обмеженою кількістю компаній.

Для дослідження взаємозв'язку між концентрацією земельних угідь і корупцією по країнах використано метод кореляційного аналізу. Масив даних щодо частки земельних угідь, охоплених великими угодами, встановлювався як відношення обсягів об'єднаних угідь за базою Land Matrix до загальної кількості сільськогосподарських земель за оцінками FAO. Масив даних із корупційної складової формувався за рейтингом країн зі сприйняття корупції, встановленим Transparency International у 2020 р. У вибірку включено країни, де обсяг земель під великими угодами перевищує 2% загального сільськогосподарського землекористування. Більшість цих країн знаходяться у другий половині рейтингу за індексом сприйняття корупції (рис. 2).

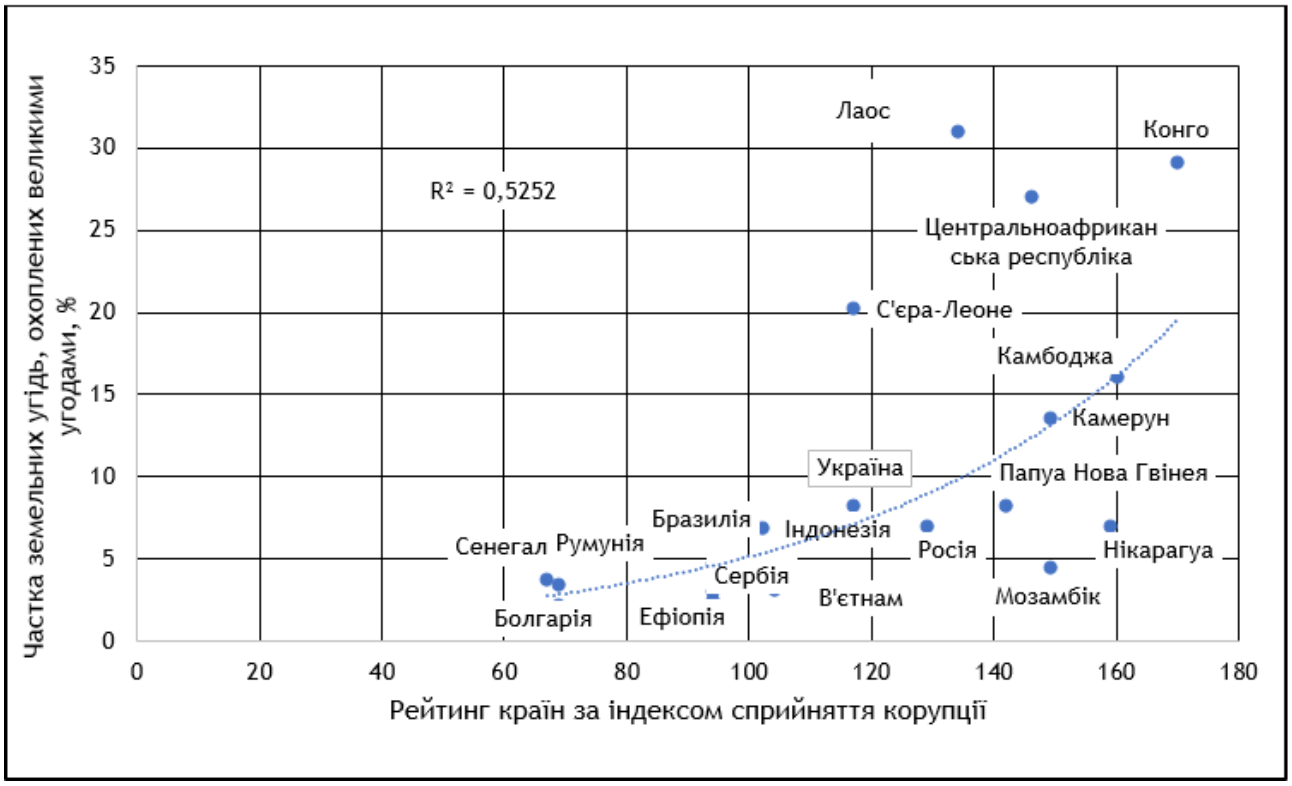

Рис. 2. Взаємозв'язок між індексом сприйняття корупції та великомасштабними земельними угодами

Джерело: Побудовано автором на основі даних: https://landmatrix.org/list/deals, http://www.fao.org/countryprofiles/index/ru/?iso3=PRY, https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl

В Україні, як зазначено вище, понад 8% сільськогосподарських угідь знаходяться під «великими угодами» і контролюються обмеженою кількістю компаній. За індексом сприйняття корупції наша країна у 2020 р. отримала 33 бали зі 100 можливих і розділила 117 місце (зі 180) з Єгиптом, С'єра-Леоне, Непалом та Замбією.

Лінія тренду (експонентна апроксимація) свідчить про існування помірного зв'язку між корупцією та наявністю великих земельних угод. У країнах, де корупційна складова являє собою вагомий чинник для прийняття економічних рішень, доволі поширені великі угоди у землекористуванні. За результатами аналізу, по-перше, у країнах, які за індексом сприйняття корупції знаходяться у першій половині рейтингу не зафіксовано великих земельних угод; по-друге, у країнах, населення яких ставиться до корупції як до об'єктивної реальності, великими угодами охоплено значні обсяги земель сільськогосподарського призначення (у Лаосі та Конго сягають 30% земель); по-третє, наявність корупційних схем відкриває можливості для тіньового бізнесу й недоброчесних інвесторів захоплювати землі, монополізувати владу і порушувати права тих, хто не може протистояти потужному загарбанню земель.

Корупційність земельних відносин в Україні підтверджується інвестиційними потоками, які надходять з офшорних зон (рис. 3). Серед країн, що найбільше інвестують в українську землю, це Кіпр і Люксембург, відомі у світі офшори. До списків офшорних зон відносяться й Вірджинські острови, Сейшели, Нідерланди, Сінгапур і Беліз, які теж інвестують в українську землю. США і Саудівська Аравія, хоча й виступають «оригінальними» інвесторами, використовують дочірні компанії в офшорних юрисдикціях під час торгівлі зерном та іншою сільськогосподарською сировиною. Загалом за даними бази Landmatrix, інвестори з 25 країн вкладали кошти у сільськогосподарські землі в Україні.

Середній розмір земельних угідь за укладеними договорами коливається від 2,0 і 5,6 тис. га (інвестиції з Німеччини та Великобританії) до 24,2 і 27,3 тис. га (інвестиції з Кіпру та Канади).

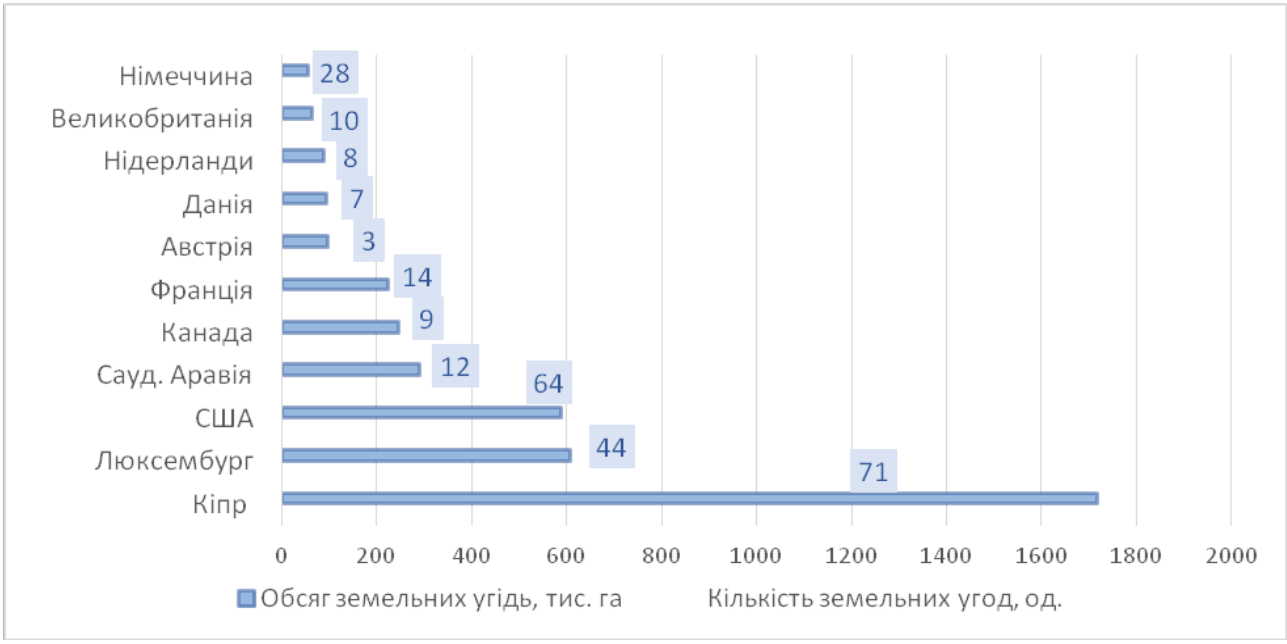

Рис. 3. Глобальні потоки транснаціональних інвестицій у землю, 2020 р.

Джерело: узагальнено автором на основі Land Matrix data. URL : https://landmatrix.org/list/deals.

Визначальною рисою офшорів, окрім оптимізації (уникнення) оподаткування, слугує легалізація кримінальних, у тому числі корупційних доходів. Виведення капіталів у країни зі спрощеним законодавством та відсутністю будь-якого контролю й прозорості з подальшим легальним інвестуванням у потрібні активи – це загальновідома схема фінансових оборудок зі шлейфом заплямованого минулого.

Корупція традиційно потрапляє до найактуальніших проблем України за результатами різних соціологічних досліджень. Так, 52,3% респондентів, опитаних Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у рамках всеукраїнського дослідження громадської думки, визначили корупцію однією з найголовніших проблем [10]. За даними соціологічного дослідження Українського інституту майбутнього (UIF), 49% українців вважають корупцію головною перешкодою для розвитку держави [4] і 42,9% причиною кризи та погіршення економічного становища родини [19].

Суттєво різняться думки стосовно відношення до корумпованості інституцій у різних груп респондентів. Для населення загалом корупція у земельних відносинах не виноситься на перші місця. Водночас підприємці та експерти включають земельну корупцію у лідери корупційних зловживань [9].

Поширеність корупційних схем, обсяги неправомірної вигоди, масштаби порушень прав людини спричиняють дослідження у цій сфері багатьох науковців, практиків, правозахисників, представників громадянського суспільства. Одним з відомих дослідників впливу корупції на земельні відносини в усьому світі є Professor Olivier De Schutter. Узагальнюючи дані більше ніж 95 країн він описав найпоширеніші корупційні схеми, які часто перетинаються та взаємно підсилюються у межах різних форм великомасштабних земельних угод, окреслив процесуальні механізми корупції, які пов'язані з порушенням управління на різних етапах з метою отримання вигоди для конкретної особи або групи [25].

Більшість дослідників підтримують теорію, що корупція виникає за умови існування монополії, правової недосконалості та відсутності механізмів дієвого контролю. Порушити корупційну схему та зменшити її вплив можливо за рахунок підзвітності та відповідальності. Класична формула американського економіста Р. Клітгарда визначає корупцію як Корупція = Монополія + Свобода дій – Підзвітність [24].

У земельних відносинах монополія, як основний корупційний чинник, означає не одноосібне володіння землею, а виключне право державних структур здійснювати та контролювати операції із земельними ділянками. Зокрема, вертикаль Держгеокадастру протягом останніх двадцяти років була наділена низкою монопольних повноважень у сфері земельних відносин - від розробки нормативно-технічних документів, державних

стандартів, норм і правил, проведення землевпорядних та землеоціночних робіт до організації й здійснення державного нагляду (контролю) та вжиття заходів із запобігання порушенням у земельній сфері. Така централізація повноважень сприяла формуванню сталих корупційних схем у сфері землекористування. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [20], за яким значна кількість повноважень Держгеокадастру передана на місцевий рівень може стати потужним кроком у боротьбі з земельною корупцією. На думку багатьох експертів, демонополізація вищезазначеної інституції сприятиме не лише розірванню старих корупційних ланцюгів у сфері земельних відносин. Місцеві органи влади матимуть шанс при відборі кадрів до новостворених відділів територіальних громад, із повноваженнями у сфері землеустрою, крім кваліфікаційних вимог враховувати рівень толерантності до корупції.

Вагомим чинником поширення корупційних зловживань у земельних відносинах стала правова недосконаліть, визначена як «свобода дій» у формулі Р. Клітгарда. Тривало діючий мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення [15] з одного боку «заморозив» майже всі законні операції із земельними ділянками сільськогосподарського призначення (за винятком передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб), з іншого, став тригером для запуску негативної тенденції формування розгалуженої системи корупційних дій у сфері обігу земельних ділянок. Відсутність законодавчих механізмів купівлі-продажу, неврегульованість процедури, обмеженість засобів контролю забезпечили свободу дій для зловживання службовим становищем та отримання неправомірної вигоди посадовими особами на всіх рівнях влади. Ухвалення низки законів як у сфері землекористування, так і для протидії корупції, в тому числі, про обов'язкове проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів не набули тієї запобіжної сили, яка б унеможливила корупційні схеми у землекористуванні.

Протистояти поширенню правопорушень, зокрема у земельних відносинах, можливо шляхом запровадження механізмів публічності, прозорості та інформаційної відкритості. Оприлюднення намірів проведення земельних трансакцій, відкриття процедури операцій, розповсюдження інформації про ухвалені угоди та проведені оборудки стануть підґрунтям для втрати інтересу до корупційних дій і захищатимуть правову складову. Відкритість – це дієвий механізм запобігання корупційним зловживанням та можливість попередження порушень прав людей у сфері землеволодіння та землекористування.

Українська практика протидії корупції полягає у створенні потужної антикорупційної інфраструктури, з приєднанням України до всіх міжнародних ініціатив та ухваленням низки антикорупційних законів і нормативних актів. Усі вони стосуються боротьби з корупцією безвідносно до сфери її виникнення. Особливості масштабів корупційних правопорушень у земельних відносинах та наслідків їх впливу на права людини виокремлюють земельну корупцію і потребують специфічних дієвих заходів у земельній сфері.

Вперше секторальний підхід у боротьбі з корупцією та визнання необхідності впровадження особливих механізмів впливу в різних сферах був запропонований у новому проєкті «Антикорупційної стратегії 2021-2025» [16]. Земельні відносини увійшли до переліку пріоритетних сфер, для яких визначені основні проблеми та очікувані стратегічні результати після вжиття антикорупційних заходів.

Зважаючи, що вагомим корупційним ризиком у сфері земельних відносин виступає значна частка великих земельних угод (концентрація землекористування) та превалювання інвестиційних потоків у земельні активи з офшорних зон, до визначених проєктом Стратегії проблем у сфері земельних відносин необхідно додати: «Великі земельні угоди (покривають площу 200 га і більше) та фінансові інвестиції у земельні активи з офшорних зон є джерелом корупції у земельних відносинах та ризиком порушень прав людей». Для запобігання визначеним корупційним ризикам необхідно:

законодавчо обмежити концентрацію земель на рівні науково обґрунтованих норм екологобезпечного господарювання та з врахуванням принципів дотримання прав людини;

визначити, що укладання великих угод (понад 200 га) здійснюється за спеціальною процедурою, що включає перевірку джерел

походження коштів та корпоративної структури власності, постійно діючий моніторинг впливу землекористування на дотримання прав місцевого населення та збереження навколишнього середовища;

запровадити ефективні механізми верифікації інформації про кінцевих бенефіціарних власників та перевірки правдивості корпоративної структури власності;

визначити відповідальність основних суб'єктів, що залучені до земельних трансакцій: інвестиційних компаній, банків та інших фінансових установ, органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та, у випадках транснаціональних придбань земель із залученням іноземних інвесторів, урядів країн, в яких інвестор має постійне місце проживання або реєстрації.

В Україні відкрито ринок земель сільськогосподарського призначення і у перспективі щорічна його лібералізація зніматиме обмеження та спрощуватиме вимоги. Уже з 2024 р. передбачено можливість купівлі земельних ділянок юридичними особами і, ймовірно, залучення іноземного капіталу до ринку купівлі-продажу сільськогосподарських земель. Відкриваючи в подальшому кордони для іноземних інвестицій у землю, потрібно працювати над впровадженням механізмів, що унеможливлять порушення прав людей та сільських громад через недобросовісних іноземних і вітчизняних посадових осіб, бізнесменів та компаній.

Корупція у земельних відносинах – це глобальна проблема, яка в той чи інший спосіб стосується більшості країн. Дослідження механізмів, сформованих окремими урядами й міжурядовими структурами для боротьби з корупцією, сприяють побудові національної системи протидії корупційним зловживанням у земельних угодах. Враховуючи різноманітність корупційних схем і недосконалість законодавчого забезпечення необхідно використовувати всі можливості, досвід інших країн і практики, напрацьовані зарубіжними фахівцями для запобігання неправомірним діям у сфері земельних відносин. У пошуках рішень для ефективної боротьби з корупцією у земельних відносинах та наслідками її впливу на громади і права людей потрібно розглядати ініціативи, які впроваджені в інших галузях економіки та забезпечують позитивні результати.

Ініціатива прозорості видобувних галузей (ІПВГ). У своїй нинішній формі ІПВГ застосовується лише до потоків доходів між нафтовими, газовими і гірничодобувними компаніями та урядами країн, де вони працюють. Крім того, ІПВГ застосовується до використання урядом доходів, що надходять від експлуатації мінеральних ресурсів. Продовжити позитивний досвід ініціативи доцільно у сфері земельних відносин, насамперед – великих земельних угод. Публікація контрактів, укладених між інвесторами і урядом або компетентними державними органами – це спосіб забезпечення прозорості та підзвітності використання коштів. Однак коли йдеться про масштабні земельні угоди, прозорість коштів може бути не основною формою інформації, яка потребує розголошення місцевим громадам і загальній громадськості в цілому. Натомість розкриття умов договорів було б набагато кориснішим у боротьбі з корупцією у земельних угодах.

Партнерство відкритого уряду (ПВУ). Партнерство «Відкритий уряд» передбачає відкрите декларування доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування як до, так і після закінчення терміну їхніх повноважень. Таке оприлюднення доходів буде дійсно ефективним, лише якщо поширюватиметься на членів сімей посадових осіб. В Україні підтверджена низка випадків реєстрації майна та активів на батьків або дорослих дітей, які не проживають із суб'єктами декларування, що дозволяє уникати виконання антикорупційних вимог. Запровадження норм стосовно розширення переліку осіб, майно і активи яких потрібно включати у декларацію посадовців, що працюють у сферах із високим корупціогенним ризиком, зокрема у сфері землекористування, сприятиме прозорості та підвищить ефективність дій для запобігання корупції у публічному секторі.

Висновки. 1. Корупція – це суспільне багатоаспектне явище, що спричиняє широкомасштабні несприятливі наслідки та за своєю сутністю є порушенням прав людей. Корупційні зловживання у сфері земельних відносин призводять до порушення прав і законних інтересів землекористувачів і землевласників, передусім найбідніших, маргіналізованих та вразливих верств населення; втрати земель державної і комунальної власності, зменшення надходжень до державного й місцевих бюджетів, що негативно позначається на добробуті всього населення

країни. Найбільше потерпають селяни, які не мають ні фінансової, ні інституційної, ні технічної можливості протистояти чітко вибудованій корупційній мережі, відстоювати свої права та захищати власність.

2. Тіньові корупційні схеми у землеволодінні та землекористуванні, які протягом більше ніж 20-річного періоду формувалися в Україні, пронизують усі гілки влади. Законодавча неврегульованість, інституційні провали, виконавчі викривлення та неналежність судочинства сприяли великомасштабній концентрації сільськогосподарських угідь, за якої близько 10% земель, що становить 4,2 млн га, де-факто належать 200 особам, допустили розкрадання понад 5 млн га земель державної власності, спричинили недоотримання бюджетами всіх рівнів мільйонних платежів за користування земельними угіддями.

3. Оцінка корупції за своєю сутністю важке завдання, тоді як вимір впливу корупції на права людини – ще складніше. Разом із тим існують непрямі свідчення наявності важливих взаємозв'язків між передбачуваними рівнями корупції і дотриманням прав людини. Ґрунтуючись на результатах досліджень зарубіжних науковців, визначено, що непрямими, але доведеними свідченнями поширення корупції у сфері земельних відносин є: кількість великих земельних угод та обсяги сільськогосподарських угідь, що сконцентровані в обмеженої кількості користувачів; превалювання інвестиційних потоків з офшорних зон; наявність монополії на виконання повноважень у сфері земельних відносин – від розробки нормативно-технічних документів, державних стандартів, норм і правил, проведення землевпорядних та землеоціночних робіт до організації й здійснення державного нагляду (контролю) та вжиття заходів із запобігання порушенням у земельній сфері.

4. Статистично доведено існування зв'язку між концентрацією земель (великими угодами у сільськогосподарському землекористуванні) та рівнем корупції. Результати аналізу більше ніж 50 країн свідчать, що, по-перше, у країнах, які за індексом сприйняття корупції знаходяться у першій половині рейтингу, не зафіксовано великих земельних угод; по-друге, у країнах, населення яких ставиться до корупції як до об'єктивної реальності і сприймають її як ментальну особливість, великими угодами охоплено значні обсяги земель сільськогосподарського призначення. Наявність корупційних схем відкриває можливості для тіньового бізнесу й недоброчесних інвесторів захоплювати землі, монополізувати владу і порушувати права тих, хто не може протистояти поширеному загарбанню земель.

5. Українська практика боротьби з корупцією полягає у створенні потужної антикорупційної інфраструктури та ухвалення низки законів і нормативно-правових актів. Уперше секторальний підхід у боротьбі з корупцією та визнання необхідності впровадження особливих механізмів впливу в різних сферах було запропоновано у новому проєкті «Антикорупційної стратегії 2021-2025». Земельні відносини увійшли до переліку пріоритетних сфер, для яких визначені основні проблеми та очікувані стратегічні результати після вжиття антикорупційних заходів.

6. Актуальною проблемою, що супроводжується корупційними ризиками у земельних відносинах і потребує виокремлення в Антикорупційній стратегії, є концентрація землекористування. Розроблення спеціального механізму укладання великих угод з обов'язковою перевіркою джерел походження коштів, верифікацією інформації про кінцевих бенефіціарних власників і перевіркою правдивості корпоративної структури власності, постійно діючим моніторингом впливу концентрованого землекористування на дотримання прав місцевого населення та збереження навколишнього середовища стане дієвим запобіжним антикорупційним заходом у сфері земельних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. "Землю – громадам". Які корупційні схеми зруйнує передавання земель у комунальну власність. URL : https://www.epravda.com.ua/projects/zemlia-mozhlyvostei/2021/03/15/671926/.

2. *Гега П. Т.* Реалії прояву та протидії корупції у сфері земельних відносин в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)* : наук.-практ.журн. 2013. № 1 (29). С.98-102.

References

1. "Zemliu – hromadam". Yaki koruptsiini skhemy zruinuie peredavannia zemel u komunalnu vlasnist ["Land for Communities". What corruption schemes ruin the transfer of land to communal property]. Retrieved from: https://www.epravda.com.ua/projects/zemlia-mozhlyvostei/2021/03/15/671926/ [In Ukrainian].

2. Heha, P.T. (2013). Realii proiavu ta protydii koruptsii u sferi zemelnykh vidnosyn v Ukraini [Realities of manifestation and counteraction of corruption in the sphere of land relations in Ukraine]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu ta koruptsiieiu (teoriia i praktyka), 1 (29), pp. 98-102* [In Ukrainian].

3. Звіт НАБУ за І півріччя 2020 р. URL : https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_i_pivrichchya_2020_roku_0.pdf.

4. Майже половина українців вважають корупцію головною перешкодою для розвитку країни. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/724611.html.

5. *Мартин А. Г., Євсюков Т. О. Гунько Л. А.* Протидія корупційним проявам у сфері земельних відносин та природокористування. Київ : НУБіП України, 2011. 166 с.;

6. *Мартин А.* Корумпованість земельних відносин в Україні: причини і шляхи їх подолання. *Землеустрій і кадастр,* 2014. № 2. С. 33-48.

7. *Мельник М. І.* Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : монографія. Київ : Атіка, 2001. 304 с.

8. Многоликая коррупция. Выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления : монография / пер. с англ. ; под ред. Кампос Эдгардо, Прадхан Санджай, 2016. 551 с.

9. Негативні тенденції та низька обізнаність: кілька тез про дослідження від НАЗК. URL : https://ti-ukraine.org/blogs/negatyvni-tendentsiyi-ta-nyzka-obiznanist-pro-shho-govoryt-masshtabne-doslidzhennya-shhodo-koruptsiyi/.

10. Оцінка напрямку справ в Україні і топ-проблеми. URL : https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=973&page=5.

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-IX#Text.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5245-VI). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5245-17#Text.

13. Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин : Указ Президента України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2020#Text.

14. Про запобігання корупції : Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

15. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю) : Закон України від 18.01.2001р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14#Text

16. Проєкт Закону про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007.

17. *Прохоренко О. Я.* Корупція по-українськи (сутність, стан, проблеми) : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2005. 456 с.

18. *Серьогін С. М.* Державний службовець у відносинах між владою і суспільством : монографія. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 456 с.

19. Українці причиною економічної кризи переважно називають корупцію – КМІС. URL : https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/8/674751/.

20. *Drury A. C., Krieckhaus J., Lusztig M.* Corruption, Democracy, and Economic Growth. International Political Science Review/ Revue internationale de science politique. 2006. Vol. 27(2). P. 121-136.

21. *Gyimah-Brempong K., Gyimah-Brempong S.* "Corruption, Growth, and Income Distribution: Are there Regional Differences?" *Economics of Governance, Springer.* 2006. Vol. 7(3). P. 245-269, August.

22. *Matthew A. Cole.* "Corruption, income and the environment: An empirical analysis". *Ecological Economics*. 2007. Vol. 62 (3-4). P. 637-647, May.

23. *Mendez F., Sepulveda F.* "Corruption, growth and political regimes: Cross country evidence". *European Journal of Political Economy, Elsevier*. 2006. Vol. 22(1). P. 82- 98, March.

24. *Robert Klitgaard*. "Engaging Corruption: New Ideas for the International Monetary Fund". *Policy Design and Practice 2*. 2019. № 3. "Corruption." In International Development: Inquiries in Global Development Practice, edited by Paul Battersby, et al. Sage Press, 2017.

25. The report Tainted Lands: Corruption in Large-Scale Land Deals. URL : https://www.globalwitness.org/en/campaigns/land-deals/tainted-lands-corruption-large-scale-land-deals/.

3. Zvit NABU za I pivrichchia 2020 r. NABU report for the first half of 2020. (2020). Retrieved from : https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/zvit_i_pivrichchya_2020_roku_0.pdf [In Ukrainian].

4. Maizhe polovyna ukraintsiv vvazhaiut koruptsiiu holovnoiu pereshkodoiu dlia rozvytku krainy [Almost half of Ukrainians consider corruption the main obstacle to the country's development]. Retrieved from : https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/724611.html [In Ukrainian].

5. Martyn, A.H., Yevsiukov, T.O. & Hunko, L.A. (2011). Protydiia koruptsiinym proiavam u sferi zemelnykh vidnosyn ta pryrodokorystuvannia [Counteracting corruption in the field of land relations and environmental management]. Kyiv : NUBiP Ukrainy [In Ukrainian].

6. Martyn, A. (2014). Korumpovanist zemelnykh vidnosyn v Ukraini: prychyny i shliakhy yikh podolannia [Corruption of land relations in Ukraine: reasons and ways to overcome them]. *Zemleustrii i kadastr, pp. 33-48* [In Ukrainian].

7. Melnyk, M.I. (2001). Koruptsiia: sutnist, poniattia, zakhody protydii : monohrafiia [Corruption: essence, concept, countermeasures: monograph]. Kyiv : Atika [In Ukrainian].

8. Kampos Jedgardo & Pradhan Sandzhaj (2016). Mnogolikaja korrupcija. Vyjavlenie ujazvimyh mest na urovne sektorov jekonomiki i gosudarstvennogo upravlenija : monografija [Many faces of corruption. Identifying vulnerabilities at the level of sectors of the economy and public administration: monograph]. Kampos Jedgardo, Pradhan Sandzhaj (Ed.) [In Russian].

9. Nehatyvni tendentsii ta nyzka obiznanist: kilka tez pro doslidzhennia vid NAZK [Negative trends and low awareness: several studies on the study from the NACP]. Retrieved from : https://ti-ukraine.org/blogs/negatyvni-tendentsiyi-ta-nyzka-obiznanist-pro-shho-govoryt-masshtabne-doslidzhennya-shhodo-koruptsiyi/ [In Ukrainian].

10. Otsinka napriamku sprav v Ukraini i top-problemy [Assessment of the direction of affairs in Ukraine and Top Problems]. Retrieved from : https://www.kiis.com.ua/ ?lang=ukr&cat=reports&id=973&page=5 [In Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia systemy upravlinnia ta derehuliatsii u sferi zemelnykh vidnosyn : Zakon Ukrainy vid 28.04.2021 r. # 1423-IX [On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the system of management and deregulation in the field of land relations: Law of Ukraine of 28.04.2021 No. 1423-IX]. (2021). Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-IX#Text [In Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozmezhuvannia zemel derzhavnoi ta komunalnoi vlasnosti : Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2012 roku # 5245-VI) [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Demarcation of State and Communal Lands: Law of Ukraine of September 6, 2012 No. 5245-VI)]. (2012). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5245-17#Text [In Ukrainian].

13. Pro deiaki zakhody shchodo pryskorennia reform u sferi zemelnykh vidnosyn : Ukaz Prezydenta Ukrainy [On some measures to accelerate reforms in the field of land relations: Decree of the President of Ukraine]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2020#Text [In Ukrainian].

14. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [In Ukrainian].

15. Pro uhody shchodo vidchuzhennia zemelnoi chastky (paiu) : Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 r. [On agreements on alienation of land plot : Law of Ukraine of 18.01.2001]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14#Text [In Ukrainian].

16. Proekt Zakonu pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2020-2024 roky [Draft Law on the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2020-2024]. Retrieved from : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70007 [In Ukrainian].

26. Tirana Declaration: Securing Land Access for the Poor in Times of Intensified Natural Resources Competition, International Land Coalition, 2011. URL : http://www.landcoalition.org/sites/default/files/documents/resources/tiranadeclaration.pdf.

27. Transparency International, Global Corruption Barometer 2013, at 11. 2013. URL : http://www.transparency.org/gcb2013/report.

17. Prokhorenko, O.Ya. (2005). Koruptsiia po-ukrainsky (sutnist, stan, problemy) : monohrafiia [Corruption in Ukrainian (essence, state, problems): monograph]. Kyiv : Vyd-vo NADU [In Ukrainian].

18. Serohin, S.M. (2003). Derzhavnyi sluzhbovets u vidnosynakh mizh vladoiu i suspilstvom : monohrafiia [Civil servant in the relationship between government and society: monograph]. Dnipropetrovsk : DRIDU NADU [In Ukrainian].

19. Ukraintsi prychynoiu ekonomichnoi kryzy perevazhno nazyvaiut koruptsiiu – KMIS [Ukrainians mostly call corruption the cause of the economic crisis - KIIS]. Retrieved from : https://www.epravda.com.ua/news/2021/06/8/674751/ [In Ukrainian].

20. Drury, A.C., Krieckhaus, J. & Lusztig, M. (2006). Corruption Democracy, and Economic Growth. *International Political Science Review/ Revue internationale de science politique, 27(2), pp. 121-136* [In English].

21. Gyimah-Brempong, K. & Gyimah-Brempong, S. (2006). Corruption, Growth, and Income Distribution: Are there Regional Differences? *Economics of Governance, Springer, 7(3), pp. 245-269* [In English].

22. Matthew, A. Cole. (2007). Corruption, income and the environment: An empirical analysis. *Ecological Economics, 62 (3-4), pp. 637-647* [In English].

23. Mendez, F. & Sepulveda, F. (2006). Corruption, growth and political regimes: Cross country evidence. *European Journal of Political Economy, Elsevier, 22(1), pp. 82- 98* [In English].

24. Robert Klitgaard (2019). Engaging Corruption: New Ideas for the International Monetary Fund. Policy Design and Practice 2, 3. "Corruption." In International Development: Inquiries in Global Development Practice. Paul Battersby (Ed.). Sage Press [In English].

25. The report Tainted Lands: Corruption in Large-Scale Land Deals. Retrieved from : https://www.globalwitness.org/en/campaigns/land-deals/tainted-lands-corruption-large-scale-land-deals/ [In English].

26. Tirana Declaration: Securing Land Access for the Poor in Times of Intensified Natural Resources Competition, International Land Coalition. (2011). Retrieved from : http://www.landcoalition.org/sites/default/files/documents/resources/tiranadeclaration.pdf [In English].

27. Transparency International, Global Corruption Barometer (2013). Retrieved from : http://www.transparency.org/gcb2013/ report [In English].

Rykovska O. V. Corruption risks in the sphere of land relations and directions of their minimization

The purpose of the article *is to identify corruption risks in the field of land relations, identify specific factors confirming the existence of a corruption component in agricultural land use to create a system of preventive measures and establish regulatory fuses, limit corruption influence on land transactions and protect human rights.*

Research methods. *To achieve this goal, the following methods were used: analysis and synthesis (to determine the sources of corruption schemes in the field of land relations); correlation analysis (to establish the relationship between corruption and land use concentration); empirical (on the study of the consequences of corruption offenses in the field of land relations) and abstract-logical (to summarize the conclusions and formulate proposals).*

Research results. *Identification of the main sources of corruption schemes in the field of agricultural land use contributes to the development of effective methods to combat these offenses. According to research by foreign scholars, the system of preventing abuse of office and obtaining illegal benefits by officials at all levels of government is built through: overcoming the monopoly, as the exclusive right of government agencies to carry out and control land transactions; clear legislative regulation of mechanisms of purchase and sale and other transactions with agricultural land; introduction of mechanisms of publicity, transparency and information openness in the land market. Disclosure of intentions to conduct land transactions, opening of operations, dissemination of information on approved agreements will reduce the interest of corrupt officials and protect legal actions. In addition to the types of corruption in the field of agricultural land use identified by the NACP, specific factors are outlined that confirm the existence of a corruption component, including: 1) conclusion of large land agreements (concentration of land use); 2) investment flows into land assets from offshore zones; 3) discretionary powers of a single body of executive power in the field of disposal of agricultural land. The establishment of regulatory safeguards on additional to generally accepted factors of corruption will limit the corrupt impact on land transactions and protect the rights of low-income people, small landholdings and other types of socio-economic exclusion.*

Scientific novelty *consists in substantiating the need to single out large land agreements (concentration of land use) as transactions with significant corruption risk, when developing mechanisms to combat corruption at the national level.*

Practical significance. *Addendum to the draft Anti-Corruption Strategy for 2021-2025 in terms of identifying key issues in the field of land relations by developing a special mechanism for concluding large agreements (land use concentration) with mandatory verification of sources of funds, verification of information on ultimate beneficial owners and verification of corporate structure permanent monitoring of the impact of concentrated land use on the observance of the rights of the local population and preservation of the environment will become an effective preventive anti-corruption measure in the field of land relations. Figs.: 3. Refs.: 27.*

Keywords: *land relations; human rights; corruption offenses; concentration of land use.*

Rykovska Oksana Volodymyrivna – candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of economics and policy of agrarian transformations, State Organization "Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" (26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011)
E-mail: oksana.rykovska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2723-8313

Рыковская О. В. Коррупционные риски в сфере земельных отношений и направления их минимизации

Цель статьи *– осуществить идентификацию коррупционных рисков в сфере земельных отношений, определить специфические факторы, подтверждающие наличие коррупционной составляющей в сельскохозяйственном землепользовании для создания системы предупредительных мер и установления регулирующих механизмов, что будут ограничивать коррупционное влияние на земельные сделки и защищать права людей.*

Методика исследования. *Для достижения поставленной цели использованы методы: анализа и синтеза (для определения источников формирования коррупционных схем в сфере земельных отношений), корреляционного анализа (для установления взаимосвязи между коррупцией и концентрацией землепользования), эмпирический (при исследовании последствий коррупционных правонарушений в сфере земельных отношений) и абстрактно-логический (для обобщения выводов и формулировки предложений).*

Результаты исследования. *Идентификация основных источников формирования коррупционных схем в сфере сельскохозяйственного землепользования способствует разработке эффективных методов противодействия этим правонарушениям. По результатам исследований зарубежных ученых система предотвращения злоупотреблений служебным положением и получение неправомерной выгоды должностными лицами на всех уровнях власти строится через: преодоление монополии, как исключительного права государственных структур осуществлять и контролировать операции с земельными участками; четкое законодательное нормирование механизмов купли-продажи и других трансакций с сельскохозяйственной землей; внедрение механизмов публичности, прозрачности и информационной открытости на земельном рынке. Обнародование намерений проведения земельных трансакций, открытие процедуры операций, распространение информации о принятых соглашениях будут снижать интерес коррупционеров и защищать правовые действия. В дополнение к определенным Национальным агентством по вопросам предотвращения коррупции видов коррупционных действий в сфере сельскохозяйственного землепользования обозначены специфические факторы, что подтверждают наличие коррупционной составляющей, среди которых: 1) заключение крупных земельных сделок (концентрация землепользования) 2) инвестиционные потоки в земельные активы из офшорных зон; 3) дискреционные полномочия единого органа исполнительной власти в сфере распоряжения землями сельскохозяйственного назначения. Установка регулирующих механизмов на дополнительные к общепризнанным факторам коррупции будут ограничивать коррупционное влияние на земельные сделки и защищать права людей с низкими доходами, малым землевладением и другими видами социально-экономической эксклюзии.*

Элементы научной новизны. *Заключаются в обосновании необходимости выделения больших земельных сделок (концентрации землепользования), как трансакций со значительным коррупциогенным риском, при разработке механизмов борьбы с коррупцией на общенациональном уровне.*

Практическая значимость. *Дополнение проекта Антикоррупционной стратегии на 2021-2025 гг. в части определения ключевых проблем в сфере земельных отношений направлением разработки специального механизма заключения крупных сделок (концентрации землепользования) с обязательной проверкой источников происхождения средств, верификацией информации о конечных бенефициарных владельцах и проверкой достоверности корпоративной структуры собственности, постоянно действующим мониторингом влияния концентрированного землепользования на соблюдение прав местного населения и сохранение окружающей среды станет действенной предотвращающей антикоррупционной мерой в сфере земельных отношений. Илл.: 3. Библиогр.: 27.*

Ключевые слова: *земельные отношения; права людей; коррупционные правонарушения; концентрация землепользования.*

Рыковская Оксана Владимировна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: oksana.rykovska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-2723-8313

Стаття надійшла до редакції 02.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Риковська О. В. Корупційні ризики у сфері земельних відносин та напрями їх мінімізації. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 75 — 87. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107075

Rykovska, O.V. (2021). Koruptsiini ryzyky u sferi zemelnykh vidnosyn ta napriamy yikh minimizatsii [Corruption risks in the sphere of land relations and directions of their minimization]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 75 — 87 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107075

*** * ***

УДК 330.15
JEL Classification: Q 18
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107088

І. В. КОШКАЛДА, докторка економічних наук, професорка
А. М. РЯСНЯНСЬКА, кандидатка економічних наук

Концептуальні засади біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку

Мета статті *– обґрунтувати й висвітлити теоретичні положення і методичні підходи до формування концептуальних засад біоорієнтованої економіки та встановити її роль у контексті сталого розвитку.*

Методика дослідження*. Використано методи: абстрактно-логічний – при дослідженні сутності поняття «біоорієнтована економіка» та при обґрунтуванні теоретичних положень щодо формування концепції біоорієнтованої економіки; аналізу і синтезу – під час встановлення місця біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку; монографічний – вивчення наукових робіт українських та іноземних вчених щодо біоорієнтованої економіки; графічний – для наочного відображення результатів дослідження.*

Результати дослідження*. Узагальнено теоретичні положення і методичні підходи до формування концепції біоорієнтованої економіки, а також встановлено її місце в контексті сталого розвитку.*

Елементи наукової новизни*. Набула подальшого розвитку концепція біоорієнтованої економіки, метою реалізації якої в контексті сталого розвитку визнано задоволення попиту і потреб суспільства в процесі реалізації на ринку біомаси, продукованої на основі біоорієнтованої економіки. За умов ефективного розвитку біоорієнтованої економіки буде досягнуто глобальні цілі, а саме: вирішено питання продовольчої безпеки, забезпечено раціональне використання природних ресурсів, сприяння екологізації процесів виробництва, тобто досягнуто цілей сталого розвитку.*

Практична значущість*. Запропоновано концептуальну схему, яка надає можливість реалізації та ефективного розвитку біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку. Рис.: 2. Бібліогр.: 21.*

Ключові слова: *біоорієнтована економіка; біоекономіка; біобазована економіка; сталий розвиток.*

Кошкалда Ірина Віталіївна – докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва (62483, Харківська обл., Харківський р-н, п/в «Докучаєвське-1»)
E-mail: irinavit1506@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-4855-8890
Ряснянська Альона Миколаївна – кандидатка економічних наук, старша викладачка кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44)
E-mail: alona.ryasnyanska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-1564-6624

Постановка проблеми. Людина безпосередньо залежна від природи, адже може жити тільки завдяки використанню її багатств. Основу національного багатства кожної країни також становлять природні ресурси, на використанні яких ґрунтується економіка. Проте розуміння того, що природні ресурси необхідно використовувати раціонально виникло лише тоді, коли люди відчули негативні наслідки свого безвідповідального ставлення до природи. На сьогодні природо-екологічні проблеми перетворилися на глобальні й наднебезпечні. Ці проблеми разом із ростом чисельності населення, а також низкою інших факторів, таких як зміна клімату, забруднення навколишнього середовища, вичерпність корисних копалин тощо, зумовили необхідність пошуку шляхів раціонального використання природних ресурсів та розвитку економіки. Одним із них визнано біоекономіку. Варто зазначити, що марнотратний характер ставлення людини до природи іманентно притаманний традиційному принципу використання її ресурсів – людська діяльність протягом всієї історії аграрної цивілізації, особливо в XX ст., була деструктивною за відношенням до біосфери. Важливими умовами для збереження біосфери стала така реорганізація

© І. В. Кошкалда, А. М. Ряснянська, 2021

економіки й суспільного виробництва, в результаті якої можна досягти зниження питомої (що припадає на одну людину) природоємності виробництва і споживання. Такий принципово інший підхід якраз передбачає біоекономіка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів у контексті біоорієнтованої економіки й сталого розвитку приділена увага відомих вітчизняних та іноземних науковців, серед яких: Juan Enriquez Cabot та Rodrigo Martinez, C. Patterman, S. F. Pfau, В. В. Байдала, В. І. Вернадський, Я. М. Гадзало, І. Григорук, В. М. Жук, М. М. Ігнатенко, В. В. Леонтьєв, В. В. Лимар, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, Т. Мальтус, Ю. Максимів, В. А. Мамчур, М. М. Могилова, В. Якубів, Н. Пилипів, Н. Попадинець, М. І. Пугачов, І. П'ятничук, М. П. Талавиря, А. Уоллес, М. М. Федоров, О. В. Ходаківська, А. А. Швець, О. Г. Шпикуляк та ін. [1-21]. Науковці дотримуються позиції, за якою невідкладним завданням сьогодення виступає пошук шляхів щодо раціонального використання ресурсів для збереження біосфери та забезпечення продовольчої безпеки людства, враховуючи концепцію сталого розвитку, яка базується на принципах біоорієнтованої економіки.

Мета статті – обґрунтувати й висвітлити теоретичні положення і методичні підходи до формування концептуальних засад біоорієнтованої економіки та встановити її роль у контексті сталого розвитку.

Методологія дослідження. Основою методології дослідження стали діалектичні методи пізнання явищ і процесів. Так, у роботі використано наступні методи: абстрактно-логічний – при дослідженні сутності поняття "біоорієнтована економіка" та при обґрунтуванні теоретичних положень щодо формування концепції біоорієнтованої економіки; аналізу і синтезу – під час встановлення місця біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку; монографічний – вивчення наукових робіт українських й іноземних учених щодо біоорієнтованої економіки; графічний – для наочного відображення результатів дослідження.

Виклад основних результатів дослідження. Біоекономіка як поняття відносно нове, але разом із тим дуже актуальне. Воно поєднує у собі дві науки - екологію та економіку, хоча, можливо, варто додати в цей перелік і третю науку – біологію. Відомо багато варіантів трактування згаданого поняття. Узагальнюючи світовий досвід з таких питань, доходимо висновку, що існують три основних терміни, які за перекладу українською можна вважати тотожними. Це «bio-economy», тобто «біоекономіка», «bio-based economy» – «біобазована економіка» та «bio-oriented economy» – «біоорієнтована економіка». Оцінюючи наведені дефініції з лінгвістичної точки зору, зауважимо, що англійський варіант «bio-based economy» досить влучний і передає сутність цього поняття, проте при перекладі українською «біобазована економіка» втрачає сенс. Наступний термін «bio-economy», тобто «біоекономіка» одразу викликає певні асоціації, тому досить простий для розуміння як українською, так і англійською мовами. А от поняття «біоорієнтована економіка» (англ. «bio-oriented economy»), на нашу думку, найдоречніше в руслі досліджень, адже максимально чітко передає значення вказаного терміна – економіка, орієнтована на біо-, тобто, звертаючись до словника слів іншомовного походження, «життя», «життєві процеси», «біологічний». Підсумовуючи, вважатимемо розглянуті поняття синонімами або тотожними.

Термін «біобазована економіка» (bio-based economy) був запропонований науковцями Juan Enriquez-Cabot та Rodrigo Martinez (1997) для визначення «частини економіки, яка використовує нові біологічні знання з комерційною та промисловою метою, в цілях покращення добробуту людини» [3]. Засновником біоорієнтованої економіки вважається C. Patermann (2010), який розкриває це поняття як «економіку, засновану на широкому застосуванні біотехнології, що використовує відновлювані біоресурси для виробництва цінних продуктів та енергії» [8].

Проте ідея щодо орієнтації життєдіяльності людини на збереження природних ресурсів не нова. Так, В. І. Вернадський ще у 1944 р. працював над згаданими питаннями та наголошував, що досягти цього можливо тільки розглядаючи соціальну, політичну, економічну діяльність людини як складову частину ноосфери. Ноосфера – сфера розуму, вища стадія розвитку біосфери, коли розумна людська діяльність стає головним, визначальним фактором її розвитку [14]. Таким чином, тільки розумна людська діяльність

стає головним способом зберегти природні ресурси і планету в цілому. Тобто ноосфера стає вищою стадією розвитку біосфери. А основою для формування механізму стійкого розвитку ноосфери слугує біоекономіка.

Наступний значний етап розвитку досліджуваних питань - це вирішення конфлікту між економікою та екологією, яке розпочалося ще з робіт Т. Мальтуса й А. Уоллеса. Одна з перших доповідей Римського клубу «Межі зростання» [18] і доповідь М. Стронга у Стокгольмі на 1-й Конференції з навколишнього середовища [2, 11] також були присвячені конфлікту між економічним розвитком та екологічною безпекою. Погоджуючись з S. F. Pfau (2014), який у своїх працях зазначає, що принцип сталого розвитку повинен бути центром у дослідженнях біоорієнтованої економіки або стати метою її розвитку [9], пропонуємо схематично відобразити співвідношення концепту біоорієнтованої економіки та сталого розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення концепту біоорієнтованої економіки та сталого розвитку

Джерело: узагальнено авторами на основі [1-4, 11, 14].

Так, біоорієнтована економіка – це своєрідна система, що складається з таких елементів, як економіка, біосфера і суспільство, метою функціонування якої визнано сталий розвиток, що у свою чергу полягає в балансі економічної, екологічної та соціальної його складових. Сталість – це запорука досягнення позитивних зрушень у розвитку захисту довкілля, потенційне економічне зростання, зумовлене виробництвом інноваційної продукції, а також збереженням традиційних галузей, таких як, наприклад, харчова промисловість. При цьому важливо враховувати наявність взаємозв'язків між різними галузями біоорієнтованої економіки. З точки зору сучасної економічної науки, вона включає сільське господарство, харчову промисловість, лісівництво, рибництво й аквакультуру, виробництво палива на основі відновлюваних біологічних ресурсів (біопаливо), фармацевтику та окремі сфери хімічної промисловості [8, 9, 15].

Концепція становлення та ефективного розвитку біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку має бути не тільки теоретичною, а й мати стратегічні орієнтири і критерії оцінки для того, щоб розуміти реальний стан і перспективи розробки заходів

щодо зниження негативних факторів впливу й підтримку тих, що забезпечують позитивний ефект.

Основними принципами, покладеними у розвиток біоекономіки, стали: відсутність негативного впливу на довкілля; збереження біорізноманіття та природних екосистем; замкнутість виробництва з мінімальною кількістю відходів; продовольча безпека на глобальному рівні; виробництво екологічно безпечних продуктів харчування; розвиток галузей первинного виробництва на принципах сталого розвитку; підвищення якості життя і добробуту кожного члена суспільства.

Таким чином виникає необхідність ідентифікувати найголовніші фактори, що зумовлюють розвиток біоорієнтованої економіки. Центр знань з питань біоекономіки Європейської комісії виділяє наступні соціально-економічні індикатори ефективності біоорієнтованої економіки: випуск продукції сільського господарства, лісівництва та рибництва; валова додана вартість; кількість зайнятих у галузях біоорієнтованої економіки [6]. Наведене свідчить, що згадані показники безпосередньо пов'язані з сільським господарством. Очевидно, основу біоорієнтованої економіки становить використання природних ресурсів (земля, ліси, вода), що безпосередньо реалізується такими галузями, як сільське господарство, лісове господарство та водне господарство відповідно.

Варто зауважити, що сучасні світові дослідження питань біоекономіки первинною її детермінантою визначають біомасу. В концепті біоорієнтованої економіки біомаса проходить стандартні етапи: виробництво – переробка – реалізація – споживання. На етапі виробництва галузі (сільське господарство, лісівництво, водне господарство) на основі природних ресурсів (земля, ліси, вода) власне продукують біомасу. Далі біомаса проходить етап переробки, що включає переробну промисловість, зокрема харчову, біоенергетику та інші її галузі, отримує сировину й продукує продукцію, готову для реалізації на ринку. На наше переконання, ключовими засобами для досягнення високого розвитку біоорієнтованих технологій слугують інформація та інновації. Інформація дозволяє отримати знання щодо необхідності застосування інновацій, які надалі будуть використовуватися у біотехнологіях.

Рада з питань біоорієнтованої економіки Німеччини наголошує, що біоорієнтована економіка є «знаннємістким виробництвом та використанням біологічних ресурсів для забезпечення всіх економічних галузей продукцією, послугами, процесами в контексті стійкої економічної системи» [1]. Тобто йдеться не лише про використання біологічних ресурсів, а й про виробництво нової інноваційної продукції.

Разом із тим ряд дослідників стверджують, що біоорієнтована економіка – це стале виробництво та використання природних ресурсів шляхом застосування міжгалузевих та систематичних підходів на основі економіки замкненого циклу [4]. Особливістю економіки замкненого циклу, яка знаходиться в основі біоорієнтованої економіки, як відомо, виступає можливість її реалізації виключно в масштабах малого і середнього бізнесу, що у свою чергу може стати поштовхом для його розвитку і, як результат, підвищення рівня добробуту населення. Основною метою реалізації біоорієнтованої економіки, зокрема в контексті сталого розвитку, визнано задоволення попиту і потреб суспільства в процесі реалізації на ринку продукованої на основі біоорієнтованої економіки біомаси. За позитивного сценарію розвитку біоорієнтованої економіки буде досягнуто глобальні цілі, такі як вирішення питання продовольчої безпеки, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, сприяння екологізації процесів виробництва, що означатиме досягнення цілей сталого розвитку. Таку концепцію реалізації та ефективного розвитку біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку представлено у вигляді концептуальної схеми (рис. 2).

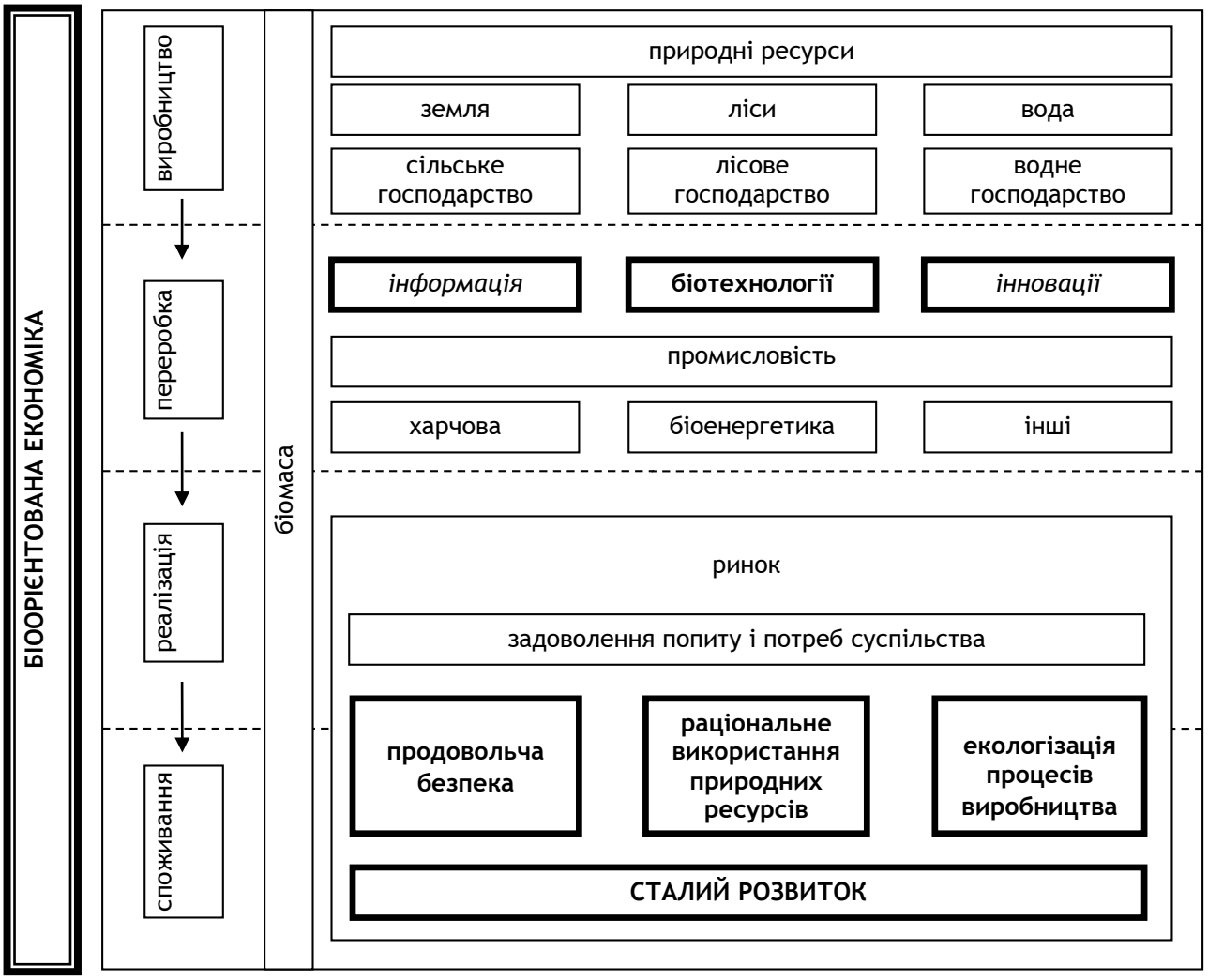

Рис. 2. Концептуальна схема реалізації та ефективного розвитку біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку

Джерело: Узагальнено авторами на основі [12-13, 15, 16].

Висновки. Таким чином, біоекономіка – це економіка, заснована на використанні біотехнологій з метою підвищення ефективності використання природних ресурсів та зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище. Метою реалізації біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку визнано задоволення попиту і потреб суспільства в процесі реалізації на ринку біомаси, продукованої на основі біоорієнтованої економіки. За умов реалізації положень запропонованих тут концептуальних засад біоорієнтованої економіки буде досягнуто цілі сталого розвитку, а саме: вирішено питання продовольчої безпеки, забезпечено раціональне використання природних ресурсів, сприяння екологізації процесів виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. *Abel A. B., Mankiw N. G., Summers L., Zeckhauser R. J.* Assessing Dynamic Efficiency: *Theory and Evidence, Review of Economic Studies*. 1989. № 56. P. 1-20.

2. *Barrett C. B.* Measuring Food Insecurity. *Science.* 2010.Vol. 327. P. 825–828.

3. *Enriquez-Cabot J.* Genomics and the World's Economy. *Science*. 1998. .№ 281. P. 925-926.

4. *Georgescku-Roegen N.* The Entropy Law and the Economic Process. *Harvard University Press.* London, 1971. 457 p.

5. *Harfouche A., Khoury S., Fabbrini F., Scaraseia-Mugnoza J.* Forest biotechnology advances to support global bioeconomy. *Annals Silvicultural Research.* 2014. Vol. 38. Issue 2. P. 42–50.

References

1. Abel, A.B., Mankiw, N.G., Summers, L. & Zeckhauser, R.J. (1989). Assessing Dynamic Efficiency: *Theory and Evidence, Review of Economic Studies*, 56, pp. 1-20 [In English].

2. Barrett, C.B. (2010). Measuring Food Insecurity. *Science, 327, pp. 825–828* [In English].

3. Enriquez-Cabot, J. (1998). Genomics and the World's Economy. *Science, 281, pp. 925-926* [In English].

4. Georgescku-Roegen, N. (1971). The Entropy Law and the Economic Process. *Harvard University Press.* London [In English].

5. Harfouche, A., Khoury, S., Fabbrini, F. & Scaraseia-Mugnoza, J. (2014). Forest biotechnology advances to support global bioeconomy. *Annals Silvicultural Research, 38 (2), pp. 42–50* [In English].

6. *Knowledge center for bioeconomy*. URL : https://ec.europa.eu/knowledge4policy/bioeconomy_en.

7. *Maksymiv, Y., Yakubiv, V., Pylypiv, N., Hryhoruk I., Piatnychuk, I., Popadynets, N.* Strategic challenges for sustainable governance of the bioeconomy: Preventing conflict between sdgs. Sustainability. 2021. Vol. 13(15). P. 8308. https://doi.org/10.3390/su13158308.

8. *Patermann Christian. The Knowledge-Based Bio-Economy – from Concept to Practice: Experiences in Germany and Europe*, 2010. URL : http://www.bionet.nsc.ru/chair/grfb/presentations/patermann.pdf.

9. *Pfau S. F., Hagens J. E., Dankbaar B., Smits A. J. M.* Visions of Sustainability in Bioeconomy Research. *Sustainability*. 2014. № 6. P. 1222-1249.

10. *Shpykuliak Oleksandr, Bilokinna Ilona.* "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *altic Journal of Economic Studies.* 2019. Vol. 5. № 2. P. 249–255. Riga : Publishing House "Baltija Publishing". https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255

11. UNEP, 2009. *Global Green New Deal: Policy Brief* URL : http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf .

12. *Yakymchuk A. et al.* Economic Diagnostics and Management of Eco-Innovations: Conceptual Model of Taxonomic Analysis. In: Russo D., Ahram T., Karwowski W., Di Bucchianico G., Taiar R. (eds) Intelligent Human Systems Integration 2021. IHSI 2021. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2021. Vol. 1322. P. 573-579. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68017-6_84.

13. *Yakubiv V., Panukhnyk O., Shults S., Maksymiv Y., Hryhoruk I., Popadynets N., Bilyk R., Fedotova Y., Bilyk I.* Application of Economic and Legal Instruments at the Stage of Transition to Bioeconomy. In: Ahram T. (eds) Advances in Artificial Intelligence, Software and Systems Engineering. AHFE 2019. *Advances in Intelligent Systems and Computing*. 2020. Vol. 965. P. 656-666. Springer, Cham URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20454-9_64 (https://doi.org/10.1007/978-3-030-20454-9_64).

14. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера. Москва, 1991. С. 139–150.

15. *Лимар В. В., Байдала В. В.* Природний потенціал розвитку біоорієнтованої економіки в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 136–143.

16. *Лимар В. В.* Розвиток біоорієнтованої аграрної економіки: інноваційний аспект. *Агросвіт*. 2018. № 5. С. 21–27.

17. *Малік М., Шпикуляк О., Мамчур В.* Реалізація цілей сталого розвитку України в контексті трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 7 (26). С. 21–31.

18. *Моисеев Н. Н.* Человек во Вселенной и на Земле. *Вопросы философии*. 1990. № 6. С. 45-46

19. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я. М., Жук В. М., Могилова М. М., Шпикуляк О. Г. та ін.] ; за ред. Я. М. Гадзала. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 40 с.

20. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій / Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, О. Г. Шпикуляк, О. В. Ходаківська, М. М. Федоров та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 44 с.

21. *Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А.* Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 97—111. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096.

6. Knowledge center for bioeconomy. Retrieved from : https://ec.europa.eu/knowledge4policy/bioeconomy_en [In English].

7. Maksymiv, Y., Yakubiv, V., Pylypiv, N., Hryhoruk I., Piatnychuk, I. & Popadynets, N. (2021). Strategic challenges for sustainable governance of the bioeconomy: Preventing conflict between sdgs. *Sustainability, 13 (15), pp. 8308* [In English]. https://doi.org/10.3390/su13158308.

8. Patermann Christian (2010). The Knowledge-Based Bio-Economy – from Concept to Practice: Experiences in Germany and Europe. Retrieved from : http://www.- bionet.nsc.ru/chair/grfb/presentations/patermann.pdf [In English].

9. Pfau, S.F., Hagens, J.E., Dankbaar, B. & Smits, A. J. M. (2014). Visions of Sustainability in Bioeconomy Research. *Sustainability, 6, pp. 1222-1249* [In English].

10. Shpykuliak Oleksandr & Bilokinna Ilona (2019). "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of evelopment of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *altic Journal of Economic Studies, 5 (2), pp. 249–255*. Riga : Publishing House "Baltija Publishing" [In English]. https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255

11. UNEP, 2009. Global Green New Deal: Policy Brief. Retrieved from : http://www.unep.org/pdf/A_Global_Green_New_ Deal_Policy_Brief.pdf [In English].

12. Yakymchuk, A., et al. (2021). Economic Diagnostics and Management of Eco-Innovations: Conceptual Model of Taxonomic Analysis. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, *1322, pp. 573-579.* Springer, Cham [In English]. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68017-6_84.

13. Yakubiv, V., Panukhnyk, O., Shults, S., Maksymiv, Y., Hryhoruk, I., Popadynets, N., Bilyk, R., Fedotova, Y. & Bilyk, I. (2020). Application of Economic and Legal Instruments at the Stage of Transition to Bioeconomy. *Advances in Intelligent Systems and Computing, 965, pp. 656-666.* Springer, Cham Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-20454-9_64 [In English]. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20454-9_64.

14. Vernadskij, V.I. (1991). Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]. Moskva, pp. 139–150 [In Russian].

15. Lymar, V.V., Baidala, V.V. (2019). Pryrodnyi potentsial rozvytku biooriientovanoi ekonomiky v Ukraini [Natural potential for the development of a bio-oriented economy in Ukraine]. *Biznes Inform, 9, pp. 136–143* [In Ukrainian].

16. Lymar, V.V. (2018). Rozvytok biooriientovanoi ahrarnoi ekonomiky: innovatsiinyi aspekt [Development of a bio oriented agrarian economy: an innovative aspect]. *Ahrosvit, 5, pp. 21–27* [In Ukrainian].

17. Malik, M., Shpykuliak, O. & Mamchur, V. (2020). Realizatsiia tsilei staloho rozvytku Ukrainy v konteksti transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv u simeini fermerski [Implementation of the sustainable development goals of Ukraine in the context of the transformation of personal peasant farms in family farms]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyi rozvytok, 7(26), pp. 21–31* [In Ukrainian].

18. Moiseev, N.N. (1990). Chelovek vo Vselennoj i na Zemle [Man in the Universe and on Earth]. *Voprosy filosofii, 6, pp. 45-46* [In Russian].

19. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). Naukovi osnovy i stratehichni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural territories of Ukraine]. Ya.M. Hadzalo (Ed.). Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

20. Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., Shpykuliak, O.H., Khodakivska, O.V., Fedorov, M.M., et al. (2017). Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Modern problems and prospects for sustainable development of rural areas]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].

21. Shpykuliak, O.H., Ihnatenko, M.M. & Shvets, A.A. (2021). Kontseptualni otsinky realizatsii zasad inkliuzyvnoho rozvytku silskykh terytorii za uchasti ahrokholdynhovykh intehrovanykh formuvan [Conceptual assessment of the implementation of the principles of inclusive rural areas development with the participation of agroholding integrated formations]. *Ekonomika APK, 3, pp. 97-111* [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103096

Koshkalda I. V., Riasnianska A. M. Conceptual principles of a bio-oriented economy in the context of sustainable development

The purpose of the article *is to substantiate and highlight theoretical provisions and methodological approaches to the formation of conceptual principles of the bio-oriented economy and establish its role in the context of sustainable development.*

Research methods. *The methods used: abstract-logical - in the study of the essence of the concept of "bio-oriented economy and in substantiation of theoretical provisions for the formation of the concept of bio-oriented economy; analysis and synthesis - in establishing the place of bio-oriented economy in the context of sustainable development; monographic - the study of scientific works of Ukrainian and foreign scientists on bio-oriented economy; graphic - for visual display of research results.*

Research results. *The theoretical provisions and methodological approaches to the formation of the concept of a bio-oriented economy, as well as its place in the context of sustainable development, are generalized.*

Scientific novelty. *The concept of bio-oriented economics has become further developed, the purpose of the implementation of which in the context of sustainable development is recognized to satisfy the demand and needs of society in the process of realization in the biomass market produced on the basis of a bio oriented economy. Under the conditions of effective development of the bio-oriented economy, global goals will be achieved, namely: the issue of food security has been resolved, the rational use of natural resources, promoting the ecologization of production processes, that is, achieved goals of sustainable development.*

Practical significance. *The conceptual scheme, which provides the possibility of implementing and effective development of a bio-oriented economy in the context of sustainable development, is proposed. Figs.: 2. Refs.: 21.*

Keywords: *bio-oriented economy; bioeconomics; biobasized economy; sustainability.*

Koshkalda Iryna Vitaliivna – doctor of economic sciences, professor, head of the department of land resources management and cadastre, Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev ("Dokuchaievske-2", Kharkiv district, Kharkiv region, 62483)
E-mail: irinavit1506@gmail.com
ORCID iD http://orcid.org/0000-0003-4855-8890
Riasnianska Alona Mykolaivna – candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of entrepreneurship, trade and exchange activities, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (44, Alchevskih St., Kharkiv, 61002)
E-mail: alona.ryasnyanska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/ 0000-0003-1564-6624

Кошкалда И. В., Ряснянская А. Н. Концептуальные основы биоориентированной экономики в контексте устойчивого развития

Цель статьи *– обосновать и осветить теоретические положения и методические подходы к формированию концептуальных основ биоориентированной экономики и установить её роль в контексте устойчивого развития.*

Методика исследования. *Использованы методы: абстрактно-логический – при исследовании сущности понятия «биоориентованная экономика» и при обосновании теоретических положений по формированию концепции биоориентированной экономики; анализа и синтеза – во время установления места биоориентированной экономики в контексте устойчивого развития; монографический – изучение научных работ украинских и иностранных ученых по биоориентированной экономике; графический – для наглядного отображения результатов исследования.*

Результаты исследования. *Обобщены теоретические положения и методические подходы к формированию концепции биоориентированной экономики, а также установлено её место в контексте устойчивого развития.*

Элементы научной новизны. *Получила дальнейшее развитие концепция биоориентированной экономики, целью реализации которой в контексте устойчивого развития признано удовлетворение спроса и потребностей общества в процессе реализации на рынке биомассы, производимой на основе биоориентированной экономики. В условиях эффективного развития биоориентированной экономики будут достигнуты глобальные цели, а именно: решен вопрос продовольственной безопасности, обеспечено рациональное использование природных ресурсов, содействие экологизации процессов производства, то есть достигнуты цели устойчивого развития.*

Практическая значимость. *Предложена концептуальная схема, которая дает возможность реализации и эффективного развития биоориентированной экономики в контексте устойчивого развития. Илл.: 2. Библиогр.: 21.*

Ключевые слова: *биоориентированная экономика; биоэкономика; биобазированная экономика; устойчивое развитие.*

Кошкалда Ирина Витальевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой управления земельными ресурсами и кадастра, Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева (62483, Харьковская обл., Харьковский р-н, п/о «Докучаевское-1»)
E-mail: irinavit1506@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-4855-8890
Ряснянская Алёна Николаевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Харьковский национальный технический университет имени Петра Василенко (61002, г. Харьков, ул. Алчевских, 44)
E-mail: alona.ryasnyanska@gmail.com
ORCID iD https://orcid.org/ 0000-0003-1564-6624

Стаття надійшла до редакції 29.06.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кошкалда І. В., Ряснянська А. М. Концептуальні засади біоорієнтованої економіки в контексті сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 88 — 94. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107088

Koshkalda, I.V. & Riasnianska, A.M. (2021). Kontseptualni zasady biooriientovanoi ekonomiky v konteksti staloho rozvytku [Conceptual principles of a bio-oriented economy in the context of sustainable development]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 88 — 94 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107088

* * *

УДК 368.5
JEL Classification: G22; H53; J28; Q13
DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107095

І. В. АРТІМОНОВА, К. В. ТКАЧЕНКО,
кандидатки економічних наук, доцентки

Інструменти державного регулювання ринку агрострахування

***Мета статті** – розробити практичні рекомендації щодо удосконалення інструментів державного регулювання ринку агрострахування.*

***Методика дослідження**. За основу досліджень слугували загальнонаукові методи дослідження, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів з питань страхування в аграрному секторі економіки, нормативно-правові акти та Інтернет-ресурси. Застосування методу порівняння, монографічного методу в поєднанні з методом індукції дало змогу систематизувати й узагальнити зарубіжний досвід державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції.*

***Результати дослідження**. Систематизовано причини необхідності удосконалення системи державного регулювання ринку агрострахування. Виконано огляд міжнародного практичного досвіду формування систем державної підтримки сільськогосподарського страхування. Розглянуто нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції. Акцентовано увагу на існуючих програмах захисту сільгоспто-варовиробників від настання ризиків з боку держави. Здійснено оцінку сучасного стану ринку агрострахування в Україні та визначено перспективи його розвитку з використанням інструментарію державного регулювання.*

***Елементи наукової новизни**. Доведено, що агрострахування являє собою новий дієвий інструмент державної підтримки аграріїв у разі настання ризиків, який сприятиме поліпшенню економічних показників аграрного сектору України.*

***Практична значущість**. Запропоновано заходи щодо удосконалення інструментів державного регулювання ринку агрострахування. Запровадження державної підтримки агрострахування сприятиме зростанню вітчизняного ринку страхування сільськогосподарської продукції, що забезпечить додаткові надходження до державного бюджету. Бібліогр.: 13.*

***Ключові слова:** агрострахування; ризик; субсидії; Аграрний страховий пул; страхове покриття; страхова премія; державний бюджет.*

Артімонова Ірина Вікторівна — кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Білоцерківський національний аграрний університет (09117, Київська обл., м. Біла Церква, пл. Соборна, 8/1)
E-mail: Artimonova.Iryna@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-1054-1356
Ткаченко Катерина Віталіївна — кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Білоцерківський національний аграрний університет (09117, Київська обл., м. Біла Церква, пл. Соборна, 8/1)
E-mail: ktkachenko@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-0369-3100

Постановка проблеми. Щорічно сільськогосподарське виробництво України зазнає величезних збитків від різних природних катаклізмів: граду, ураганів, злив, повеней та інших стихійних лих. Найбільший збиток заподіюють посухи, які повторюються майже щороку. Так, у 2020 р. втрати зафіксовано на загальній площі 357,8 тис. га. Для компенсації збитків, понесених сільськогосподарськими товаровиробниками з державного бюджету, необхідно додатково виділити близько 2 млрд грн. Спрямовані на державну підтримку страхування сільськогосподарської продукції кошти в обсязі 672 млн грн забезпечують збереження власного доходу сільськогосподарських товаровиробників у сумі близько 90 млрд грн (застраховані посіви на площі понад 2,8 млн га).

Як свідчить практика, фінансові втрати від надзвичайних ситуацій за обсягами стають порівнянними з економічними результатами діяльності сільськогосподарських підприємств і навіть в більшості випадків перевищують їх.

Один із найефективніших способів мінімізації збитку внаслідок впливу несприятливих

© І. В. Артімонова, К. В. Ткаченко, 2021

природних факторів, зниження можливих збитків і забезпечення фінансової стійкості сільськогосподарських виробників – це сільськогосподарське страхування. Особливо актуальним стає застосування інструментів сільгоспстрахування в Україні, оскільки практично вся територія країни нині визнана зоною ризикованого землеробства. В цих умовах основним завданням розвитку агрострахування виступає залучення в його єдину систему максимально можливої кількості суб'єктів господарювання в сфері агробізнесу за постійної підтримки і контролю цього процесу державою. Серед причин розробки заходів з удосконалення системи аграрного страхування в Україні слід виділити недосконаліть існуючої системи нормативного-правового забезпечення, що проявляється в монополізації ринку сільськогосподарського страхування учасниками страхового пулу, неопрацьованість чіткого механізму отримання державної підтримки. Крім цього, дотепер відсутні чітко сформульовані цілі й програма розвитку агрострахування, не вирішено питання розширення форм страхування сільськогосподарських ризиків; способів участі в ньому держави; не визначено переліку (реєстру) видів страхування, які підтримуються державою; не вирішено проблеми перестрахування, оподаткування, створення централізованих страхових резервів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результативність і перспективність страхової діяльності завжди цікавила як фахівців зі страхування, так і науковців, що набуло поглибленого розгляду в наукових працях багатьох вітчизняних учених-економістів, а саме: О. М. Віленчука, Д. І. Деми [3]; А. М. Галайка [4]; Ю. О. Лупенка, С. В. Андрос [5]; О. П. Павленко [7]; Ю. М. Томашевського [10]; Л. Д. Тулуша, О.Т. Прокопчук [11]; А. С. Шолойко [13] та ін. Водночас не всі аспекти страхування в аграрному секторі економіки всебічно досліджені відповідно до вимог ринкових відносин. Разом із тим недостатня увага приділяється обґрунтуванню сучасного функціонування системи агрострахування, зокрема інструментарію її регулювання за державної підтримки.

Мета статті – розробити практичні рекомендації щодо удосконалення інструментів державного регулювання ринку агрострахування.

Виклад основних результатів дослідження. Сільськогосподарське виробництво характеризується як один із найбільш ризикових видів діяльності, оскільки йому притаманні висококорельовані ризики, які здатні спричинити значні збитки для багатьох сільськогосподарських виробників. Такі природні небезпеки й стихійні лиха, такі як посуха, град, шторм, повінь можуть призвести до серйозних виробничих втрат. Сільськогосподарські виробники стикаються з безліччю ризиків: коливання цін, урожайності, часткової або повної втрати ресурсів і зміни державної політики, що зумовлюють значні коливання доходів по роках.

Страхування відноситься до інструментів, використання якого не порушує правил СОТ і потенційно може слугувати ефективним інструментом стабілізації доходів сільськогосподарських виробників і сільського населення в цілому. Водночас наявний ряд важливих аспектів, що повинні бути враховані з метою успішного розвитку і функціонування як ринку страхування, так і аграрного сектору.

Як показує міжнародний досвід, країни, що розглядають сільське господарство як стратегічно важливу галузь та в яких продукція сільського господарства становить значну частку в експорті, створюють систему державної підтримки сільськогосподарського страхування. Подібні системи існують, зокрема, у США, Канаді, Іспанії, Китаї, Туреччині, а також низці інших країн [6].

Варто зазначити, що завдяки існуванню такої системи у США основні сільськогосподарські культури – пшениця, кукурудза, бавовна та соя, застраховані на 86% площ їхнього посіву, решта польових культур – на 70% площ. У Канаді основні сільськогосподарські культури охоплені страхуванням на 65% посівних площ. Тоді як у 2018 р. в Україні сільськогосподарські культури було застраховано на площі, що становить лише 3% від загальної площі сільськогосподарських угідь. Зокрема, стосовно озимої пшениці – це 11,1% від засіяної нею площі, ярої пшениці – 3%, соняшнику – 0,8% та кукурудзи – 1,3% від площі посіву [6].

У згаданих країнах, де держава застосовує системний підхід для підтримки сільськогосподарського страхування, сільськогосподарським виробникам надається широкий спектр страхових продуктів, який покриває більшість погодних ризиків та відповідає їхнім потребам, у тому числі й ризики системного характеру, такі як посуха.

За приклад системного підходу до агрострахування можуть слугувати США, Канада,

які будували систему агрострахування після Великої депресії 30-х років XX ст., коли видалися кілька посушливих років. Разом із тим до 1996 р. в США показник проникнення агрострахування був не надто високим, незважаючи на державні субсидії та велику кількість страхових продуктів. Держава допомагала і застрахованим, і незастрахованим. Тому виробники не бачили сенсу страхуватися, бо все одно держава допоможе. Проте 1996 р. підхід змінився: якщо немає агрострахування, то агровиробник не можете розраховувати на будь-яку іншу держпідтримку. Це відчутно вплинуло на розвиток ринку, і показник проникнення зріс до 80–90%. Таким чином держава стимулює розвиток агросектору [9].

Відомо багато різних моделей з великою часткою держави чи приватного сектору. Так, у США держава покладає на себе ризики, які страхові компанії вважають високими, й окрім того вона гарантує якість продуктів. Це дуже важливо, адже постає питання довіри. У деяких випадках держава відповідальна меншою мірою, тоді як дієвіший приватний сектор, так званий пул страхових компаній – за такою працюють в Іспанії, Туреччині.

В Україні страхові компанії пропонують сільськогосподарським виробникам захист від обмеженого кола малоймовірних ризиків. Через це рівень страхових виплат украй низький – 4,2%. Держава, починаючи з 2001 р., досить наполегливо намагалася змінити ситуацію стосовно забезпечення захисту сільгосптоваровиробників від ризиків загибелі сільськогосподарської продукції.

У 2001 р. запроваджено обов'язковість страхування, у 2005-2008 рр. програма субсидованого агрострахування шляхом здешевлення страхових платежів. Однак через нестачу бюджетних коштів і недосконаліть законодавства у сфері агрострахування Уряд змушений був відмовитися від цієї програми.

У 2012 р. набув чинності Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» – спеціальний закон, який регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції. Поточна модель державної допомоги (спрямування бюджетних коштів через Аграрний страховий пул) виявилася неефективною та потребувала реформування з урахуванням попереднього досвіду [4].

Варто зауважити, що останніми роками спостерігається зниження рівня страхових виплат, при цьому зберігається тенденція до зростання кількості укладених договорів зі страхування сільськогосподарських культур. В основному відбувається мультиризикове страхування за трьома основними сільськогосподарськими культурами: озима пшениця, озимий ріпак і кукурудза. До лідерів у агрострахуванні належать страхові компанії «PZU Україна» та «Універсальна», які не входять в Аграрний страховий пул.

Практичний досвід діяльності учасників страхового пулу засвідчує його неефективність, що зумовлює відмову сільськогосподарських товаровиробників від отримання послуг страхових компаній. Неефективне функціонування Аграрного страхового пулу полягає в неналежному виконанні таким ролі центральної керуючої ланки.

Враховуючи сучасні реалії, більшість аграріїв не поспішають страхувати майбутні врожаї, що спричинено низькою довірою до страхових компаній, складністю й непрозорістю надання страхових послуг, а також високою вартістю страхових послуг для окремих страхувальників, що відповідно зменшує попит на такий інструмент управління ризиками, як агрострахування.

Для того щоб отримати допомогу від держави, страховик повинен входити до пулу, проте на практиці це виявилося не так просто, адже спочатку страхові компанії не могли отримати ліцензію від Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, потім у вступі відмовляв пул, а пізніше в бюджеті не було передбачено державну підтримку аграрного сектору [12].

Для вирішення окреслених проблем насамперед необхідно визначити місце держави на ринку страхування сільськогосподарських культур. Агрострахування має здійснюватися за принципом партнерства між державою і приватним сектором, що допоможе державі мінімізувати витрати та підтримувати через субсидування виробництво пріоритетної сільськогосподарської продукції. Оптимальний для України це варіант активної участі держави в розвитку системи страхування сільськогосподарської продукції за максимального використання можливостей приватного сектору.

У цілому експерти оцінюють ринок агрострахування позитивно: у 2018 р. в Україні страхові компанії уклали 1207 договорів страхування сільськогосподарських культур і

багаторічних насаджень, зокрема 661 – на зимовий та 546 – на весняно-літній періоди, що свідчить про збільшення кількості укладених договорів порівняно з попереднім роком. Так, у 2017 р. в Україні укладено 957 договорів, із них 427 – на зимовий і 530 – на весняно-літній періоди. Лідерами за кількістю укладених договорів виявилися аграрії Тернопільської (98) і Дніпропетровської (94) областей, що пояснюється фінансовими можливостями та умовами здійснення аграрного бізнесу. У 2018 р. застрахована площа сільськогосподарських культур становила 974 тис. га і збільшилася порівняно з попереднім 2017 р. на 313 тис. га, або на 47,4%, зокрема за показником застрахованої площі першість належить Полтавській (75,6 тис. га) та Хмельницькій (75,3 тис. га) областям. Загальна сума страхових виплат по Україні становила по 7,5 млн грн. Першість за страховими виплатами отримала Хмельницька область із показником 40% (близько 3,1 млн грн) від загального обсягу виплат по Україні [2].

На думку експертів, вітчизняному ринку агрострахування притаманний потужний потенціал, здатний запропонувати сільськогосподарським виробникам дієві фінансові інструменти захисту.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [8] врегульовано механізм надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам для страхування сільськогосподарської продукції та вимоги до учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції.

Договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою передбачає страхову виплату сільськогосподарському товаровиробникові у разі настання страхового випадку, а саме: втрати, пошкодження застрахованих посівів (посадок), загибелі (недобору, недоотримання) застрахованого врожаю, загибелі (втрати, вимушеного забою, вимушеного знищення, травматичного пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин, що належать сільськогосподарському товаровиробникові на праві власності або на іншій законній підставі, а також причиною недоотримання (втрати) сільськогосподарським товаровиробником майбутньої користі – очікуваного прибутку (доходу) від реалізації вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої ним первинної (без вторинної обробки та переробки) сільськогосподарської продукції за період її окупності.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає в наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді відшкодування до 60% вартості страхового платежу (страхової премії).

Цим же Законом скасовується положення щодо страхування сільськогосподарської продукції через Аграрний страховий пул та уточнюються повноваження Національного банку України (НБУ) як органу, що здійснює нагляд за страховою діяльністю.

В умовах змін клімату актуальність страхових ризиків в аграрному секторі зростає щороку [7]. Введення в дію нового закону дозволить мінімізувати витрати виробників на відновлення врожаю, сільськогосподарських тварин, матеріально-технічної бази тощо внаслідок непередбачуваних природних обставин.

Крім того, згаданим Законом пропонується прозорий механізм участі страхових компаній. Для них необхідна наявність спеціальної ліцензії (на здійснення страхування сільськогосподарської продукції), відповідність вимогам Закону «Про страхування» та додатковим вимогам НБУ, а саме – практичний досвід, прозора структура власності, платоспроможність, дотримання обов'язкових нормативів тощо. Встановлення таких вимог важливе для забезпечення участі у програмі державної підтримки лише надійних учасників ринку, які будуть вчасно й у повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед аграріями.

Таким чином, страховий ринок зможе виконувати свою безпосередню функцію з підтримки та розвитку економіки. Аграрні виробники, для яких сьогодні існують чималі ризики, передусім кліматичні, зможуть почуватися впевненіше та безперебійно працювати. Відшкодування аграрним виробникам частини страхової премії здійснюватиме Міністерство аграрної політики та продовольства України [1].

Принципово те, що відповідний нормативно-правовий акт передбачає можливість страхування не лише погодних ризиків, а й доходу сільгоспвиробників – американська модель агрострахування, яка захищає сільськогосподарських виробників від природних

катаклізмів, коливань ринкової кон'юнктури (ціновий ризик), що у свою чергу зменшить ризик банкрутства та значно здешевить вартість кредитування [3].

Безперечно, це особливо важливо за відкриття ринку землі, коли аграрії вимушені шукати стороннє фінансування для купівлі землі, яку вони обробляють. Водночас здешевлення вартості кредитування аграріїв матиме додаткові переваги для держави, адже забезпечить зменшення видатків державного бюджету на компенсацію відсоткової ставки за кредитами аграріям, яке наразі здійснюється в межах державної програми здешевлення кредитування.

Варто зазначити, що прийнятий нормативно-правовий акт посилює вимоги до страхових компаній, зокрема: 3-5 останніх років у страхуванні сільськогосподарських ризиків, отриманні страхових премій та виплаті страхових відшкодувань (у т. ч. як перестраховик) або аналогічний досвід материнської компанії. Наявність кваліфікованого персоналу в штаті на умовах аутсорсингу (з вищою освітою у сфері сільського господарства та досвідом роботи); прозора структура власності; виконання нормативів (протягом останніх 3-5 років), дотримання особливих вимог до формування страхових резервів зі страхування сільськогосподарських ризиків (непропорційний підхід), формування додаткового запасу платоспроможності під сільськогосподарські ризики, обмеження частки сільськогосподарського страхування в загальному портфелі; дотримання граничного власного утримання (як по договору, так і по території) перестрахування лише у перестраховиків, які відповідають вимогам до досвіду, структури власності та платоспроможності (нерезиденти та потенційно й резиденти).

Кошти, які надійдуть до державного бюджету за рахунок збільшення ставки податку на дохід за договорами страхування сільськогосподарської продукції, будуть спрямовані на державну підтримку страхування сільськогосподарської продукції. Крім того, запровадження державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції сприятиме збільшенню обсягів страхування, що у свою чергу вплине на обсяги надходжень до державного бюджету.

У нинішніх умовах питання агрострахування треба вирішувати планомірно. Існує два підходи до агрострахування: системний – на умовах державно-приватного партнерства, коли рівень проникнення агрострахування суттєвий. Це один з інструментів керування ризиками, який, утім, унеможливлює інтервенцію держави у разі форс-мажору – звісно, за умови якісних страхових продуктів і державної субсидії, щоб перетворити ці продукти на доступніші. Водночас існує й інший підхід, зокрема, в країнах із високим рівнем культури страхування, коли державна підтримка відсутня, що позначається на кількості страхових продуктів. Наприклад, страхуються прості ризики, і рівень страхування менший, ніж за системного підходу, коли держава долучається з різними інтервенціями. Однак системний підхід дає змогу державі планувати фінансові ресурси. Адже коли трапляється щось екстраординарне, то відсутній певний страховий фонд для виплат постраждалим аграріям, а кошти мають з інших програм. За системного агрострахування держава чітко розуміє, скільки коштів їй потрібно виділити на субсидії, й по факту обсяг виплат перенаправляється на страхові компанії, але ще більше – на перестрахові компанії, які на собі утримують левову частку ризиків. Розвиток страхових програм у сільському господарстві підтримується державою з двох основних міркувань. По-перше, передбачається, що сільськогосподарські ризики істотно впливають на розподіл виробничих ресурсів. Оскільки зниження інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва через його підвищений рівень загрози потрапити під ризики може призвести до довгострокового відтоку ресурсів із галузі, сільськогосподарське страхування покликане скорочувати невідповідність у використанні ресурсів у часі. По-друге, разом з іншими інструментами аграрної політики, страхування врожаю пом'якшує негативний вплив коливань на дохід сільськогосподарських виробників. Таким чином, основні цілі розвитку страхових програм полягають у скороченні неефективності в народногосподарському масштабі та стабілізації доходів у сільських регіонах.

Однак світовий досвід, за винятком кількох випадків показує, що програми страхування за участю держави на сьогодні досить дорогий і малоефективний інструмент аграрної політики як у розвинених країнах, так і тих, що розвиваються. Дизайн і умови багатьох пропонованих страхових систем створюють передумови для некоректного використання і зловживань як власне

страхових компаній, так і фермерів, що стають учасниками цих програм.

Висновки. Держава бере на себе функцію контролю якості стандартних страхових продуктів. Страхові компанії реалізують такий продукт у певному ціновому діапазоні, тоді як держава його субсидує. Крім того, держава здійснює функцію збирання даних по ринку та даних, потрібних для розробки продукту. Роль держави – надання субсидії, тобто здешевлення страхового продукту. І, можливо, просування ідеї агрострахування, культури агрострахування, проте спільно зі страховими компаніями.

Для страхових компаній основним завданням визнано продавати, перестраховувати ризики, дбати про якість портфеля, тобто виконувати свою звичну роботу.

Враховуючи, що природні катаклізми мають тенденцію до збільшення частоти та катастрофічності, страхування як інструмент для підтримки у разі настання ризиків стане дедалі затребуванішим та матиме попит серед фермерських господарств. За таких умов аграрне страхування має потенціал для поліпшення економічних показників аграрного сектору України.

Вважаємо, що розвитку ринку агрострахування сприятимуть застосування таких заходів: організація інформаційної кампанії для опанування фермерами понять «ризик» і «ризик-менеджмент»; удосконалення регуляторних заходів і їх впровадження відносно компаній, що не платять страхові відшкодування – як через створення резервних фондів, визначення термінів і умов виконання зобов'язань за укладеними договорами страхування, так і через порядок розгляду претензій щодо них; впровадження прозорої та справедливої програми субсидування, яка передбачає субсидування по страхових преміях і надання державних ресурсів для виконання програм; забезпечення прозорої системи надання субсидій; розширення професійної мережі посередників (брокерів), що надаватимуть професійні консультації, підбиратимуть продукти для клієнтів і страхових компаній та при цьому захищатимуть інтереси клієнтів.

Відчутну роль у створенні дієвої системи сільськогосподарського страхування, що відповідає інтересам всіх її учасників (сільськогосподарських товаровиробників, держави і страховиків), відіграють інструменти державного регулювання згаданого ринку. Тому пропонується враховувати наступні ініціативи: забезпечення значно ширших можливостей для вибору умов сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, а саме: розширення меж, в яких сторони мають право змінювати основні параметри страхування (більший діапазон для страхової суми і безумовної франшизи, відмова від «порогу» втрати (загибелі) сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень); формування додаткових стимулів до укладання договорів сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, що передбачає зближення умов страхування, які передбачають державну підтримку, до вимог банків та до умов страхування предметів застави; надання можливості отримання пільг (преференцій) за іншими видами державної підтримки за наявності договору сільськогосподарського страхування; розвиток інструментів страхування для малих форм господарювання: взаємне страхування; індексне страхування; спеціалізовані страхові програми, які розробляються за участю суб'єктів; затвердження стандартів агротехнологій, відхилення від яких при страхуванні сільськогосподарських культур припустиме тільки за погодженням зі страховиком; розвиток інструментів дистанційного моніторингу посівів.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрії отримають підтримку держави для страхування продукції – Національний банк вітає ухвалений закон. URL : https://bank.gov.ua/ua/news/all/agrariyi-otrimayut-pidtrimku-derjavi-dlya-strahuvannya-produktsiyi--natsionalniy-bank-vitaye-uhvaleniy-zakon (дата звернення: 04.07.2021).
2. В Україні планують створити Держагентство з агрострахування. URL : https://www.growhow.in.ua/v-ukrayini-planuyut-stvoryty-derzhagentstvo-z-agrostrahuvannya/ (дата звернення: 05.07.2021).
3. *Віленчук О. М., Дема Д. І., Неділська Л. В.* Роль аграрного страхування у формуванні сучасної доктрини продовольчої безпеки в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 8. С. 104-111.

References

1. Ahrarii otrymaiut pidtrymku derzhavy dlia strakhuvannia produktsii – Natsionalnyi bank vitaie ukhvalenyi zakon [Agrarians to receive state support for product insurance - National Bank welcomes the adopted law]. Retrieved from : https://bank.gov.ua/ua/news/all/agrariyi-otrimayut-pidtrimku-derjavi-dlya-strahuvannya-produktsiyi--natsionalniy-bank-vitaye-uhvaleniy-zakon [In Ukrainian].
2. V Ukraini planuiut stvoryty Derzhahentstvo z ahrostrakhuvannia [Ukraine plans to establish a State Agency for Agricultural Insurance]. Retrieved from : https://www.growhow.in.ua/v-ukrayini-planuyut-stvoryty-derzhagentstvo-z-agrostrahuvannya/ [In Ukrainian].

4. *Галайко А. М.* Державна підтримка страхування продукції сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2018. Вип. 18(1). С. 85-88.

5. *Лупенко Ю. О., Андрос С. В.* Система кредитних гарантій як інструмент збільшення фінансування малих і середніх аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2021. № 3. С. 6-19.

6. *Музичка Ю. М., Дадак О. О.* Зарубіжний досвід аграрного страхування та перспективи його адаптації в Україні. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. Серія : Економічні науки.* 2020. Т. 22. № 95. С. 22-26.

7. *Павленко О. П.* Система аграрного страхування як комплексний інструмент управління ризиками. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління.* 2019. Т. 30 (69). № 6 (2). С. 98-102.

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення правового регулювання страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : проєкт Закону України від 18.02.2021 № 1601-IX. URL : https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/207398.html (дата звернення: 02.07.2021).

9. *Ролінський О. В., Улянич Ю. В., Пташник С. А.* Сучасний стан ринку аграрного страхування України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва.* 2020. Вип. 97(2). С. 208-218.

10. *Томашевський Ю.* Основні методи проведення страхування урожаю сільськогосподарських культур та їхні переваги і недоліки. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК.* 2019. № 26. С. 124-128.

11. *Тулуш Л. Д., Прокопчук О. Т.* Ринок агрострахування в Україні : тенденції та перспективи. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 55–67.

12. *Чечоткін В. В., Пристемський О. С.* Страхування сільськогосподарських виробників як запорука успішного розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2020. Вип. 30. С. 214-217.

13. *Шолойко А. С.* Особливості інфраструктури ринку сільськогосподарського страхування в Україні. *АгроСвіт.* 2017. № 17. С. 20–24.

3. Vilenchuk, O.M., Dema, D.I. & Nedilska, L.V. (2019). Rol ahrarnoho strakhuvannia u formuvanni suchasnoi doktryny prodovolchoi bezpeky v Ukraini [The role of agricultural insurance in the formation of the modern doctrine of food security in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, 8, pp. 104-111* [In Ukrainian].

4. Halaiko, A.M. (2018). Derzhavna pidtrymka strakhuvannia produktsii silskohospodarskykh pidpryiemstv [State support for insurance of agricultural products]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, 18 (1), pp. 85-88* [In Ukrainian].

5. Lupenko, Yu.O. & Andros, S.V. (2021). Systema kredytnykh harantii yak instrument zbilshennia finansuvannia malykh i serednikh ahrarnykh pidpryiemstv [The system of credit guarantees as a tool to increase financing of small and medium-sized agricultural enterprises].. *Ekonomika APK, 3, pp. 6-19* [In Ukrainian].

6. Muzychka, Yu.M. & Dadak, O.O. (2020). Zarubizhnyi dosvid ahrarnoho strakhuvannia ta perspektyvy yoho adaptatsii v Ukraini [Foreign experience of agricultural insurance and prospects of its adaptation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriia : Ekonomichni nauky, 22 (95), pp. 22-26* [In Ukrainian].

7. Pavlenko, O.P. (2019). Systema ahrarnoho strakhuvannia yak kompleksnyi instrument upravlinnia ryzykamy [Agrarian insurance system as a comprehensive risk management tool]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia : Ekonomika i upravlinnia, 30 (69), 6 (2), pp. 98-102* [In Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuvannia strakhuvannia silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu : proiekt Zakonu Ukrainy vid 18.02.2021 # 1601-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine to improve the legal regulation of insurance of agricultural products with state support: the draft Law of Ukraine of 18.02.2021 No. 1601-IX]. (2021). Retrieved from : https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/207398.html [In Ukrainian].

9. Rolinskyi, O.V., Ulianych, Yu. V. & Ptashnyk S.A. (2020). Suchasnyi stan rynku ahrarnoho strakhuvannia Ukrainy [The current state of the agricultural insurance market of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva, 97 (2), pp. 208-218* [In Ukrainian].

10. Tomashevskyi, Yu. (2019). Osnovni metody provedennia strakhuvannia urozhaiu silskohospodarskykh kultur ta yikhni perevahy i nedoliky [The main methods of crop insurance and their advantages and disadvantages]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia : Ekonomika APK, 26, pp. 124-128* [In Ukrainian].

11. Tulush, L.D. & Prokopchuk, O. T. (2018). Rynok ahrostrakhuvannia v Ukraini : tendentsii ta perspektyvy [Agricultural insurance market in Ukraine : trends and prospects]. *Ekonomika APK, 8, pp. 55–67* [In Ukrainian].

12. Chechotkin, V.V. & Prystemskyi, O.S. (2020). Strakhuvannia silskohospodarskykh vyrobnykiv yak zaporuka uspishnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Insurance of agricultural producers as a guarantee of successful development of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, 30, pp. 214-217* [In Ukrainian].

13. Sholoiko, A.S. (2017). Osoblyvosti infrastruktury rynku silskohospodarskoho strakhuvannia v Ukraini [Features of the infrastructure of the agricultural insurance market in Ukraine]. *AhroSvit, 17, pp. 20–24* [In Ukrainian].

Artimonova I. V., Tkachenko K. V. Tools of state regulation of the agricultural insurance market

The purpose of the article *is to develop practical recommendations for improving the tools of state regulation of the agricultural insurance market.*

Research methods*. The research was based on general scientific research methods, scientific works of domestic and foreign economists on insurance in the agricultural sector of the economy, regulations and Internet resources. The application of the method of comparison, the monographic method in combination with the method of induction made it possible to systematize and generalize the foreign experience of state support for agricultural producers.*

Research results*. The reasons for the need to improve the system of state regulation of the agricultural insurance market are systematized. The international practical experience of formation of systems of the state support of agricultural insurance is gen-*

eralized. The normative-legal acts regulating relations in the field of insurance of agricultural products are considered. Emphasis is placed on existing programs to protect agricultural producers from the risks posed by the state. An assessment of the current state of the agricultural insurance market in Ukraine and identified prospects for its development using the tools of state regulation.

Scientific novelty. *It is proved that agricultural insurance is a new effective tool for state support of farmers in case of risks, which will help improve the economic performance of the agricultural sector of Ukraine.*

Practical significance. *Measures to improve the instruments of state regulation of the agricultural insurance market are proposed. The introduction of state support for agricultural insurance will contribute to the growth of the domestic market of agricultural insurance, which will provide additional revenues to the state budget. Refs.: 13.*

Keywords*: agricultural insurance; risk; subsidies; Agrarian insurance pool; insurance coverage; insurance premium; state budget.*

Artimonova Iryna Viktorivna — candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of finance, banking and insurance, Bila Tserkva National Agrarian University (8/1, Soborna Sq., Bila Tserkva, Kyiv region, 09117)
E-mail: Artimonova.Iryna@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-1054-1356
Tkachenko Kateryna Vitaliivna — candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of finance, banking and insurance, Bila Tserkva National Agrarian University (8/1, Soborna Sq., Bila Tserkva, Kyiv region, 09117)
E-mail: ktkachenko@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-0369-3100

Артимонова И. В., Ткаченко Е. В. Инструменты государственного регулирования рынка агрострахования

Цель статьи *– разработать практические рекомендации по совершенствованию инструментов государственного регулирования рынка агрострахования.*

Методика исследования. *Основой исследований послужили общенаучные методы исследования, научные труды отечественных и зарубежных учёных-экономистов по вопросам страхования в аграрном секторе экономики, нормативно-правовые акты и Интернет-ресурсы. Применение метода сравнения, монографического метода в сочетании с методом индукции дало возможность систематизировать и обобщить зарубежный опыт государственной поддержки производителей сельскохозяйственной продукции.*

Результаты исследования. *Систематизированы причины необходимости совершенствования системы государственного регулирования рынка агрострахования. Проведен обзор международного практического опыта формирования систем государственной поддержки сельскохозяйственного страхования. Рассмотрены нормативно-правовые акты, регулирующие отношения в сфере страхования сельскохозяйственной продукции. Акцентировано внимание на существующих программах защиты сельхозтоваропроизводителей от наступления рисков со стороны государства. Осуществлена оценка современного состояния рынка агрострахования в Украине и определены перспективы его развития с использованием инструментария государственного регулирования.*

Элементы научной новизны. *Доказано, что агрострахование является новым действенным инструментом государственной поддержки аграриев в случае наступления рисков, который будет способствовать улучшению экономических показателей аграрного сектора Украины.*

Практическая значимость. *Предложены меры по совершенствованию инструментов государственного регулирования рынка агрострахования. Введение государственной поддержки агрострахования будет способствовать росту отечественного рынка страхования сельскохозяйственной продукции, что обеспечит дополнительные поступления в государственный бюджет. Библиогр.: 13.*

Ключевые слова: *агрострахование; риск; субсидии; Аграрный страховой пул; страховое покрытие; страховая премия; государственный бюджет.*

Артимонова Ирина Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Белоцерковский национальный аграрный университет (09117, Киевская обл., г. Белая Церковь, пл. Соборная, 8/1)
E-mail: Artimonova.Iryna@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-1054-1356
Ткаченко Екатерина Витальевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Белоцерковский национальный аграрный университет (09117, Киевская обл., г. Белая Церковь, пл. Соборная, 8/1)
E-mail: ktkachenko@btsau.edu.ua
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-0369-3100

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.07.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Артімонова І. В., Ткаченко К. В. Інструменти державного регулювання ринку агрострахування. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 95 — 102. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107095

Artimonova, I.V. & Tkachenko, K.V. (2021). Instrumenty derzhavnoho rehuliuvannia rynku ahrostrakhuvannia [Tools of state regulation of the agricultural insurance market]. *Ekonomika APK, 7, pp.* 95 — 102 [In Ukrainian]. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107095

*** * ***